

ALLE TIDERS

RIKSANTIKVARENS MAGASIN | 2017

Kulturminner er en god investering

På forsiden av årets utgave av Alle tiders er det et bilde fra Mandal i Vest-Agder. Mandal er en av flere sørlandsbyer som kjennetegnes av sine særegne trehusmiljøer. I 2017 lanserte Riksantikvaren en bystrategi, laget på oppdrag fra Klima- og miljødepartementet. I byer med befolkningsvekst merker vi at presset mot de historiske bydelene er stort. Vi mener at godt kulturminnevern og god byutvikling kan gå hånd i hånd, dersom kommuner, byutviklere og arkitekter tar gode valg.

Gjennom nye undersøkelser har vi i året som gikk fått vite mye mer om kulturminnenes økonomiske samfunnsverdi. Dette er spennende lesning, som omhandler alt fra reiseliv til boligpriser. Tallene viser oss at det lønner seg for samfunnet å satse på kulturminner. Bolig- og bymiljøer som er regulert til bevaring, eller der det finnes andre bestemmelser som gjør at man får bevart eldre bebyggelse, vinner i kampen om prisstiging på boliger. Likeså bidrar kulturminner til verdiskaping og reiseliv i stor skala. Dette kan du lese mer om i denne utgaven av Alle tiders.

I 2018 er Norge med på en felles europeisk satsning, Det europeiske kulturarvåret. Den norske satsningen har slagordet «Typisk norsk – ikke bare norsk». Kulturarven i Norge har blitt til, og blir fremdeles til, i møte med andre kulturer. Det håper vi å få fortalt mer om i året som kommer.

I år ble Norge valgt ut som nytt medlem av UNESCOs verdensarvkomité. Sammen med fagdirektør Berit Lein fra Miljødirektoratet leder jeg den norske delegasjonen til komiteen de neste fire årene. Krig, terror, klimaendringer og flere steder svak statlig styring gjør at mange verdensarvsteder nå står på farelisten. Det er med andre ord et stort og viktig arbeid som ligger foran oss.

På mer hjemlige trakter forbereder vi oss på regionreformen, som betyr at en rekke saksbehandlingsoppgaver skal flyttes fra Riksantikvaren og ut til regionene. Det er en spennende prosess som vil kreve mye av både Riksantikvaren og fylkeskommunene i perioden som kommer. Men jeg er overbevisst om at dette skal

ALLE TIDERS · 2017

Alle tiders er Riksantikvarens magasin. Denne utgåva av magasinet er òg ei oppsummering av og ein årsrapport frå året 2017.

Ansvarleg redaktør: Siri Wolland

Redaktør: Karen Thommesen

Redaksjonssekretær: Turid Årsheim

Redaksjon: Kaare Stang, Marte Boro, Atle Omland, Anja Heie, Mari Mette Eriksen, Jorun Elisabet Aresvik Hals, Leif Anker, Ragnhild Hoel, Sissel Carlstrøm og Gunvor Haustveit

Takk til: Riksantikvarens fototeam for særdeles god hjelp. Takk til dei frå andre institusjonar som har bidrege med faktakunnskap og gode bilete. Takk til Riksantikvarens bibliotekarar og arkivarar. Òg ein stor takk til alle medarbeidarar hjå Riksantikvaren som har bidrege med artiklar og bilete.

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 81 96 Dep. 0034 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

www.riksantikvaren.no

Tinging av gratis abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melkeveien designkontor

Trykk: Rolf Ottesen AS

ISSN 1891 – 9219 (trykt)

ISSN 1891 – 9413 (online)

Opplag 6500

Last ned Alle tiders frå:

<http://www.riksantikvaren.no/Publikasjoner/>

Følg oss på sosiale media:

Facebook: www.facebook.com/riksantikvaren/

Instagram: [riksantikvaren_offisiell](https://www.instagram.com/riksantikvaren_offisiell/)

Twitter: @Riksantikvaren

for samfunnet

◀ Sommeren 2017 var jeg så heldig å få delta under fredningen av Bandakkkanalen. Bandakkkanalen, også kjent som Bandak-Norsjøkanalen, utgjør sammen med Norsjø-Skienkanalen det som i dag kalles Telemarkskanalen. Bandakkkanalen ble påbegynt i 1887 og ferdigstilt i 1892. Med 15 sluser og en samlet løftehøyde på 57 meter fra Norsjø til Dalen, er Bandakkkanalen det største anlegget av sitt slag i Norge.

Foto: Dan Riis/Telemark fylkeskommune

vi få til, og at en god forvaltning av kulturminner regionalt vil gi kulturminnene økt status i lokalmiljøene.

Mange kommuner sliter i dag med vedlikeholdet av sine kirkebygg og makter ikke den økonomiske børen det er å holde dem i stand. I Norge står kirkene i en særstilling som kulturminner. De forteller om 1000 års kulturhistorie og er blant de fremste eksemplene på arkitektur, kunsthistorie og håndverk. Vi hos Riksantikvaren er bekymret for kirkenes skjebne nå som staten og Den norske kirken har skilt lag. I et høringsutkast til ny lov om tros- og livssynssamfunn, ser vi at kirkebygningene må bli bedre ivaretatt. I vårt høringsinnspill vil vi hos Riksantikvaren si noe om dette og foreslå noen løsninger vi tror kan ivareta kirkene som våre felles kulturminner på en bedre måte.

Framfor alt har 2017 vært det store arkeologiåret, med tre store arkeologiske funn fra middelalderen: restene etter fire Klemenskirker i Trondheim, en ny kongsgård på Avaldsnes i Rogaland og

deler av bispeborgen i Oslo. De tre funnene stammer fra perioden 1000-1300, en periode som var Norges storhetstid. Dette har rett og slett vært et spennende år for oss hos Riksantikvaren og de mange arkeologene som jobber hos Norsk institutt for kulturminneforskning eller ved museene. Og funnene vil gi oss ny kunnskap om middelalderen i Norge. I tillegg har vi lært mye nytt om birkebeineren vi hentet opp fra brønnen på Sverresborg i Trondheim i 2016. Ved hjelp av å studere skjelettet etter han som baglerne kastet i brønnen under kampene i 1197, vet vi nå mer om ham og hvordan han døde. Akkurat hvordan vi ser for oss den dramatiske hendelsen på Sverresborg, kan du lese i en liten tegneserie bakerst i bladet. Spenning for store og små.

God lesning.

Jørn Holme
RIKSANTIKVAR

Bilete framside: Riksantikvaren lanserte i 2017 ein bystrategi. Denne inneheld råd til regional og kommunal forvaltning, utbyggjarar og eigarar om korleis ein best kan forvalte viktige historiske bymiljø. Biletet her er frå Mandal i Vest-Agder. Sørlandsbyane har med sine særprega bygningsmiljø kvalitetar det er verd å ta vare på for framtida.

Foto: Fotofabrikken, Odd Arne Nomedal

Bilete bakside: Biletet viser eit ikon frå Museikon i byen Alba Iulia i Romania. 52 flotte ikon er restaurerte og eit gammalt militærjukehus har blitt gjort om til ikon-museum. Prosjektet er finansiert av EØS-middel.

Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren.

20

De vakreste veggene - I salen på gården Hovin Østre, eller Skriver-Hovin, i Ullensaker kommune henger kanskje Norges flotteste barokktapet. Nå er tapetene konservert, originalmaling på brystning og i himling avdekket, og en av landets mest autentiske saler fra midten av 1700-tallet framstår i fordums prakt.

Innhald

- 2 Leder – Kulturminner er en god investering for samfunnet
- 6 Hilsen fra statsråd Vidar Helgesen
- 7 Norge medlem i verdensarvkomiteen

■ BYUTVIKLING

- 8 Riksantikvarens bystrategi – En bystrategi for fremtiden
- 12 Byreparasjon i Steinkjer
- 14 Betong og bevaring i Barcelona

■ BYGNINGSVERN

- 16 Rindegården - Årets vinner av Riksantikvarens kulturminnepris
- 18 Bor i Norges eldste hjem
- 20 Restaurert barokktapet – De vakreste veggene
- 24 Sygard Snerle – Ein gard med 20 freda hus
- 26 Museets bygningsrådgiver – Bygningsvern er en vekstnæring
- 28 Danserrestauranten på Glomdalsmuseet – Skal vi danse?

- 31 Universell utforming av kulturminner – Tilgang for alle
- 34 Atlungstad brenneri ferdig istandsatt
- 35 Endeleg røyk i gammel røykstove
- 36 Tegnet fra fortiden - Skatter fra tegningsarkivet
- 40 Kunstnarheimen i Balestrand
- 41 Nye, gamle bygninger – Kor gammalt er egentleg huset?

■ SAMFUNN

- 42 Store verdier i kulturminner – Ny undersøkelse om samfunnsøkonomisk verdi
- 45 FN og bærekraftig reiseliv
- 46 Bøensætre – Fra jord til bord på husmannsplassen
- 47 Verdiskapingsprosjekt - Mer liv i uthavnene

48

Et ukjent kongsgårdsanlegg - Etter årets tre måneder med utgravning vet man at de murrestene som arkeologer fra Kongsgårdprosjektet Avaldsnes kom over i 2012, er del av et kongsgårdsanlegg som ble påbegynt på siste halvdel av 1200-tallet og brant ned i 1368. I over 700 år lå restene ukjent og bevart under hagejord og løsmasser på Avaldsnes.

ARKEOLOGI

- 48 Avaldsnes - Et ukjent kongsgårdsanlegg
- 50 Klemenskirkenes hemmeligheter
- 52 Gamlebyen i Oslo - Paveseigl fra 1200-tallet minner om dramatisk norgeshistorie
- 55 Jakten på tungtvannskjelleren
- 56 Arkeologi i Arktis – Med døden til følge på Svalbard
- 58 Steinalderen i Komsafjellet

INTERNASJONALT

- 59 Det europeiske kulturarvåret 2018
- 60 Hvalfangstminner i Sub-Antarktis
- 62 Ny periode med EØS-midler
- 64 Ikonene i Transilvania
- 67 Casa Vicens i Barcelona – Arkitekten Antoni Gaudís første mesterverk

FARTØYVERN

- 68 Noregs maritime stjerner

KLIMA OG MILJØ

- 70 Internasjonal klimainnsats for kulturminner i nord
- 72 Klima-overvåkning av gamle bygninger de neste 50 år
- 73 Bevaring av stavkirkene i fremtidens klima

LANDSKAP

- 74 Ti nye utvalde kulturlandskap i jordbruket

TALL OG FAKTA

- 77 Korte fakta om Riksantikvaren i 2017

BIRKEBEINAREN I BRØNNEN

- 82 Ei lita historie om korleis det gjekk til då birkebeinaren hamna i brønnen på Sverresborg i 1197

Vilje til å ta vare på fortiden

Sommeren 2017 ble kulturmiljøfredningen av Ny-Hellesund i Søgne kommune i Vest-Agder markert. Her er klima- og miljøminister Vidar Helgesen i Ny-Hellesund sammen med Søgnes ordfører, Astrid Hilde.

Foto: Elisabet Haveråen, Klima og miljødepartementet.

Enda et begivenhetsrikt år for kulturminnevernet er over. Jeg er stolt og glad over å være minister for dette fagfeltet. Både Riksantikvaren og Kulturminnefondet bidrar med vern, tilskudd og råd, slik at også kommende generasjoner kan få tilgang til vår norske historie fra fjord til fjell.

De seneste fire årene har regjeringen og samarbeidspartiene bidratt med 2,7 milliarder kroner til kulturminnevernet. I 2013 ble det brukt 570 millioner kroner, mens det i 2017 brukes 753 millioner. Dette viser også hvor høyt kulturminnevernet er prioritert i norsk politikk. Det er en økning på over 40 prosent. Dette er den største økningen av kulturminnebudsjettet i nyere tid i Norge. Viljen til å ta vare på fortiden er stor.

Økningen har i all hovedsak gått til private eiere av fredete bygninger og anlegg. De har fått hjelp til å sette i stand alt fra løer og låver til parker og parketter. Norge blir litt rikere når vi gir eierne og kulturminneforvaltningen mulighet til å ta vare på våre historiske kilder.

Et godt eksempel på dette er Kongegården i Halden. Den ble oppført i 1820, og har vært en helt sentral del av bybildet i Halden i snart 200 år. De siste årtier har bygningen fått alvorlige setnings-skader som følge av at treverk i fundamentene råtner på grunn av synkende grunnvannstand, et problem i mange byer med stor byggeaktivitet. Riksantikvaren har støttet eieren med betydelige beløp for å berge bygningen.

I 2017 var også året for de store arkeologiske funnene. Det unike funnet av ruinene etter Klemenskirken, Olav den helliges kirke i Trondheim, fikk oppmerksomhet langt utover Norges grenser. Det er et av de viktigste historiske funnene i nyere tid. Og regjeringen bevilget i revidert nasjonalbudsjett 31 millioner kroner til videre arbeid med de arkeologiske undersøkelsene av Klemenskirken og etableringen av et visningsrom og et formidlingsopplegg på stedet.

Riksantikvaren har jo for lengst beveget seg inn i byene og lanserte i 2017 en egen bystrategi. Det er lurt. Det å ta vare på viktige historiske bymiljøer, er avgjørende for folks identitet og tilhørighet i en tid hvor store endringer preger urbane strøk. Kulturminner i by er også ofte viktige nøkler til å forstå byenes opphav og utvikling.

En utfordring i tettbygde strøk er brann. Etter den dramatiske brannen i Lærdal i 2014 har Riksantikvaren ytterligere bidratt til brannsikring av tette trehusmiljøer gjennom en tilskuddsordning for kommunene.

Brann er den største trusselen mot vernede og fredete bygninger og anlegg i tettbygde strøk, men det er også et stort problem der det ikke finnes brannvesen. Grip stavkirke ligger midt i tettbebyggelsen i det nedlagte fiskeværret på øya Gripsholmen nordvest for Kristiansund. Ingen helårsbosetning, tett bebyggelse, manglende vann og strøm deler av året og værharde omgivelser har gjort brannsikring av kirken svært vanskelig, men kulturminneforvaltningen har løst problemet.

Kulturminneforvaltningen er i stadig endring og mye av det arbeidet som har vært lagt ned de siste 4 årene har bidratt til å gjøre forvaltningen bedre i stand til å møte utfordringer knyttet til klima, truede håndverk og ikke minst har private eiere av fredete bygninger fått bedre rammebetingelser. De største løftene tas allikevel av de tusenvis av frivillige som daglig og året rundt arbeider for å ta vare på vår felles kulturhistorie. Jeg retter derfor en særlig takk til dem.

Vidar Helgesen
KLIMA- OG MILJØMINISTER

Norges delegasjon til komiteén blir ledet av riksantikvar Jørn Holme og fagdirektør Berit Lein i Miljødirektoratet. Her er de på Røros, ett av Norges verdensarvsteder. Foto: Thorleif Thorsen

Norge medlem i verdensarvkomiteén

I 2017 ble Norge valgt inn som medlem av UNESCOs verdensarvkomité.

AV RIKSANTIKVAR JØRN HOLME

Det var under verdensarvkomiteéns møte i Paris i høst at 12 nye land skulle velges inn i verdensarvkomiteén. Norge fikk stemmer fra 171 land, og blir dermed med i en viktig komité i FN-systemet. Verdensarvkomiteén vedtar hvilke nye områder som skal føres opp på verdensarvlisten og har ansvaret for å følge opp arbeidet med verdensarvkonvensjonen.

Norge er medlem i komiteén for perioden 2017-2021. Verdensarvkomiteén har 21 medlemmer som velges blant de 193 landene som har undertegnet verdensarvkonvensjonen. Den er en av de viktigste

miljøkonvensjonene, og har nærmest universell oppslutning.

Mange av de 1073 verdensarvstedene på World Heritage List står overfor store utfordringer. Flere av stedene er allerede farelistet, for eksempel på grunn av krig, terror eller klimaendringer. Som medlem i komiteén vil Norge bidra til kapasitetsbygging for verdensarven, jobbe for at flere land blir i bedre stand til å ivareta de uerstattelige natur- og kulturverdiene, og arbeide for at nye innskrivninger følger faglige standarder.

UNESCOs verdensarvliste

- Verdensarvlisten ble etablert i 1972 av UNESCO (FNs organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur).
- Listen har som mål å verne om verdens uerstattelige kultur- og naturarv.
- Verdensarvkonvensjonen definerer hva som skal regnes som en del av verdensarven.
- Listen inneholder mer enn 1000 steder, både kultursteder og naturområder.
- Norge har syv steder og fire punkter på Struvemeridianen på verdensarvlisten.

God tilpassingsarkitektur behøver ikke å være stilkopiering, men kan også være moderne arkitektur som på en harmonisk måte føyer seg inn i en historisk bygningsrekke. Her er formspråket fra vår samtid, samtidig har arkitekten valgt å videreføre de dominerende byggehøydene ut mot gaten. Bildet er fra Stavanger i 2016.

Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren

En bystrategi for fremtiden

For første gang har Riksantikvaren utarbeidet en nasjonal strategi for forvaltning av kulturminner i by. Den avliver myten om at vern er det motsatte av utvikling.

AV LEIDLUF MYDLAND, RIKSANTIKVAREN

I mars ble Riksantikvarens bystrategi overlevert til Klima- og miljødepartementet. At departementet tok initiativ til en slik strategi, må ses i sammenheng med økt oppmerksomhet mot byene. Vi skal ha en bærekraftig by- og samfunnsutvikling, samtidig som vi har befolkningsvekst i de større byene. Det medfører krav om fortetting, økte byggehøyder og transformasjon, noe som innebærer økt utbyggingsspress også i historiske bymiljøer.

De største byene opplever press i sentrumsområdene, samtidig som mange mindre byer og tettsteder har utfordringer med fraflytting. Vi ser også at mange mindre byer og enkelte historiske bymiljøer i noen av våre større byer taper i konkurranse med nye kjøpesentra som etableres utenfor byområdene. Når det skjer mister

også de gamle sentrumsnære boligstrøkene sin attraktivitet.

Hvordan vi i kulturminneforvaltningen møter disse komplekse utfordringene vil være avgjørende for fremtidig bevaring og bruk av våre historiske bymiljøer. Bystrategien viderefører på mange områder det som har vært viktige prinsipper i kulturminneforvaltningen gjennom mange år. På andre områder representerer bystrategien en kursendring og en ny tilnærming.

Kulturminner gir konkurransefortrinn

Riksantikvaren ønsker å styrke bevaringen av de viktigste historiske bymiljøene, og i strategien vektlegges byenes egenart og karaktertrekk. Derfor har strategien en sterk kobling mot Riksantikvarens NB!-register, et register over de viktigste historiske bymiljøene i landet.

Et grunnleggende prinsipp i bystrategien er at kulturminnene og kulturmiljøene i byene skal forvaltes i et langsiktig perspektiv. Samtidig skal kulturarven tas i bruk for å utvikle attraktive byer og et godt samfunn. I stedet for å se på vern og utvikling som et motsetningsforhold, kan kulturminnene være en positiv ressurs som kan gi nye prosjekter kvaliteter og konkurransefortrinn. Derfor legger bystrategien vekt på at kulturarven skal forvaltes i lys av sin samfunnsmessige verdi.

Gamle hus og bygningsmiljøer kan være en ressurs i samfunnsutviklingen på mange ulike måter. Kunnskaps-, identitets-, kilde- og opplevelsesverdi har lenge stått i fokus, og vil fortsatt være viktig. Nå ønsker Riksantikvaren i tillegg å fremheve kulturarvens betydning som ressurs for verdiskaping, reiseliv og annen økonomisk utvikling.

Tidlig og tydelig

Strategien fremhever at kulturminneforvaltningen må være tidlig, tydelig og løsningsorientert i sitt arbeid. Dette betyr i praksis at vi *tidlig* avklarer verneverdiene og hvilke begrensninger og muligheter som finnes, og *tydelig* kommuniserer dette. Denne tydeligheten må ikke forstås som en begrensning i ansvaret for å være fleksibel og løsningsorientert. Gode, omforente løsninger som omfatter både bevarings-, bruks- og eierinteressene, er som regel en

Gjennom mange år har man ofte valgt å bygge kontrasterende bygninger i historiske bymiljøer. Dette er gjerne begrunnet med viktigheten av historisk lesbarhet og at det er bygningens arkitektoniske egenverdi som er avgjørende for om bygget er godt tilpasset omgivelsene. Dersom vi ser tilbake på de prosjekter hvor dette prinsippet har vært fulgt, ser vi ofte at kontrasterende bygninger som en gang var spektakulære og banebrytende, i dag fremstår som mistilpassede. Her fra Prof. Meltzers gate i Oslo.

Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren

→ I Kristiansand har man transformert et helt kvartal til et moderne kjøpesenter. Dette innebar utfordringer for tradisjonell bevaringsideologi, siden kun fasadene ble bevart. Løsningen ble likevel godtatt av Riksantikvaren fordi det i hovedsak var opplevelsesverdien ved bygningenes fasader i sentrum som var viktigst. Det var også viktig å bidra til at handelsnæringen i sentrum av byen opprettholdes.

Foto: Helge Solli, Kristiansand kommune

← Det å bevare fasader, kopiere og gjenskape tidligere tiders byggeskikk og arkitektur har vært sett på som uheldig, da det kan forstås som historieforfalskning. Kritikken har i stor grad vært begrunnet ut fra en modernistisk ideologi, hvor brudd med tradisjonen og en vektlegging av sannhet, åpenhet og ærlighet har blitt vektlagt. I de senere tiårene har det blitt tydeligere at det er behov for en mer åpen og mindre dogmatisk tilnærming til hvilken bevaringsløsning som er best og hvilket formspråk som er riktig å velge i hvert tilfelle. Bildet fra 2017 viser bygging av nye boliger i Poundbury i England, med et klassisk og tradisjonelt formspråk.

Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren

forutsetning for å lykkes med bevaringen på lang sikt. Da vil vi lykkes med at våre historiske bygninger blir brukt og bidrar positivt i by- og samfunnsutviklingen.

Vi må også definere hvilke bymiljøer som er viktig å underlegge et strengt verneverneregime, og hvilke miljøer hvor vi åpner for noe mer riving, større endringer, høyere bygninger og ny arkitektur. I Riksantikvarens NB!-register signaliserer vi hvilke områder hvor det er viktig med et strengt bevaringsregime.

For andre bymiljøer som tåler transformasjon, er det viktig å si at Riksantikvaren også mener ny og spenstig arkitektur har sin plass i våre byer. Det er i dag vi bygger fremtidens kulturminner. For ordinære boliger og forretningsbygg, som ikke fordrer å være signalbygg, anbefaler vi at man i større grad tilstreber en tilpasning til det bymiljøet man bygger i. Skal derimot nye katedraler reises, bør skaperkraften få fri utfoldelse. Og aller viktigst, man må bygge med kvalitet.

Skreddersydde løsninger

I bystrategien vektlegges også viktigheten av å avklare konkret hvorfor vi verner om vår kulturarv. Det er nødvendig å identifisere

hvilke spesifikke verdier og egenskaper ved kulturminnet eller kulturmiljøet som vi ønsker å ta vare på. På grunnlag av dette må man i hver enkelt sak vurdere hvilken bevaringsstrategi man skal følge, og hvordan man konkret skal sikre de verdiene som man ønsker å ivareta. Dette innebærer at man må skreddersy løsninger som er tilpasset de enkelte miljøer og de spesifikke verdier man vil ivareta. Hele paletten av virkemidler, alt fra fredning og hensynssoner til ombygging og fasadebevaring, kan være aktuelle. Det siste, fasadebevaring, vil sjelden være ønskelig, men kan i enkelte tilfeller være bedre enn om man helt mister historiske vegger i et byrom, vegger som er sentrale for opplevelsesverdien.

Et av de momentene som representerer en kursendring i Riksantikvarens bystrategi, er at vi ønsker å se på de historiske bymiljøene som en helhet, hvor alle tiltak, nybygg og ombygginger i større grad skal videreføre de stedege kvalitetene og den lokale byggeskikken. Vi vil ha mindre kontrast og mer tilpasning i de historiske bymiljøene. Dette gjelder særlig i de viktigste historiske bymiljøene, NB!-områdene, som er preget av relativt enhetlig bebyggelse.

Byreparasjon

Mange historiske by- og bygningsmiljøer skjemmes av bygninger som er lite tilpasset omgivelsene. Vi opplever årlig at branner og andre ulykker skader og ødelegger historiske bygninger. Et endret klima innebærer også en økt risiko for tap av bygninger. Dersom målsettingen er å ivareta kulturarven og opplevelseskvalitetene i de viktigste historiske bymiljøene, vil det ikke alltid være tilstrekkelig kun å bevare det som til enhver tid er igjen av de opprinnelige bygningene. I bystrategien anbefaler vi derfor også byreparasjon som et virkemiddel. Det vil si at man etter brann gjenoppbygger det tapte så likt som mulig originalen. Det vil også si at man på steder der det er tidligere er gjort uheldige grep, oppfører nye bygninger som i større grad viderefører den lokale historiske byggeskikken.

Riksantikvaren ser det som viktig å ha et nyansert og åpent syn på spørsmålet om hva som er god byutvikling, hvordan vi best ivaretar kulturarven i våre byer og hvilke virkemidler vi skal bruke.

Det er alltid en risiko for at det vi oppfatter som spektakulært i dag, kan bli fortolket som et feilgrep i fremtiden. Mange ønsker å bygge moderne arkitektur og spektakulære signalbygg. Når det spektakulære blir det ordinære og signalbygg det vanlige, kan disse arkitektoniske grepene miste sin kraft og bli uttrykkløse eller i verste fall forstyrrende i bybildet. Bildet viser et nytt boligbygg fra Solheimsviken i Bergen.

Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren

Kommuneantikvar Robert Øfsti i Steinkjer.
Foto: Johan Arnt Nesgård, Trønder-Avisa

Byreparasjon i Steinkjer

Innbyggerne i Steinkjer var oppriktig stolte av byen sin tidlig på 1950-tallet, da en moderne og velregulert by reiste seg fra krigens aske. Nå skal Steinkjers stolthet gjenreises ved hjelp av byreparasjon, forteller kommuneantikvar Robert Øfsti.

AV BJARNE RØSJØ

Et trent øye ser fort at Steinkjer rommer et viktig stykke norgeshistorie. Byen innerst i Trondheimsfjorden ble nemlig jevnet med jorden av tyskernes bombing 21. og 22. april 1940, og gjenreist på 1950-tallet. Liknende gjenreisinger skjedde også i 22 andre byer og tettsteder – som Elverum, Molde, Åndalsnes, Kristiansund, Namsos, Voss, Bodø og Narvik.

– Etter krigen ble det stilt krav om at det skulle foreligge en reguleringsplan

før et område skulle gjenreises, men det fantes jo ikke folk i kommunene som kunne lage reguleringsplaner. Derfor ble det etter hvert etablert en sentral etat som het Brente steders regulering, med landets kanskje fremste byplanlegger gjennom tidene, professor Sverre Pedersen fra NTH, som leder. Dette er grunnlaget for at Steinkjer og de andre gjenreisingsbyene er så særpreget og verneverdige, forteller Steinkjers kommuneantikvar Robert Øfsti.

Fra stilren til kjedelig

Da Steinkjer var nybygd på 1950-tallet, ble byen beskrevet som «stilren, vakker og moderne i hele sin utførelse». Men utover på 1970- og 1980-tallet begynte folk å mene at byen var kjedelig, grå og trist.

– Det kan være en enkel dialektikk i dette: Forrige generasjons arkitektur blir oppfattet som kjedelig og umoderne, men etter hvert blir arkitekturen så gammel at man begynner å få respekt for den igjen, mener Øfsti.

Enkelte fasader har vært riktig så fine en gang. Men trenger litt omsorg og polering for å skinne igjen. Foto: Johan Arnt Nesgård, Trønder-Avisa

Nå er respekten for etterkrigsarkitekturen i ferd med å komme tilbake, og i det reviderte nasjonalbudsjettet for 2017 ble det bevilget penger til byreparasjon i Steinkjer.

– Likegyldigheten på 1970- og 1980-tallet gikk hardt ut over den opprinnelige estetikken, og i dag trenger Steinkjer sentrum sårt til en oppussing. De nye midlene, som kommer til oss via Riksantikvaren, gjør at vi kan tilby en «gulrot» til gårdeiere som vil gjennomføre små eller store reparasjoner på fasadene i Kongens gate på begge sider av elva, forteller Øfsti.

Byreparasjon som pilotstudie

Pengene skal konkret brukes til å pusse opp fasader som er blitt skadd av tidens tann, utskifting av inngangspartier eller

baldakiner som bryter med byens karakter, og så videre.

– Riksantikvaren sier at det kan gjennomføres byreparasjon hvis det er gjort uheldige tiltak som har svekket verdien av viktige kulturmiljøer. Steinkjer har en kulturminneplan som sier at vi skal ta vare på gjenreisingsbebyggelsen og en reguleringsplan som sier at store deler av Kongens gate skal bevares, og byreparasjonen skal gjennomføres i tråd med dette, forteller Øfsti.

Robert Øfsti forteller at kommunen ønsker å gjennomføre byreparasjonen som en pilotstudie for andre prosjekter i gjenreisingsbyene.

– Vi ønsker å gjøre Kongens gate til et mer attraktivt byrom, og det kan være bra for omsetningen i de små butikkene

som konkurrerer med et stort kjøpesenter i nærheten. Det er allerede mange som sier at når de får vite litt mer om Steinkjers bakgrunn, og får hjelp til å se de fine detaljene og materialbruken og ikke minst en veldig gjennomtenkt byplan, så får man et nytt blikk for byen. Steinkjer er kanskje ikke umiddelbart sjarmerende som en trehusby på Sørlandet, men den har sine egne særtrekk som er vel verdt å ta vare på, fastslår Øfsti.

Betong og bevaring i Barcelona

Arkitekturen i Barcelona er en miks av mange ulike stiler. I den katalanske hovedstaden har diskusjonene gått i mange år om hvordan det historiske skal kombineres med ny arkitektur.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Det skapte mye debatt da Catalonias arkitektforening bygde sitt nye hovedkvarter «Collegi d'Architectes» i Barcelona i 1961, på byens historiske torg. Plaça Nova er omkranset av Barcelonas katedral og to romanske tårn, og er et populært sted for festivaler og tradisjonell dans.

– Dette var et vanskelig sted å ha en moderne bygning, forteller arkitekt Alex Grávalos.

Han sier at mange syntes det ble feil med en betongbygning i moderne stil akkurat her. Men på denne tiden, da Francos regime var nylig avsluttet, var arkitektene

i opposisjon. Franco hadde vært motstander av moderne kunst, og foretrakk søyler og klassiske bygg. Modernismen var glemt i mange år, men nå var tiden inne for ny arkitektur.

Kunst av Picasso og Nesjar

Det var ikke bare selve bygningen som var moderne. Fasaden på arkitektforenings hovedkvarter er prydet med sandblåst kunst av Pablo Picasso og Carl Nesjar, og innvendig er det også to kunstvegger laget av de to. Det var arkitekten, Xavier Busquets, som ønsket Picassos kunst på bygningen. På den tiden hadde Picasso nylig utsmykket regjeringskvarteret i Oslo

sammen med den norske kunstneren Carl Nesjar, og utforsket teknikken med sandblåst kunst på betong for første gang. Det tok en stund med overtalelse fra Busquets for å få med Picasso, men Picasso hadde bodd i Barcelona tidligere og var opptatt av byen. Det sandblåste kunstverket har flere scener fra katalansk dans og festivaltradisjon.

Det var en utfordring for arkitektene å få plass til den nye bygningen på den lille tomten. Dette ble løst ved å lage en slank bygning, med arealer under bakken. Huset er på seks etasjer, men det synes ikke fra gateplan. Store vinduer slipper inn lys i bygningen. I dag huser første

↑ Barcelona er kjent for sin blanding av ulike arkitektoniske stilarter. Her Casa Amatller fra 1898 (arkitekt: J.P. Cadafalch) ved siden av Casa Batlló fra 1907 (Antoni Gaudí). Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

← Alex Grávalos forteller om byutvikling og bevaring i Barcelona. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

←← Catalonias arkitektforenings hovedkvarter «Collegi d'Architectes» i Barcelona fra 1961 er utsmykket av Pablo Picasso og Carl Nesjar. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

etasje en arkitekturbokhandel, åpen for alle som vil inn.

– Nå er denne bygningen også et kulturminne. Vi elsker bygningen vår, og bruker mye penger på å restaurere fasaden, sier Alex Grávalos.

Skjebnen til søsterbygget Y-blokka i Oslo er godt kjent blant arkitektene her.

– Vi følger med bekymring med på informasjonen om rivingen. Behold bygningen, for enhver pris! Den kan ikke erstattes, sier han.

Katalansk arkitektur

Diskusjonene om arkitektenes moderne hovedkvarter i det historiske Barcelona gir gjenklang fra tidligere tider. Catalonia har en lang historie, også innen arkitektur, forklarer Alex Grávalos.

Han sier at både språket, historien og arkitekturen er viktig for katalansk identitet, ikke minst nå som mange katalanere ønsker løsrivelse fra Spania.

Grávalos forklarer at katalansk arkitektur har særlig to hovedtrekk.

– Catalonia var et mektig land i middelalderen. Gotiske katalanske bygninger er en egen stil, som er annerledes enn den franske gotikken. Jeg kaller det gotisk minimalisme, sier han, og viser til mangelen på ornamenter på bygningene.

Den katalanske gotikken har et mer

romansk preg. Han trekker fram kirkene Santa Maria del Mar og Santa Maria del Pi i Barcelona som eksempler.

Etter 1880 og framover kom en ny arkitekturbølge. Samtidig som Spania mistet Cuba, sin siste koloni, hadde Catalonia industri og ble et rikt samfunn. Den nye arkitekturen kom, ikke i form av slott, men som påkostede private hjem. Antoni Gaudí fikk mange oppdrag fra velstående eiere, og lagde spektakulære bygninger, særlig i Barcelona. Også andre samtidige arkitekter, som Josep Puig i Cadafalch og Lluís Domènech i Montaner, satte sitt preg på katalansk arkitektur i denne perioden. Stilen er inspirert av jugendstilen som var på moten ellers i Europa, men har et helt særegent uttrykk som har fått navnet katalansk modernisme.

– Modernismen ble ikke satt pris på i begynnelsen. Gaudí var for fargerik for naboene, sier Grávalos.

Barcelonas bystrategi

Alex Grávalos er styremedlem i AADIPA (Association of Architects for Defense and Intervention in Architectural Heritage). Det er en egen forening innenfor den katalanske arkitektforeningen, som er spesielt opptatt av historisk arkitektur og hvordan den skal bevares og utvikles.

I en by som Barcelona, med så mange arkitektoniske stiler, praktiserer de by-

utvikling på en annen måte enn i mange andre europeiske byer.

– Jeg liker gamle bygninger og mener at de må bevares. Samtidig må arkitekter også få lage moderne arkitektur. Går man for langt i bevaringen, blir det falske repetisjoner av gamle bygninger, mener han.

Catalonia har sine egne lover, som er annerledes enn lovene i andre regioner i Spania. *La Generalitat*, regionens folkevalgte parlament, har stor grad av selvstyre, ikke minst innenfor kultur.

– Catalonia er opptatt av å ta vare på kulturminner. Vi har egne regler eller retningslinjer som skal beskytte bygninger. De gjelder også for nye bygninger som skal settes opp på et historisk interessant sted. Reglene går ut på å beholde noen ting fra fortiden i det nye, som proporsjoner og vertikale vinduer, sier han.

Både politikere, regionale myndigheter, teknikere og arkitektforeningen står bak retningslinjene.

– Det er viktig å ikke ha for mange regler, da kan ikke arkitektene utfolde seg og bruke sin fantasi. Men dette er generelle regler, ikke spesifikke, og de hindrer ikke så mye at du ikke kan jobbe. Det er utfordrende og interessant for arkitektene å lage noe nytt innenfor rammene. Resultatet blir moderne bygninger med smak av den gamle byen, sier Alex Grávalos.

Monica Lill Normann og Mads Rogn sammen med barna Oda og Mathias i den nyoppussede stua i Rindegården.

Foto: Edle Eidbo-Hansen, Telemarksavisa

Gir nytt liv til Rindegården

Monica Lill Normann og Mads Rogn restaurerer den gamle prestegården i Brevik tilbake til fordums prakt. I høst fikk de Riksantikvarens kulturminnepris for arbeidet.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

– Vi vil finne tilbake til sjelen i huset. Restaureringen er blitt en slags livsstil. Det gir glede og det er en genuin interesse som driver oss, sier Monica Lill Normann og Mads Rogn.

Stort restaureringsprosjekt

De kjøpte den gamle Rindegården i Brevik i 2015. Siden da har de lagt om taket, restaurert to av fire vegger med treverk i malmfuru, og tatt ut halvparten av vinduene og restaurert dem med linoljekitt og -maling. Innvendig har de tilbakeført to

stuer med historiske tapet, brystningspanel, dekkormaling og farger som ble brukt på 1800-tallet. De gjør alt arbeidet selv. Nå er de i gang med restaurering av låven, med støtte fra Norsk kulturminnefond. I bryggerhusdelen lager de verksted, der de kan jobbe hele året med å restaurere vinduer og dører.

–Vi tar det som forfaller først, så detaljene. Vi prøver så godt vi kan å finne spor i bygningen, og tar utgangspunkt i husets stil og alder, forteller Monica Lill Normann.

De har fått en god del oppmerksomhet om prosjektet, både i tradisjonelle og sosiale medier.

–Venner synes det er moro og fint, men de ville ikke bodd slik selv. Mange kjøper nytt. De fleste følger moten, men det klassiske står seg. Vi kunne ikke tenkt oss noe annet, sier Mads Rogn.

Rindegårdens historie

Den ærverdige bygningen ble bygget på første halvdel av 1800-tallet. I 1916 ble eiendommen solgt til postekspeditør Eilert Rinde for 12 000 kroner. Han var en aktiv lokalpolitiker i byen, som gjorde seg godt bemerket. Brevik historielag skriver: «Huset bærer preg av gammel tid, med ekte potetkjeller, og egen kjøkkeninngang på baksiden for tjenestepiker og -gutter. Det er ingen tvil om at det var fintfolk med god råd som bodde her.»

Da Rinde døde, ga han huset til Porsgrunn kommune for at huset skulle bli

Foto: Monica Lill Normann og Mads Rogn.

museum. Men i årene etter ble huset brukt som utleiebolig til funksjonærer og embetsmenn. Blant beboerne var trelasthandler, sakfører, vegbestyrer, telegrafbestyrer og politimester, og Rindegården har også vært prestebolig. Årene som utleiebolig har tæret på bygningen. Men nå får huset sakte, men sikkert tilbake sin opprinnelige stil.

Jobber for huset

Det er en aktiv familie med to små barn som nå fyller Rindegården med liv. Mads Rogn jobber skift i Nordsjøen, og friperiodene kommer godt med når man har et gammelt hus å ta seg av.

– Dette er jobben min hjemme. Jeg leierer ungene i barnehagen, så begynner

jeg på arbeidet, og jobber med huset til jeg henter dem igjen, forteller han.

Det neste de planlegger, er å restaurere kjøkkenet tilbake til gammel stil, med grue. Til andre som vil restaurere gamle hus, anbefaler de å bo seg inn i huset først, og prøve å være litt tålmodig før man setter i gang. Man bør få tak i så mye informasjon man kan, og lage seg godt nettverk av fagpersoner.

–Jeg har alltid syntes at gamle hus er fint, og har vært interessert i dette fra jeg var 16-17 år gammel. Det blir egentlig verre og verre! sier Mads Rogn.

–Vi ser det slik at vi har tatt på oss en jobb, å gi huset det det fortjener. Det beste er følelsen av å sette seg ned i et rom som er ferdig, og vite at sånn har det sett ut når huset ble bygd. Og tenke at hadde den personen som bodde der, sett dette nå, så ville han ha blitt fornøyd, sier Monica Lill Normann.

Du kan følge restaureringen av Rindegården i Brevik på Instagram: @rindegarden

Riksantikvarens kulturminnepris

Riksantikvarens kulturminnepris tildeles personer, organisasjoner eller miljøer som har gjort en særlig innsats for:

- bevaring og/eller restaurering av kulturminner
- formidling av kulturminner, nasjonalt eller regionalt
- bruk/gjenbruk og vedlikehold av kulturminner

Juryens begrunnelse

For at vi skal lykkes i å ta vare på vår kulturarv, er det avgjørende at privatpersoner tar initiativ til å sette i stand og bevare kulturminner. Riksantikvarens kulturminnepris 2017 går til Rindegården i Brevik. Eierne Monica Lill Normann og Mads Rogn har satset tid og penger på å sette i stand den ærverdige empirebygningen fra 1800-tallet, som tidligere har vært prestebolig. Huset har en lang og spennende historie, og eierne har vist

stor interesse for å finne historisk dokumentasjon om bygningen og restaurere den. De har fulgt gamle håndverkstradisjoner, selv om huset ikke er fredet. Huset står i dag frem som en perle av et kulturminne i Brevik, til glede for fastboende og turister. Monica Lill Normann og Mads Rogn deler bilder fra restaureringsprosessen på blogg og Instagram, og er til stor inspirasjon for andre eiere av gamle hus.

Slik svarer Erling Strømmen på spørsmålet om hvordan det er å bo i Norges eldste hjem.

AV ANJA HEIE, RIKSANTIKVAREN

Det er tydelig at eierne av Kravik Mellom er stolte over huset sitt. Og det har de all grunn til å være. Bygningen i Numedalen er nemlig mer enn 700 år gammel, nærmere bestemt fra 1296, og er det eldste huset i Norge som er bebodd. Hvor lenge gården har vært i familien, er litt usikkert, men den har i alle fall vært i slekta siden 1500-tallet.

Gammelt og nytt på samme tid

Når en kommer inn i hovedhuset på Kravik Mellom, kan en ved første blick bli overrasket over hvor moderne det er til å være så gammelt. Det er litt vanskelig å se for seg hvordan huset så ut da det sto ferdig på slutten av 1200-tallet. Da var nok bygningen som årestuer flest, med ildsted midt på gulvet og med tjukk røyk i den øverste delen av rommet når det var fyr på åren. Senere har bygningen blant annet blitt påbygd i høyden og fått ny

rominndeling, og har i dag et helt annet uttrykk, tilpasset moderne krav og behov.

Ser en nøyerer etter, kommer husets lange historie tydeligere fram. I gangen er to av veggene fra middelalderen godt synlige. Ute, bak lås og slå, viser Nelly Strømmen fram «krona på verket». Bak en dørlem på den ene gavlveggen dukker nemlig en skatt fram – en staselig portal i romansk stil med menneskefigurer og plante- og dyreornamentikk.

Omfattende tiltak

I løpet av de siste fem årene har det blitt gjennomført omfattende tiltak på det fredete middelalderhuset. Noen av tiltakene er godt synlige, mens andre er mindre synlige for folk flest, men vel så viktige for å ta vare på det spesielle huset. Som for eksempel å reparere laftehoder og utbedre gamle råteskader. Den største endringen når det gjelder moderne komfort er det nye badet i tilbygget på baksiden av huset. Det har vært mange diskusjoner, vanskelige

Bak kledningen på den ene gavlveggen, skjuler denne portalen seg. I dag er den beskyttet av en dørlem, men siden portalen er så godt bevart, har den trolig også vært beskyttet mot vær og vind tidligere. Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

valg og en lang prosess, men eierne er godt fornøyde med det endelige resultatet.

Selv om Nelly og Erling Strømmen kan glede seg over å ha kommet i hus etter at bygningen hadde stått tom i mange år, har ikke roen senket seg på gården. I nabohuset er det stor byggevirkosomhet, og snart er det klart for at de to neste generasjonene på Kravik Mellom kan flytte inn på tunet.

I over 700 år har denne bygningen stått her, på gården Kravik Mellom i Numedalen i Buskerud. Foto: Anja Heie, Riksantikvaren

Nelly og Erling Strømmen er stolte over å bo i Norges eldste hjem. Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

De vakreste veggene

I salen på gården Hovin Østre, eller Skriver-Hovin, i Ullensaker kommune henger kanskje Norges flotteste barokktapet. Nå er tapetene konserververt, originalmaling på brystning og i himling avdekket, og en av landets mest autentiske saler fra midten av 1700-tallet framstår i fordums prakt.

AV BÅRD LANGVANDSLIEN, RIKSANTIKVAREN

Det om lag 800 kvadratmeter store våningshuset på Hovin er oppført som sorenskriverbolig i 1762. I første etasje finner vi det tapetserte rommet som opprinnelig var en av husets tre saler. Al-

lerede da huset ble reist må rommet ha vært planlagt som et stasrom. Her er både store vinduer og stor takhøyde.

Opprinnelig dekor

Det er ingen spor av at rommet har hatt annen dekor, så etter all sannsynlighet ble

rommet innredet og tapetet satt opp bare noen år etter at huset var oppført. Det var viktig at tømmerveggene hadde sunket sammen og satt seg før det ble spent lerret på veggene. Om ikke den naturlige synken i tømmerkassa hadde gitt seg, ville tapetet bli hengende i folder og poser på veggene. >>>

Skrivergården på Hovin ble bygget i 1762. Det flotte kulturminnet er blant de første bygningene som ble fredet i Norge. Foto: Johannes Markus Holmsen

↑ Det er NIKU (Norsk institutt for kulturminne-forskning) som har restaurert salen. Her er tapetene og brystningene ferdig restaurert og remontert i salen.

Foto: Susanne Kaun, NIKU

→ NIKU har renset, konservert og reparert tapetet, og avdekket den originale malingen på brystningen, i himlingen og på alt listverket. Et komplisert og omfattende arbeid som ikke kunne utføres på stedet. Både brystning, listverk og tapet måtte demonteres og fraktes til NIKUs atelier i Oslo. Himlingen kunne imidlertid ikke demonteres. Den måtte konservatorene jobbe med på stedet. Det ble mange timer med hevede armer.

Foto: Turid Årsheim, Riksantikvaren

Ferdig restaurert tapet i all sin prakt: Foto: Susanne Kaun, NIKU

Foto: Turid Årsheim, Riksantikvaren

Salen fikk husets flotteste brystningspaneler, tapetsert blinddør inn mot det tilstøtende kammeret og forkroppede grikker rundt inngangsdøra.

Laget for et enda større rom

Det flotte tapetet kan dateres til ca. 1760-70 og har hvitt kniplingmønster som er blokktrykt på lerretet. I store felt er figurative motiver malt for hånd, innrammet av kniplingmønsteret. Hver tapet hadde tre håndmalte motiver, blomstermotiver nederst, scener fra militæret

som hovedmotiv midt på og et fuglemotiv øverst.

Tapetet er laget for å settes opp i fulle høyder, i et rom med vesentlig høyere takhøyde enn salen på Hovin. For å passe inn måtte tapetet deles. Mens blomstene og militærscenene er satt opp udelt, er de avskårede fuglemotivene brukt der det ikke var nødvendig med store tapetbiter, over dører, i hjørner og over vinduer.

Det er aldri kartlagt med sikkerhet hvor tapetet er produsert, men vi vet at slike tapet først og fremst ble importert

fra Tyskland, Nederland og Belgia. Vi vet også at malte lerretstapeter gikk totalt av moten på 1780-tallet, noe som gir oss en god pekepinn for når det er satt opp.

Mer dekorasjon

Takbjelkene i salen har fått en rik utforming ved at det er montert profilerte bord under bjelkene og profilerte lister inn mot himlingsfeltene som er trukket med malt lerret. Brystningen er bygd opp av flott profilerte fyllinger. Da istandsettingen av salen ble planlagt, var både

Skriver-Hovin er eid av Kari og Halvor Tangen. I august 2017 markerte de at salen med de flotte tapetene var ferdig restaurert. Det var stortilt fest og de ble gratulert av ordfører Tom Staahle (til venstre) og fylkesordfører Anette Solli (til høyre). Foto: Turid Årsheim, Riksantikvaren

Kineseriene som konservatorene har avdekket i salen på Hovin. Kineserier, dekorasjoner med kinesiske motiver, var særlig populære på 1700-tallet. Foto: Susanne Kaun, NIKU

himlingen og hele brystningen hvitmalt. Enkle undersøkelser viste imidlertid at brystningen opprinnelig hadde en kineseridekorasjon. I motsetning til de malte tapetscenene er kineseriene malt i Norge. De har klare likhetstrekk med enklere fajansedekor som vi finner på blant annet tallerkener fra Hans Nicolay Bruuns fajansefabrikk i Drammen (1759-1780). Himlingen viste seg å være malt i 2 ulike blåtoner. Listverket rundt døra var opprinnelig illusjonsmalt for å se ut som marmor.

Stort og komplisert arbeid

Tapetet på Hovin er unikt i Norge og også svært sjeldent internasjonalt. Det er eksepsjonelt at et malt tapet har fått stå framme siden det ble satt opp for 250 år siden, uten at det er blitt konservert tidligere. Å avdekke original maling i hele rom har ikke vært gjort i Norge på mange tiår. Tilbakeføringen og konserveringen av salen på Hovin er et av de mest krevende og omfattende interiørarbeidene som har vært utført. Det er NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) som har utført

arbeidene. Riksantikvaren har finansiert restaureringen av salen, gjennom tilskudd på cirka 3,5 millioner kroner.

Men Skriver-Hovin er mer enn bare én sal. Hovedbygningen på Hovin ble fredet allerede i 1923. I dag er det Kari og Halvor Tangen som eier den gamle skrivergården. De har de siste årene gjort en enorm innsats for å sette i stand det store våningshuset, i tillegg til stabbur, låve og hage. Akershus fylkeskommune har i over ti år fulgt opp det store og kompliserte istandsettingsarbeidet.

Foto: Anja Heie, Riksantikvaren

Om gode makter står meg bi

– Det er ein uhyggeleg arbeidsinnsats som er lagt ned, men no kan vi lene oss litt attende og sjå at resultatet er blitt særst bra. Ja, kanskje betre enn vi håpa på, seier Mathias Snerle. Saman med familien bur han på garden Sygard Snerle i Vågå. Ein gard med heile 20 freda hus!

AV MARI METTE ERIKSEN, RIKSANTIKVAREN

«Tanken er, ein gong i framtida, at nedre stugu som her er beskrivi, ein gong kan verta eit godt bustadhus, det er for gale at ho skal stå slik til forfall, og forfallet stanar ikkje med mindre ho vert bebudd av menneske. Som de sikkert skjønar, vil eg om gode makter står meg bi, få rusta opp stugu til eit fullverdig bustadhus ein vakker dag».

Dette skreiv Mathias Snerle (41) i eit brev til Oppland fylkeskommune for snart ti år sidan. Det var eit hjartesukk. For kvar skal ein starte når eit 1700-talshus på gard-

stunet står til fullstendig forfall, ingen har budd i huset i 40 år, og grunnen under huset er i ferd med å skli ut?

Økonomisk stønad

– Utfordringane var mange og prosjektet virka til tider umogleg. Her var det essensielt med eit godt samarbeid mellom eigar, handverkarar og dei på tilskot- og forvaltningssida. Spesielt har eigaren lagt ned ein formidabel eigeninnsats, seier Tore Røbergshagen i Oppland fylkeskommune.

Også Mathias sjølv rettar ein stor takk til både fylkeskommunen og Kulturmin-

nefondet, som i si tid ga stønad, og for godt samarbeid den dag i dag. Og ikkje minst til lokale handverkarar som har vist stor iver og framifrå fagkompetanse i praksis undervegs.

Historia om å demontere eit hus

Det vart bestemt å ta ned heile bygninga – stokk for stokk. Alt vart merka, dokumentert og demontert våren 2008.

– Berre det å rydde ut av eit hus der ingenting hadde vore kasta på fire-fem generasjonar, tok vekesvis. Eg var igjennom ein lang modningsprosess for å gyve laus på istandsettingsprosjektet. Du veit det er ikkje berre berre å ta ned eit heilt hus. Det var noko vilt det heile. Alt låg i ein haug ute på tunet til slutt. Ja, til og med peisen låg i delar utandørs, minnast Mathias.

For å gjere plass for nytt tilbygg med bad og innandørs trapp, vart bygninga flytta nokre meter, men ikkje meir enn at hovudstrukturen på inntunet var bevart.

– Eg har fått veldig respekt for det handverket som var gjort før i tida. Dei visste kva dei dreiv med. Det er ein evigvarande jobb å halde ein slik stad ved like, men ved å følgje opp jamleg og ta små grep, kan ein forhindre stort forfall, seier Mathias Snerle. Foto: Anja Heie, Riksantikvaren

Mari og Mathias Snerle driv moderne drift på den freda garden Sygard Snerle i Vågå. Sauane har flytta inn i eit heilt nytt fjøs, og den midtre stova på tunet blir leigd ut til turistar via Airbnb i sommarhalvåret. Foto: Anja Heie, Riksantikvaren

Dermed kunne ein behalde den flotte, opphavelge svalen på stova òg. Så vart ny kjellar støypt. Tømmerkjerna vart tømra opp att som eit omstendelig puslespel og øydelagde stokkar vart skifta ut med materialar av tilsvarende høg kvalitet der det var nødvendig.

– Vi brukte det meste av det originale tømmeret. Det var faktisk berre ein planke i taket på kjøkkenet ein ikkje fann att etter demonteringa, fortel Mathias.

Funksjonelt samspel

I dag er det ein moderne og funksjonell bustad småbarnsfamilien Snerle bur i. Her finn ein tydelege spor frå gamal tid i fint samspel med ny tid. Dermed vart det ikkje berre med tanken om å få «nedre stugu» til å bli eit godt hus å bu i. – Eg håper at huset står i 250 år til og at ungane våre vil ta over i framtida, seier Mathias Snerle.

Riksantikvaren sitt bevaringsprogram for freda bygningar i privat eige

Målet til Riksantikvaren sitt bevaringsprogram er at alle freda bygningar i privat eige skal vere sett i stand til eit ordinært vedlikehaldsnivå.

Det er i dag ca. 3 400 freda bygningar i privat eige i Noreg. Om lag halvparten av desse bygningane er i god stand, mens resten treng moderat eller omfattande istandsetting. Gjennom bevaringsprogrammet kan eigarane søkje støtte til konkrete istandsettingsprosjekt og sikringstiltak. Midlane delast ut frå Riksantikvaren via fylkeskommunane. Les meir på Riksantikvarens nettsider: www.riksantikvaren.no/tilskot

– Bygningsvern er en vekstnæring

– Restaurering og vedlikehold av gamle bygninger er en vekstnæring som burde være interessant for flere håndverkerbedrifter. Det finnes tilskuddsordninger som ikke bare bidrar til å bevare gamle hus, men også til å føre ny kapital inn i lokalsamfunnene, forteller bygningsvernrådsgiver Odd Arne Rudi ved Valdresmusea.

AV BJARNE RØSJØ

Oppland er fylket som har flest vernede bygg i Norge, og fylkeskommunen er blant de fremste på bygningsvern og tradisjonshåndverk. Det skyldes ikke minst bygningsrådsgiverne som er tilknyttet fire av museene i fylket, og som blant annet reiser rundt til private eiere for å gi råd om hvordan de kan ta vare på gamle hus.

– Vi bygningsvernrådsgivere står ganske fritt til å utforme vårt eget arbeid, og ved Valdresmusea har vi satset mye på å tilby ulike kurs. I 2017 har vi arrangert 11 ulike kurs, som ofte handler om å ta vare på gamle håndverkstradisjoner. I tillegg handlet et av kursene om å skrive søknader om finansiering av restaurering, forteller bygningsvernrådsgiver Odd Arne Rudi.

Rådgivning med lav terskel

Det skal være lav terskel for å kontakte en bygningsvernrådsgiver, som kan gi råd til eiere av både fredede bygninger og bygninger uten vernestatus. Odd Arne Rudis stilling ved Valdresmusea finansieres med øremerkede midler fra Oppland fylkeskommune, som også finansierer bygningsvernrådsgivere ved Randsfjordmuseene, Gudbrandsdalsmusea og Mjøsmuseet.

I tillegg blir det leid inn en rådgiver fra Maihaugen ved behov.

Bygningsvernrådsgiveren i Valdres samarbeider med blant annet Fagskolen Innlandet og arkitektutdanninga ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet i Trondheim.

Når Rudi ikke arrangerer kurs, reiser han ofte rundt til private huseiere.

– I mange tilfeller kan jeg gjøre en befaring og skrive en enkel rapport i løpet av et dagsverk. Denne tjenesten koster ingenting, og så kan huseierne selv bestemme hvordan de skal følge opp. Huseierne kan ofte gjøre mye sjøl, som for eksempel å rydde kratt eller hogge trær som vokser for tett inntil bygningene. Det er viktig med lys og luft for å hindre at de gamle tømmerveggene begynner å råtne, forteller han.

Mangel på kvalifiserte håndverkere

Men hvis for eksempel bunnstokken i et laftet hus begynner å råtne, blir det straks litt vanskeligere. Derfor har Valdresmusea også tilbudt kurs i utskifting av bunnstokker og annet råttent tømmer, uten å måtte ta ned hele bygningen. I 2015 arrangerte Rudi også et populært kurs som handlet om å lage sin egen naturbaserte maling, helt uten bruk av giftstoffer, såkalt kom-

posisjonsmaling. Både huseiere og håndverkere kan delta i disse kursene, og håndverkere kan i enkelte tilfeller til og med få betalt for å delta på noen av kursene.

– Det finnes en god del penger til bevaring av eldre hus, og Kulturminnefondet går ofte inn med 30-40 prosent av kostnadene til restaurering. Den største utfordringen er faktisk å få tak i kvalifiserte håndverkere, for det er bare noen få firmaer som har spesialisert seg på dette. Behovet for håndverkere med god kunnskap om gamle byggetradisjoner er svært stort, så her er det en interessant nisje med plass til flere. Det er en ekstra bonus at den statlige finansieringen bidrar til å skape arbeidsplasser i de lokale håndverksbedriftene, påpeker Rudi.

Klyper seg i armen

Odd Arne Rudi gir ikke bare råd om bevaring: Av og til kan han også fortelle huseierne hvorfor de gamle husene ser ut som de gjør.

– Eierne kan for eksempel stusse over hvorfor de finner rare spor i de gamle tømmerveggene, for eksempel et høl etter en treplugg, eller spor etter en dørstokk, midt oppe i veggen. Forklaringen på slike ting er som regel at tømmer ofte ble gjenbrukt, slik at tømmeret i seg selv ofte er eldre enn bygningen det nå er en del av. Gjenbruk er en god tradisjon og miljøvennlig! sier han.

Odd Arne Rudi er tømmer med fagbrev og tilleggsutdanning innen bygningsvern, med en sterk interesse for gamle bygninger.

– Du har ikke så mye bruk for vater og vinkel når du skal restaurere eller vedlikeholde gamle hus, for her går det mye på øyemål. Det er så moro å reise rundt i Valdres og se på gamle flotte hus, og bidra til at huseierne tar vare på dem, at jeg av og til må klype meg i armen og tenke på hvor heldig jeg er som får betalt for en sånn jobb. Jeg skulle virkelig ønske at flere fikk øynene opp for denne typen arbeid! sier Rudi.

↑ Mange gamle hus har skifertak som også må vedlikeholdes. Her demonstrerer Odd Arne Rudi skiferkutting. Foto: Privat

← Hver sommer tilbringer Odd Arne Rudi en dag på Liastølen på Beitostølen for å prate om bygningsvern. Foto: Privat

Bygningsvernrådgivere på museene

I Oppland og Hordaland har fylkeskommunene gått sammen med lokale museer for å tilby eiere av gamle bygninger råd og veiledning når de skal i gang med vedlikehold eller utbedringer.

I Oppland er følgende museer med på ordningen: Mjøsmuseet, Randsfjordmuseene, Valdresmusea og Gudbrandsdalmusea.

I Hordaland deltar disse museene i ordningen: Hardanger og Voss museum, Sunnhordland Museum, Museumssenteret i Hordaland, Byggesenteret i Bergen og Museum Vest

Foto: Nasjonalmuseet/Foto: Carl Normann

Skal vi danse?

Hva har The Pussycats til felles med Jens Book Jensen? Jo, de har begge opptrådd på Danserestauranten på Glomdalsmuseet, en unik og høyt verdsatt bygning oppført i 1960 etter tegninger av arkitektfirmaet Vesterlid og Østerhaug.

AV KAARE STANG OG PER DAVID MARTINSEN,
RIKSANTIKVAREN

Underholdnings- og dansearrangementene på Glomdalsmuseet i Elverum har røtter i friluftsteateret som ble etablert her allerede i 1922. I tillegg til amatørteater, ble det arrangert konserter, foredrag og leikarring. Tilstelningene var populære og på slutten av femtitallet ønsket museet å oppføre en moderne danseplass med uterestaurant. Oppgaven ble gitt til arkitekt Are Vesterlid, som på denne tiden

samarbeidet med interiørarkitekten Hans Østerhaug. Bygningen ble fredet høsten 2017. Før det hadde den stått tom og forlatt i lang tid. Men den flotte arkitekturen fortjener et nytt liv.

Laget for sommeren

Basis for Vesterlid og Østerhaugs bygning er en massiv, plasstøpt betongkonstruksjon. Denne består av et sirkulært dansegulv, «flytende» i et kvadratisk vannbasseng, og en terrassert restaurantdel med kjøkken og innendørsservering på det

øverste nivået. Dansegulvet og terrassene, som utgjør størstedelen av arealet, er overbygget med en lett stålkonstruksjon som er fullstendig åpen mot friluftsmuseet og utearealene i sør.

Den komplekse sammensetningen av nivåer i bygningen, gjenspeiles i utformingen av taket. Lette, platedekte flater overlapper hverandre og bygger seg opp mot det øverste nivået, som er ventilasjonshuset på restauranttaket.

Kjøkkenet og publikumsarealene innendørs er ikke vinterisolert, anlegget er helt og holdent bygget for bruk i sommerhalvåret. En slik bruk viderefører den etablerte dansebandtradisjonen som har stått særlig sterkt i Øst-Hedmark, og ikke minst inn over svenskegrensen.

Foto: Nasjonalmuseet/Foto: Carl Normann

Foto: Nasjonalmuseet/Foto: Carl Normann

↑ Ole Ivars var tilbake og spilte igjen opp til dans da Danserestauranten ble fredet i september 2017. Riksantikvar Jørn Holme fikk dele scene med bandet. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Holde seg tørr

Dansegulvet på bakkenivå er innrammet med et sagtannet jernrekkverk, for å sikre de dansende fra å havne i bassenget. Bassenget har innfelt flombelysning under vannflaten. Etter sigende ble det også satt ut karper her en periode. Det er dessverre få tilgjengelige fotografier som viser effekten dette må ha hatt etter mørkets frembrudd. I serveringsarealene på terrassene gir stål og råbetong i kombinasjon med nøkterne, spesialdesignede møbler i ubehandlet furu og stangjern, et kraftfullt uttrykk. Interiøret i restauranten er dominert av tegl og furu, og ikke minst av Glomma som renner forbi de store panoramavinduene mot øst.

Da vi danset helgen inn

Danserestauranten var svært populær for unge mennesker fra Elverum og Hamarområdet, og brakte inn cirka 25% av museets inntekter på 1960- og 70-tallet. I 1982 ble driften avviklet etter en rekke naboklager. Mange kjente artister har stått på Danserestaurantens scene; Sven Ingvars, Wenche Myhre, Jens Book Jensen, Arne Bendiksen, Elisabeth Granneman, Dizzie Tunes, Kjell Karlsens orkester - endog verdensnavn som ABBA skal i en tidlig fase

ha opptrådt her, da som Björn & Benny, Agnetha & Frida. Flere av artistene har også signert veggene i artistrommet bak scenen, deriblant Ole Ivars, som spilte på en rekke dansefester her på 1960- og 70-tallet. Det var også Ole Ivars som fikk gjenåpne ballet med slageren «Regnets rytme» da Danserestauranten ble fredet i september 2017. Ringen er dermed sluttet, likevel gjenstår det mye arbeid knyttet til istandsetting og videre bruk. Håpet er at dette unike byggverket en gang i fremtiden kan bli en arena for både opplevelse og formidling av populærkultur. Skal det være en dans?

Kilder:

Ildahl, Per Torp: «Nytt på Glomdalsmuseet», Artikkell i *Byggekunst* nr. 6, 1960, side 162-63.

Norberg-Schulz, Christian: «Fra gjenreisning til omverdenskrise. Norsk arkitektur 1945-1980»;

Norges kunsthistorie, bind 7 side 7-92, Gyldendal Norsk forlag, Oslo 1983.

Rognlien, Dag (red.): «Treprisen – ten norwegian prize-winning architects» side 29-43, 1978

Gunnestad, Jorunn / Hedmark fylkeskommune: *Dokumentasjonsvedlegg til fredningssak*.

Are Vesterlid

Are Vesterlid (1921-2013) tok under andre verdenskrig utdannelse på bygningslinjen ved Statens Håndverk og Kunstindustriskole. I 1945 kom han inn på det ettårige 'Arkitektkurset for kriserammede arkitekter' (senere Statens arkitektkurs) som var den spede roten til det som senere ble Arkitektthøyskolen i Oslo. Ferdig utdannet arbeidet Vesterlid i en kort periode som assistent for arkitekt Knut Knutsen, før han i 1947 dro til Nord-Troms for å delta under boliggenreisningen som den nye Statens Husbank organiserte i Nord-Norge etter tyskernes bombing og brente jords taktikk. Fra 1947 til 1949 var Vesterlid ansatt hos distriktsarkitekt Kirsten Sand i Nord-Troms ved hovedkontoret på Skjervøy og senere på Lyngseidet. I 1950 flyttet Vesterlid til Elverum, hvor han startet arkitektpraksis med interiørarkitekt Hans Østerhaug, som han hadde blitt kjent med under gjenreisningsarbeidet i Nord-Norge. I 1962 fikk de begge Treprisen for fremragende arkitektur med bruk av tre som materiale. I 1967 fikk Are Vesterlid professorat ved Arkitektthøgskolen i Oslo, og virket der frem til 1988. Parallelt tok han opp igjen sin egen arkitektpraksis i 1980.

Danserestauranten

Bygningens art: Restaurant med dansehall. Kalkulert verdi ved oppføring: Kr. 500.000,- Nybyggets areal: 980 kvadratmeter. Samlet gulvflate: 1240 kvadratmeter. Ferdigstilt: 1960
Fredet 29. september 2017

En heis i Blåtårnet (Akershus) med inngang fra Borggården vil gi tilgang til festsalen, slottskirken, langkjelleren og mausoleet. Dette er en god begynnelse, men fortsatt gjenstår det mye arbeid for at anlegget blir godt nok tilrettelagt for alle brukerne. Foto: Dagfinn Rasmussen

Tilgang for alle

Kulturminner er del av vår felles historie. Universell utforming handler om at alle skal ha muligheten til å oppleve denne historien.

AV HEGE SEJNÆS EILERTSEN, RIKSANTIKVAREN

Kulturminner har på mange vis liten verdi om de ikke kan oppleves. Vi som jobber med forvaltning av kulturminner skal i utgangspunktet arbeide for å beskytte kulturminnene mot store endringer, samtidig som vi skal gjøre kulturminnene tilgjengelige for flest mulig. Det høres kanskje ut som en vanskelig motsetning, og det er det også mange ganger. Men i de aller fleste tilfellene finner vi gode løsninger som tar hensyn til både brukernes behov og kulturminnene.

Tenke nytt

I enkelte tilfeller vil det være nødvendig å tenke helt nytt og finne alternative måter å oppleve kulturminnene på. Ny teknologi, som for eksempel virtuelle omvisninger, åpner opp for mange spennende muligheter. I disse tilfellene vil målet være å skape fullverdige opplevelser som er attraktive for alle brukergrupper. Denne typen løsninger vil også kunne spare mange sårbare kulturminner for en del slitasje.

Universell utforming

Regjeringen kom i 2015 fram til en handlingsplan for universell utforming. Her ble det lagt frem en rekke nasjonale mål for alt fra IKT og teknologi til uteområder, transport og byggeprosjekter. Statsbygg har en av landets største eiendomsportfolier og forvalter nesten tusen bygg med kulturhistorisk verdi. Ifølge regjeringens handlingsplan skal alle Statsbyggs arbeids-

og publikumsbygg være universelt utformet innen 2025, og det er mye å ta tak i. Riksantikvaren og Statsbygg samarbeider derfor for at de skal komme i mål på en god måte, både fra brukernes og kulturminnes ståsted. En stor utfordring ligger i at ingen situasjoner er like og alle løsninger må spesialtilpasses hvert enkelt tilfelle.

Forskjellige behov

Det er mange brukergrupper med forskjellige, og noen ganger motstridende, behov som vi må ta hensyn til når bygninger og omgivelser skal gjøres tilgjengelige for alle. Mange verdslige bygg av høy kulturhistorisk verdi skal kunne motta besøkende daglig, og i noen tilfeller fungere i forbindelse med kongelige midt-dager og arrangement for statsoverhoder og andre offentlige personer. Akershus festning og slott i Oslo og Håkonshallen i Bergen er to eksempler på dette. Mens

Ved Rollag stavkirke har det nylig blitt gjennomført flere tilgjengelighetstiltak. Til venstre ser vi bilde av hovedinngangen hvor det har kommet på plass en ny rampe og trapp. For at ikke rampen skulle bli for stor og dominerende i møtet med den lille kirken har den fått en stigningsgrad på 1:12. Materialene man har valgt harmonerer også med eksisterende elementer, både i uttrykk og utførelse. Hele konstruksjonen er tørrmurt og den originale trappen er bevart under den nye. Foto: Flavio Carniel/Hege Sejnæs Eilertsen

Med nye løsninger for universell utforming kan også rullestolbrukere få tilgang til både kjelleren i Eidsvollsbygningen og andre etasje hvor Rikssalen befinner seg.

Foto: Trond Isaksen, Statsbygg

en løsning i Håkonshallen ennå ikke er helt på plass, kom vi nylig fram til en løsning i Akershus slott som langt på vei løser tilgjengelighetsproblematikken her. Ved hjelp av en heis i Blåtårnet vil flere kunne få tilgang til festsalen, slottskirken, langkjelleren og mausoleet.

Kirker

Kirkene er en annen type publikumsbygg hvor vi stadig får flere løsninger for universell utforming. Kirkene har stor betydning både som kulturminner og som arenaer for begivenheter hvor familier og

lokalsamfunn samles. Behovet for universell utforming er naturligvis stort. Nasjonale klenodier som Nidarosdomen og flere av våre stavkirker har etter hvert blitt utstyrt med løsninger som gjør byggene tilgjengelige for flere. I Nidarosdomen har det blant annet kommet på plass en heis til HC-toalett. Ved Rollag stavkirke har hovedinngangen nettopp blitt utstyrt med en ny rampe og trapp.

Eidsvollsbygningen

Eidsvollsbygningen er helt sentral i fortellingen om demokratiet vårt og

veien fram til en selvstendig nasjon. I forbindelse med Grunnlovens 200-årsjubileum i 2014 ble Eidsvollsbygningen totalrestaurert. Det ble prioritert å gjøre bygget tilgjengelig for så mange som mulig, i så stor utstrekning som det lot seg gjøre. Den største utfordringen lå i tilgjengelighet for rullestolbrukere til alle tre etasjene. Her ble resultatet en delt løsning. Tilgang til kjelleren ble løst med en trapp som kan gjøres om til en løfteplattform fra utsiden og ned til kjeller. For bygningens første og andre etasje, ble løsningen en rampe som leder inn til

← Vimpler på Borgholm på Öland i Sverige fungerer som stifinnere for svaksynte. Foto: Hege Sejnæs Eilertsen, Riksantikvaren

↗ På Kalmar slott har de nylig fått på plass en heis for å bedre tilgangen til slottskirken. Den er bygget inn rett ved siden av den originale inngangen da en endring av denne ble vurdert som et for stort inngrep i anlegget med opprinnelse fra middelalderen. Foto: Hege Sejnæs Eilertsen, Riksantikvaren

↓ Nye trapper oppå gamle trapper på Kalmar slott. Mange kan gå selv men sliter med mangel på rekkverk eller trapper med høye trinn. I stedet for å bygge om flere trappeløp med vanskelige proporsjoner har de fått laget til nye trapper som legges oppå de eksisterende. De nye trappene er lettere å navigere, og ved å bruke dem blir også de gamle trappene spart for slitasje. Foto: Hege Sejnæs Eilertsen, Riksantikvaren

første etasje og en heis som går mellom første og andre etasje.

Sverige

Det kan være interessant å se til våre naboland og hva de har fått til under forutsetninger og problemstillinger som ikke er ulike våre egne. På Borgholm på Öland i Sverige har de ved hjelp av vimpler som gir assosiasjoner til middelalderen fått på plass elementer som fungerer som stifinnere for svaksynte. Tiltaket er rimelig og enkelt, i tillegg til å være fullstendig reversibelt.

Kalmar slott i middelalderbyen Kalmar i Sverige har mange likhetstrekk med Akershus slott. Der jobbes det kontinuerlig med vedlikehold, utbedringer og bedre tilgjengelighet for alle brukergrupper. utfordringene er mange, men med omtanke og god planlegging har de kommet frem til flere fine løsninger.

Under og ved dagens kulturminner, ligger det ofte lag på lag med arkeologiske kulturminner. For å unngå å gjøre endringer i grunnen er det i mange tilfeller en god løsning å tilføre heller enn å fjerne. Plattinger over grunn som kan være sår-

bar eller vanskelig å navigere, er reversible og enkle tiltak som heller ikke er kostbare. Noen ganger kan en sånn type løsning være midlertidig mens man utreder permanente løsninger, eller den kan vise seg å være det beste alternativet. Det er viktig å ikke ta forhastede beslutninger når det er snakk om anlegg av stor kulturhistorisk verdi. Da er det – bokstavelig talt – bedre at vi forsøker å snu på hver stein, enn å gjøre uopprettelige inngrep som viser seg å være unødvendige.

Atlungstad Brenneri.
Foto Hans Brox

Foto Ulf Gustavsson

Foto Jonas Jerimlassen Tømter

Akevitten fra Atlungstad

Atlungstad brenneri er et av 15 anlegg i Riksantikvarens bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner. Nå er brenneriet ferdig istandsatt.

AV ØYSTEIN HAGLAND, RIKSANTIKVAREN

Atlungstad Brenneri ble etablert i 1855 som et andelslag av bønder i Stange og erstattet eldre gårdsbrennerier i bygda. Etableringen må sees i sammenheng med stor potetproduksjon og at brenning av brennevin ble strengere regulert. Det ble blant annet innført regler for brenneriutstyr, samt regler for salg og omsetning av brennevin. Historien om etableringen av Atlungstad er dermed representativ for

Riksantikvarens bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner:

Atlungstad brenneri	Næs Jernverk
Bredalsholmen verft	Odda smelteverk
Fetsund Lenser	Rjukanbanen
Folldal gruver	Salhus Tricotagefabrik
Haldenkanalen	Sjølingstad Uldvarefabrik
Kistefos Træsliberi	Spillum dampsgag og høvleri
Klevfos Cellulose- & Papirfabrikk	Tysseidal kraftstasjon
Neptun sildoljefabrikk	

etableringen av samvirkebrenneriene i Hedmark i perioden.

Flere inntektskilder

Atlungstad brant i 1864 og ble gjenoppbygget i 1866, reist på de opprinnelige murveggene. Foruten brennevin ble det frem til rundt 1880 produsert kjøtt på Atlungstad. På det meste var det 124 storfe som ble foret med «dranken», et avfallsprodukt fra brennevinproduksjonen. Gjødsele som dyrene produserte ble solgt og bedriftens eiere hadde forkjøpsrett.

I 1911 ble anlegget utvidet. Produksjonen ved Atlungstad varierte med konjunktorene og det kunne til tider være vanskelige år. Verdenskrig og forbudstid satte tydelig preg på produksjonen og brenneriet søkte alternative inntektskilder, blant annet ble det fra 1920 drevet frørenseri her. Fra 1926 ble destillasjonen ved Atlungstad overført til Vinmonopolet og navnet endret til Andelselskapet Stangen Brænderi og Frøforretning. I 1957 dannet selskapet sammen med brenneriene Tangen og Romedal selskapet Hedmark Frøforretning og Brenneri. I 1995 ble det solgt til Hoff og nedlagt som ordinært brenneri i 2000. Fra 2008 var det slutt som reservebrenneri.

Ny vår

Lokale krefter og frivillige ville ikke at Atlungstads siste kapittel skulle være skre-

vet. Fra nedleggelsen i 2008 har anlegget reist seg på ny som et teknisk og industrielt kulturminne. Nå foregår det igjen produksjon av akevitt på Atlungstad, og besøkende kan komme og få oppleve produksjonen på nært hold.

I dag har Atlungstad Brenneri en godt bevart bygningsmasse der det tekniske produksjonsutstyret er intakt. På et konsentrert geografisk område gir anlegget kunnskap om utviklingsfaser i brennerinæringen, og samspillet mellom landbruk, industriproduksjon, teknologi og sosiale forhold.

Istandsetting

Nå er Atlungstad ferdig istandsatt. Som del av Riksantikvarens bevaringsprogram har Atlungstad fått støtte til istandsetting og vedlikehold, men også til verdiskaping, forvaltning og drift. Til sammen har brenneriet mottatt rundt 21 millioner kroner i årene 2011-2017. Riksantikvaren har ikke vært alene om å løfte anlegget. Atlungstad Brenneri AS og de mange frivillige har vært avgjørende for å gjøre anlegget til hva det er i dag. Foruten bedrifter, kommune og fylkeskommune har frivillige som Norske Akevitters Venner, Atlungstad brenneris venner og enkeltpersoner bidratt med tid og kunnskap om anlegget. Anlegget er nå blitt en ny attraksjon langs Mjøsa.

Nå stig det røyk frå pipa i den nyrestaurerte røykstova på Grothaug. Ein open svalgang bind saman røykstova (til venstre) og nystova, som truleg vart bygd til på 1700-talet. Dimensjonane på tømmeret, heile 50-70 cm i diameter, vitnar om at materialet er frå sein mellomalder. Slike store tømmerstokkar var lett tilgjengelege etter stillstandstida etter svartedauden. Foto: Mari Mette Eriksen, Riksantikvaren

Endeleg røyk i røykstova

Denne hausten var restaureringa av den nær 400 år gamle røykstova på garden Grothaug i Hornindal ferdig.

AV MARI METTE ERIKSEN, RIKSANTIKVAREN

Då hadde den freda bygningen frå 1600-talet stått delvis ubeskytta mot vær og vind i lang tid.

– Det er rett og slett eit nydeleg istandsettingsarbeid som er utført, seier Kjell Andresen hjå Riksantikvaren.

Ny eigar

Det er ungguten Lars Roar Sollid som eig røykstova i dag. Han kjøpte garden Grothaug for få år sidan. Riksantikvaren har i denne runden gitt over 700.000 kroner i stønad til arbeidet med røykstova, men Sollid har også lagt ned ein stor eigeninnsats.

Handverkar Kåre Løvoll leia restaureringsarbeidet. Det var ein jobb som sette erfarne fagfolk på prøve. Røykstova har tidlegare vorte demontert. Dei mange umerka delane, stokkar og bordkledning vart nøye satt opp att. Teikningar frå kring 1940 etter ingeniøren Peter Helland-Hansen, ga god

rettleiing. Dei var så nøyaktige at ein kunne telje talet på golvbord.

Framtidig bruk

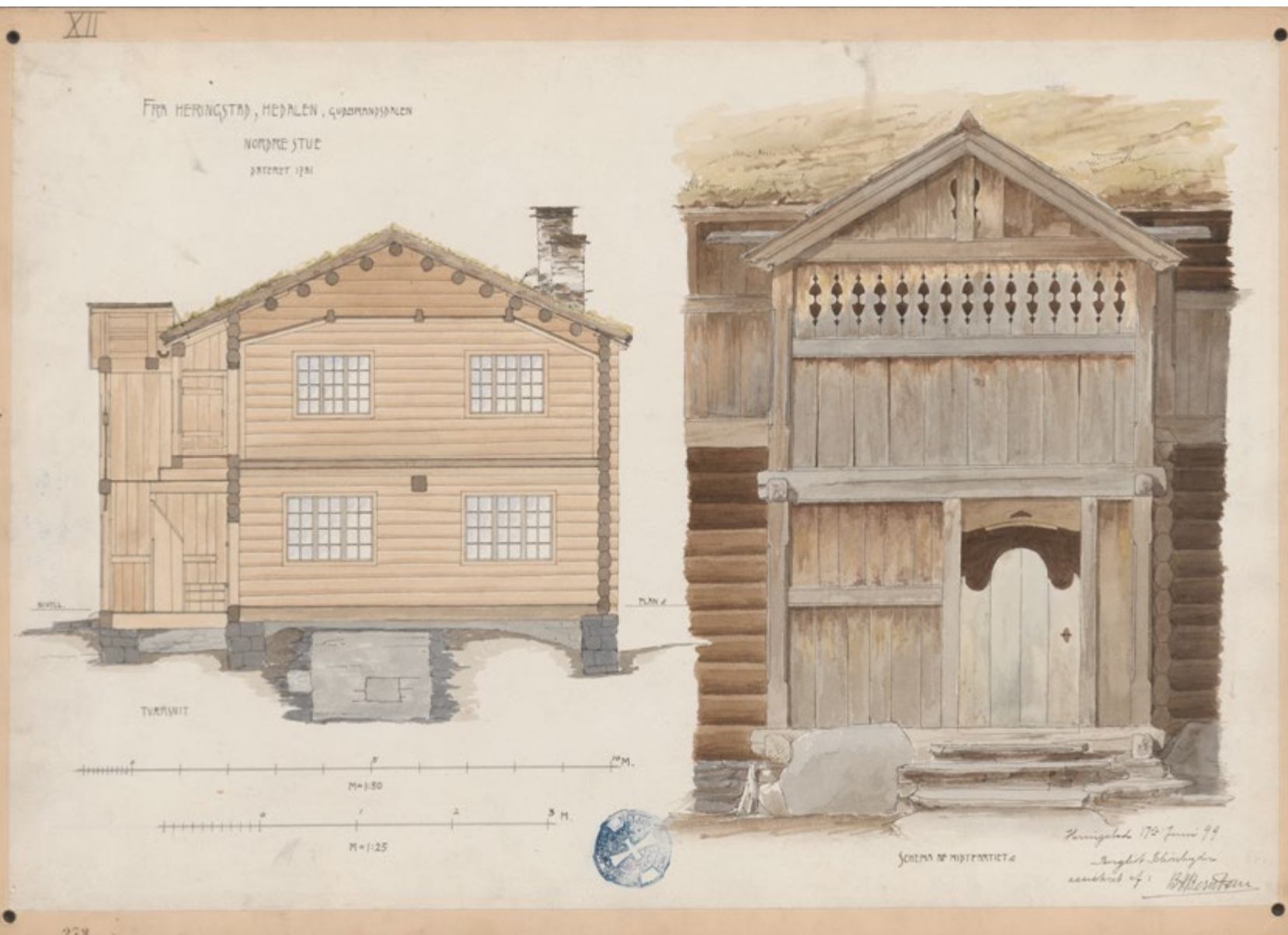
– Det er viktig at bygningen ikkje blir ståande tom, og spørsmålet er kva funksjon denne skal ha vidare. Det er ikkje så lett for meg å seie no, men kanskje kan stova brukast i skulesamanheng, seier Sollid.

– Ein må fortelje historia om stova til omgjevnadene, gjerne ved hjelp av skilting og informasjon.

Eigaren Lars Roar Sollid, her saman med faren Rasmus, ser positivt på at røykstova blir opna for publikum. Ein gong i framtida vil Lars Roar òg bu fast på Grothaug, når kårhuset er innflyttingsklart. Foto: Mari Mette Eriksen, Riksantikvaren

Kva er ei røykstove?

Ei røykstove er ei stove med open eldstad, anten åre midt på golvet eller ein røykonn i eit hjørne. Kjenneteikn er at røyken vart sleppt ut gjennom ein ljore (opning) i taket.

Denne tegningen viser nordre stue på Heringstad gård i Hedalen, hvor flere freda bygg gikk tapt i brann i 1928.

Tegning: Bergliot Schönheyder assistert av Bredo H. Berntsen i 1899, Riksantikvaren.

Tegnet fra fortiden

Tegningsarkivet hos Riksantikvaren består av rundt 200.000 tegninger. Arkivet inneholder vakre akvareller, spennende historier og særdeles nyttig dokumentasjon.

AV MONA MÅRNES OG VEGARD VEDHUS, RIKSANTIKVAREN

Tegningsarkivet hos Riksantikvaren er en unik kilde til kunnskap om gamle bygninger og anlegg. Arkivet består av både Riksantikvarens og Fortidsminneforeningens egne arkiver, med tegninger av historiske bygninger i tidsrommet 1820-2007. I tillegg har andre institusjoners tegningsarkiver også blitt avlevert til Riksantikvaren gjennom årene, som arkivene til Ingeniørbrigaden og Strømmen Trævarefabrik A/S.

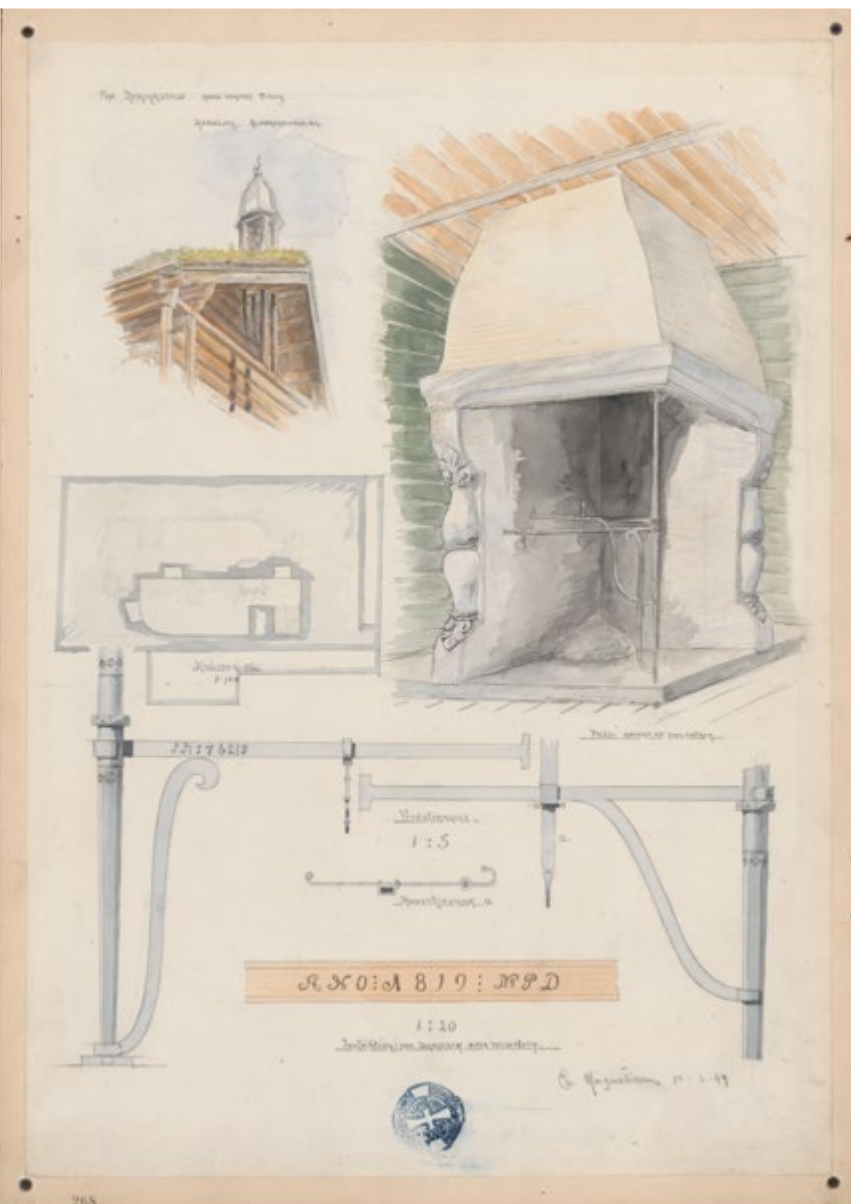
Det er mange som benytter seg av Riksantikvarens tegningsarkiv. Tegningene her blir også brukt i Riksantikvarens eget arbeid. Seniorrådgiver hos Riksantikvaren, Kjell Andresen, jobber med bevaring av profane middelalderbygninger i tre. Kjell påpeker viktigheten av oppmålingstegninger som arbeidsredskap i sine oppgaver.

«Oppmålingene viser ting en aldri kunne vist på et foto, som for eksempel funda-

mentet i sammenheng med det innvendige rommet over. En ser også bygningsdeler i sammenheng på en helt annen måte enn på bilder, sier Kjell Andresen, seniorrådgiver hos Riksantikvaren».

Heringstad gård

Noen ganger vil tegninger være en av få kilder til kunnskap om bygninger som ikke lenger er bevart. Freda og verna hus

Fra Heringstad gård.

Tegning: Chr. Morgenstjerne i 1899, Riksantikvaren.

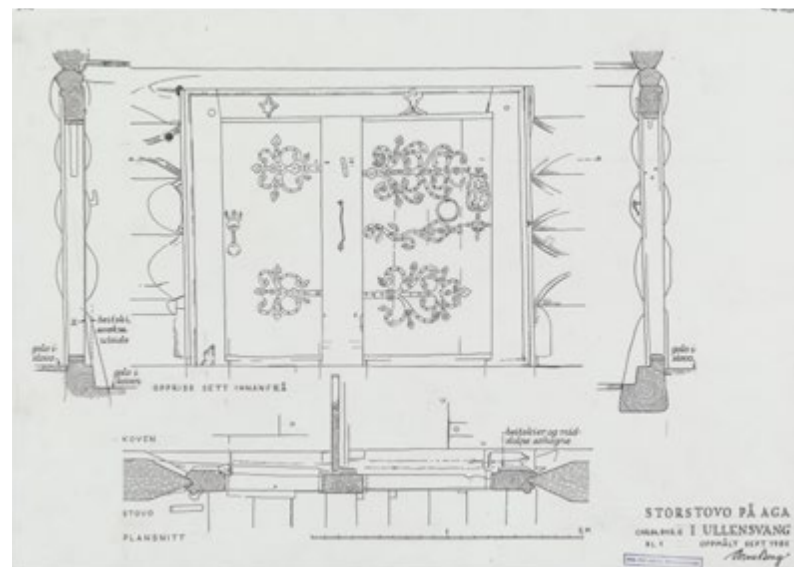
kan av ulike årsaker gå tapt eller bli skadet, og detaljerte tegninger vil kunne brukes blant annet i forskningsprosjekter, eller i prosjekter for gjenoppbygging og rekonstruksjon.

Heringstad gård ligger i Sel kommune i Gudbrandsdalen. Gårdsanlegget ble freda i 1924, og bestod av bygninger fra 1700-tallet og tidlig 1800-tallet. Allerede i 1899 hadde arkitekt og lærer ved Tegneskolen i Kristiania, Herman Major Schirmer, vært på studiereise til gården med sine elever. Bygninger og deler av innbo på Heringstad ble oppmålt. I 1928 ble flere av de freda byggene ødelagt i brann. Flere av bygningene på gården ble bygget opp igjen etter brannen.

Ingeniørbrigadens arkiv

Forsvarets bygningstjenestes arkiv, tidligere Ingeniørbrigadens arkiv, har en lang og dramatisk historie. Materialet består hovedsakelig av originaltegninger og kart over eldre militære anlegg fra 1667 til 1939, og består i dag av mer enn 1650 tegninger.

Før 1955 var mesteparten av tegningene i Ingeniørbrigadens arkiv oppbevart på loftet i bygning 58 på Festningsplassen på Akershus festning i Oslo. Etter at det var gjort plass til arkivet i kjelleren, fikk noen soldater ordre om å flytte arkivmaterialet. Mappene ble kastet ut av loftsvinduet og ned på gårdsplassen, og mange av tegningene tok skade. Forbipasserende skal også ha forsynt seg. Ved

Tegning fra storstua på Aga (Agatunet) i Ullensvang.

Tegning: Arne Berg i 1986, Riksantikvaren

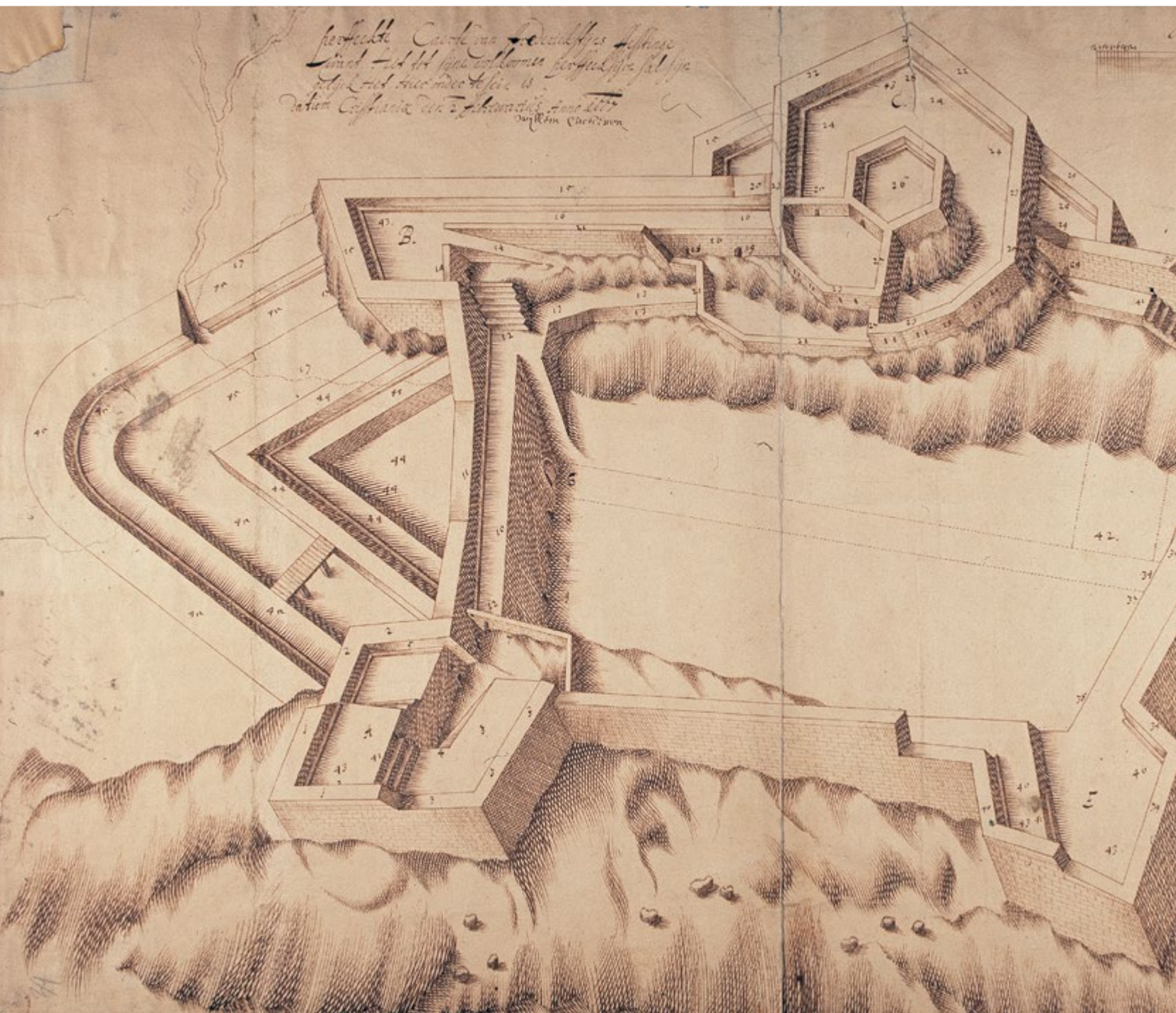
Dette bildet ble sendt fra Peder Heringstad til Riksantikvaren i 1956, som vedlegg til et brev. I brevet kan vi lese følgende: «Det som er bygget opp igjen av dette etter brannen er som det fremgår av billedet 2 stuer og et stabur».

Foto: ukjent, Riksantikvaren.

en ren tilfeldighet ble det hele oppdaget av antikvar Bernt Lange, som etter nærmere avtale fikk tegningene over til Riksantikvaren.

Strømmen Trævarefabrik A/S

I 1884 startet de to gründerne Christen A. Segelcke og Gabriel K. Hauge opp Strømmen Trævarefabrik A/S. Bedriften er i dag kjent som den første norske produsenten av ferdighus som ble eksportert til utlandet. Men fabrikkens produserte også hus til det norske markedet, samt møbler. På grunn av nedgangstider etter første verdenskrig ble virksomheten avviklet i 1929. Originaltegningene i arkivet etter Strømmen Trævarefabrik ble avlevert til Riksantikvaren i 1975.

↑ Fra Ingeniørbrigadens arkiv: Mange av de eldste tegningene i Riksantikvarens arkiv er av festningsverk. Denne tegningen over Fredriksten festning er kanskje den eldste, og er hele 349 år gammel.

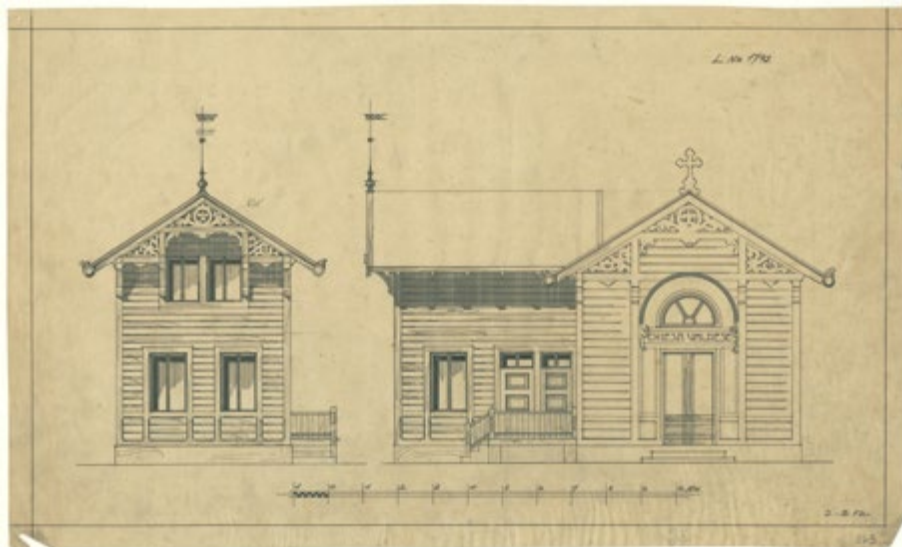
Tegning: Wyllem Coucheron i 1667, Forsvarets bygningstjeneste.

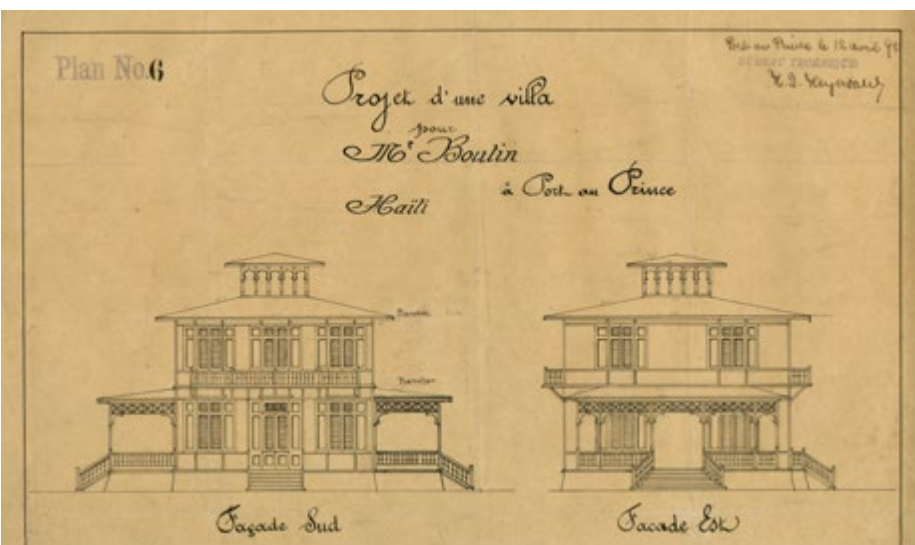
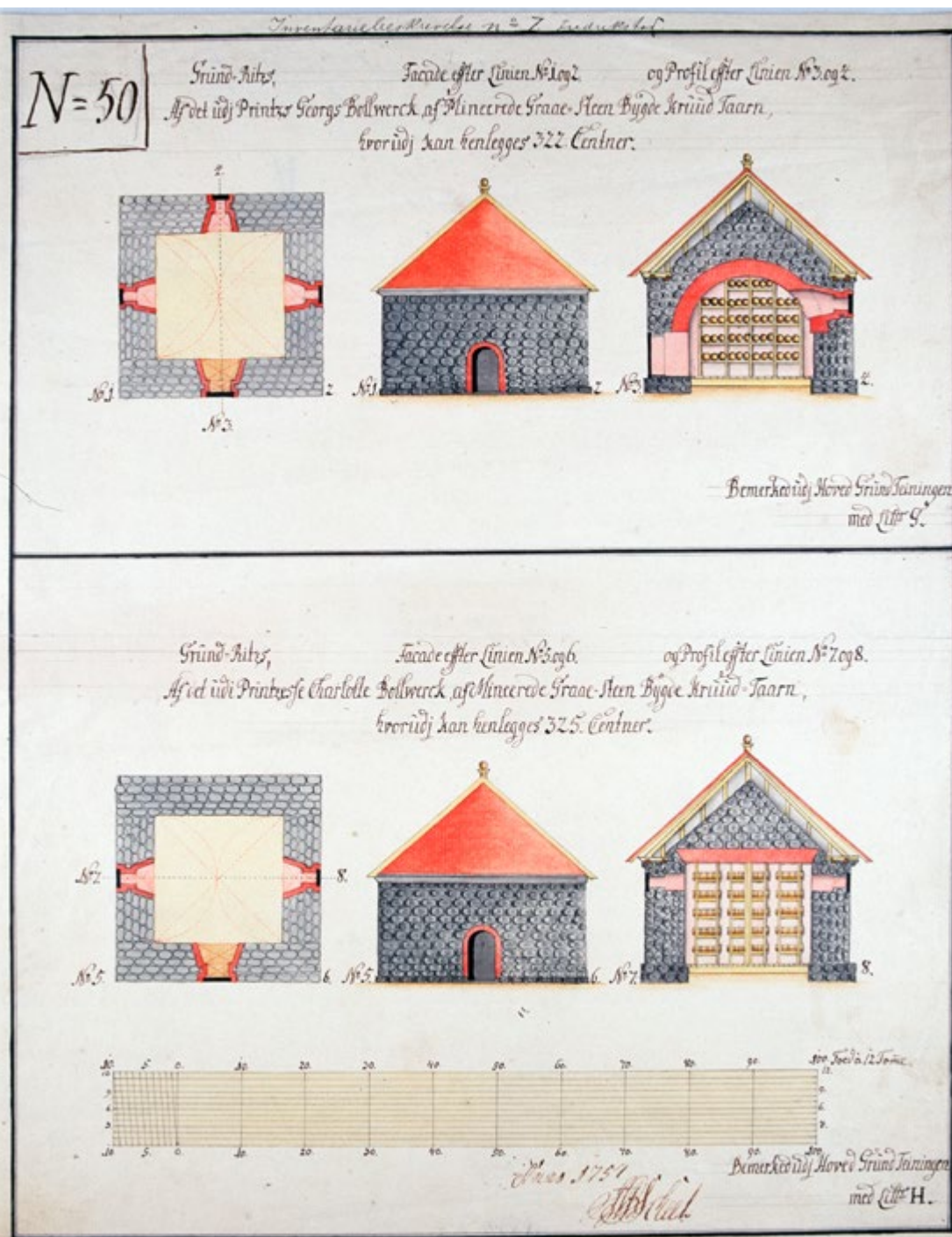
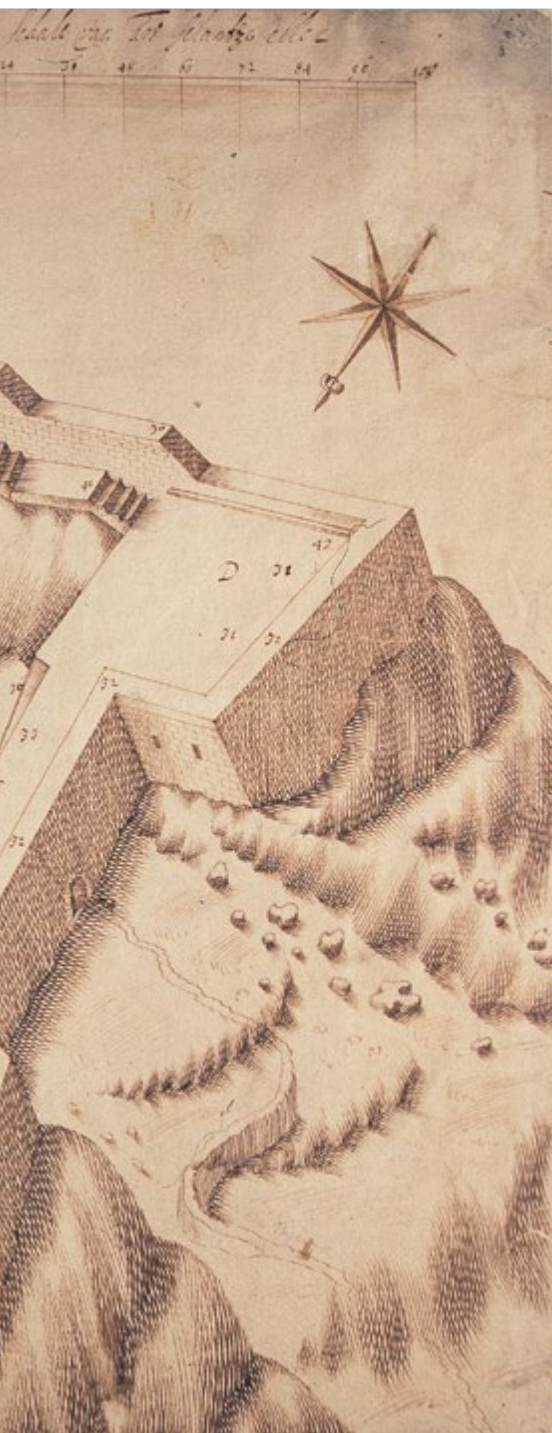
↗ Fra Ingeniørbrigadens arkiv: Denne tegningen viser kruttårn fra Fredriksten festning. Tegning: Hans Jacob Schell i 1757, Forsvarets bygningstjeneste.

→ Strømmen Trævarefabrik produserte mange ferdighus i forskjellige stiler: norsk, sveitsisk, italiensk og russisk. Spesielt var husene i sveitserstil og dragestil (norsk) populære på det norske markedet, og særlig bolighus tilpasset den borgerlige middelklassens. I tillegg produserte fabrikken flere stasjonsbygninger til norske jernbanelinjer, blant annet alle stasjonene til Holmenkollbanen.

Tegning: ukjent, Riksantikvaren.

→→ Strømmen Trævarefabrik satset også stort på eksportmarkedet. Arkivet hos Riksantikvaren får fra tid til annen henvendelser fra utenlandske eiere av hus produsert på fabrikken, spesielt fra Nederland og Tyskland. Denne arkitekttegningen viser et «tropheus» i Port au Prince, Haiti. Slike hus var spesialdesignet for et varmt og tropisk klima, og fabrikken solgte slike hus til flere land i Mellom- og Sør-Amerika. Tegning: H.G. Heyerdahl, 1894, Riksantikvaren

Norges dokumentarv

Riksantikvarens og Fortidsminneforeningens tegninger av historiske bygninger i tidsrommet 1820-2007 er valgt inn på listen over Norges dokumentarv, det norske bidraget til UNESCOs «Memory of the World»-register. Bakgrunnen for utvelgelsen er at tegningene dokumenterer norsk bygningsarv, og kan sammenlignes med folkevisenedtegninger og dialektnedtegninger av Ivar Aasen eller folkemusikksamlingene av Lindemann. Tegningene dokumenterer også tidlig kulturminneforvaltning i Norge.

Huset sett frå sjøsida. Foto: Arlen Bidne, Sogn og Fjordane fylkeskommune

Stove i huset. Foto: Elisabeth Tonheim

Kunstnarheimen i Balestrand

Rundt år 1900 var Balestrand ein populær plass for kunstnarar, som kunne male i det vakre lyset og leve nær naturen. Her budde mor og dotter frå Tyskland kvar sommar, i eit hus som no er redda frå forfall.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Opp gjennom historia har kunstnarar jakta på det rette lyset for kunsten. I Balestrand i Sogn og Fjordane fann dei både storslagen natur og særigne lysforhold. Fleire av kunstnarane bygde seg eigne villaer, der dei budde og arbeidde om somrane. Mange av husa deira vart utforma i dragestil, eit typisk trekk ved arkitekturen i Balestrand.

Heimdalstrand

Ein av kunstnarane var Emma Normann Pastor (1871-1954) frå Düsseldorf. Ho malte fleire bilete med motiv frå Balestrand, og har mellom anna malt altartavla i Engelsk-kyrkja St. Olavs kyrkje i Balestrand. Saman med mannen Willy Pastor bygde ho sitt eige sommarhus her i 1910–Heimdalstrand. Emma skal sjølv ha teikna både huset og dekoren, som treskjeraren Ivar Høvik sto for. Etter kvart vart det skilsmisse frå mannen, og Emma overtok huset.

Også dottera Helga Normann, fødd 1902 i Berlin, var kunstmålar. Helga var

utdanna i dans og gymnastikk, dreiv eigen danseskule i Berlin frå 1928, og var ballettdansar ved operaen i Berlin fram til den andre verdskrigen.

Sommar i Balestrand

Emma og Helga flytta til Noreg under krigen, då Berlin vart bomba. Dei budde i Oslo om vinteren og i Balestrand om sommaren, og flytta aldri attende til Tyskland. I Balestrand arbeidde dei, og selde arbeida sine til turistane som kom til Balestrand i sommarsesongen.

Fjordturismen, som hadde starta alereie på 1800-talet, hadde skapt ein marknad for kunsten. Emma Normann Pastor hadde bilete for sal mellom anna på Kvikne hotell, men ho selde òg direkte frå Heimdalstrand. Når ho, og seinare Helga, var på Heimdalstrand, hengde dei opp skilt på porten slik at turistane kunne kome innom.

Freding og restaurering

Historia fortset nesten heilt fram til vår eiga tid. Emma døyde i 1954, men Helga reiste framleis til Heimdalstrand om som-

rane fram til midten av 1980-talet. Ho døyde i 1987, og både sommarhuset og atelieret vart ståande som då Helga brukte det. Mykje av den gamle hagen er bevart, med stiar, trapper, brygge og gamle planter og tre.

I Balestrand er det framleis dei som kjente Helga. Etter sterkt lokalt initiativ vart det sett i gang fredingssak for Heimdalstrand. Elisabeth Tonheim og Tor Mjelstad kjøpte det overgrodde huset i 2015, og har gitt seg i kast med restaurering. I 2017 vart huset freda, med eit opent arrangement i september.

Kjelder

NRK Sogn og Fjordane fylkesleksikon

NRK: Nytt liv i bortgøymd kulturskatt

Fredingsvedtaket for Heimdalstrand

Kongens gate 1 var ein av dei første bygningene i det nye Christiania etter bybrannen i 1624. No er det fastslått at delar av hovudkonstruksjonen er frå 1625-1640. Foto: Ingrid Melgård, Riksantikvaren

Denne røykstova i Førde datert etter 1542 vart erklært freda i 2017. Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

Nye, gamle bygningar

Nokre gongar viser det seg at eit hus er eldre enn ein har trudd. Er det gammalt nok, kan huset bli erklært freda av Riksantikvaren. Men først må det etterforsking til.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

«Automatisk fredet er de til enhver tid erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649.» Denne kryptiske formuleringa kom inn i kulturminnelova i 1998, og gjer at Riksantikvaren kvart år kan innlemme nokre fleire bygg på fredingslista si.

Det vil altså seie at ståande bygningar som er bygd mellom 1537 og 1649 er freda når Riksantikvaren stadfestar alderen til bygningen. Det varierer kor mange bygg det er, men blir oppdaga nye, gamle bygg kvart år. I skrivande stund tikkar det inn nye prøveresultat frå laboratoriet ved Nasjonalmuseet i København. Eit loft på Løyland i Setesdal er blitt datert til 1519.

Men hus kan òg vera yngre enn det vi trur. Sidan 2015 har 12 hus vi trudde var frå mellomalderen fått ei yngre datering.

Datering av bygningar

Det heile startar gjerne med ein mistanke hos eigaren eller hos fagfolk, om at huset

kan vere såpass gammalt. Dendrokronologi, årringsdatering, er metoden som blir brukt for å fastsette alderen på huset. Dersom den ytste årringen er bevart, kan vi få det eksakte årstalet for når treet er hogd.

Viser det seg at tømmeret er frå den rette perioden, får eigaren alltid høve til å motsette seg vidare dokumentasjon. Dette har så langt ikkje skjedd, dei fleste synest det er artig å ha så gamle hus. Så blir opplysningane om huset lagt inn i Askeladden, Riksantikvarens kulturminnedatabase. Det blir gjort fotodokumentasjon og tilstandsregistrering. Når all dokumentasjonen er klar, blir saken diskutert i Riksantikvarens erklæringsgruppe. Mellom anna må dei kunne bevise at minst halvparten av tømmeret i bygningen er frå før 1650, og at dei eldste bygningsdelane toler istandsetting. Er dette i orden, blir fredinga erklært og tinglyst.

Tvilstilfelle

Nokre gongar oppstår det sjølvstgt tvil. Det finnast tre døme der trestokkane er hogde etter at vekstsesongen i 1649 var ferdig. Då er det ikkje lett å vite om huset er bygd forvinteren 1649 eller vår/sommar 1650.

Det er ikkje så mange døme att på byggeteknikken frå før 1650. I åra etterpå vart måten folk bur på i Noreg radikalt forandra. Panelarkitekturen kom, glasverka begynte å produsere vindauge, og jernverka produserte omnar. Dei fleste av

dei gamle bygga ligg på landet, og det er ikkje mange byhus frå tida 1537-1649. Men sjølv i byane kan vi framleis få overraskingar. I 2017 vart Kongens gate 1 i Oslo erklært freda, etter en undersøkning som viser at delar av hovudkonstruksjonen er oppført i tidsrommet 1625-1640.

Når det gjeld steinhus, er det derimot ikkje like enkelt å bestemme alderen. Men nokre gongar kjem det hjelp frå uvant hald. Ein gong ga ei nabofeide på 1600-talet den dokumentasjonen som trongst. Naboane var usamde om kven som hadde retten til å bygge naust på grunnen. Rettsdokumentet vart eit viktig bevis også for Riksantikvaren 400 år etter.

Desse bygningane vart erklært freda i 2017

Kongens gate 1, murgård, Oslo.
Datert 1625-1640

Midtveit øvre, loft, Vinje. Datert 1631

Åmdal Heimistog, veslebur, Tokke.
Datert 1603-1605

Østenstad, røykstove, Førde.
Datert etter 1542

Gøytil heimigard, vesleburet, Tokke.
Datert 1638

Nedre Åmli, bur nr. 1, Tokke. Datert 1600

Nedre Åmli, bur nr. 2, Tokke. Datert 1639

Henningsvær er Norges best bevarte fiskevær, og mange ønsker å besøke dette vakre kulturmiljøet.

Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Store verdier i kulturminner

I løpet av det siste året har vi fått langt større kunnskap om hva kulturminner skaper av verdier, omsetning og arbeidsplasser for de som våger å satse på at gammelt er godt.

AV CHRISTIN KROHN OG TERJE NYPAN, RIKSANTIKVAREN

Kulturminners bidrag til samfunnet kan måles i kroner og øre. For goder omsatt i et marked er dette lett, da ser man rett og slett på prisen av for eksempel en kopp med kaffe. Men å måle verdien av kulturminner er litt vanskeligere fordi prisen ikke er like opplagt som når man kjøper en kopp kaffe. Så for å ta rede på verdien kombinerer man en rekke forskjellige undersøkelser, hvor man ser på aktørene i samfunnet og hvordan de avslører sin betalingsvillighet for kulturarv gjennom å se på hva de betaler for å bo i eldre boliger,

eller hvor mye man bruker på istandsetting av eldre hus. I tillegg gir besøksstatistikk, regnskapsinformasjon, forbruksinformasjon og undersøkelser om reisemotivasjon viktig kunnskap om besøksmål der kulturminner i stor grad utgjør attraksjonen.

Økt boligverdi

Menon Economics har gjennomført undersøkelsen «Verdien av kulturarv» på oppdrag fra Riksantikvaren. Her ser de blant annet på betalingsvilligheten for å bo i verneverdige bygg i Oslo. I tillegg ser de på betalingsvilligheten for å bo i et av hovedstadens områder med mange kulturminner. Det viser seg at innbyggerne i Oslo vil betale om lag 2,4 prosent mer for å bo i verneverdige boliger, sammenliknet med tilsvarende boliger som ikke er verneverdige. Det viser seg også at det er svært attraktivt å bo i områder med høy tetthet kulturminner. Vi er villige til å betale mellom fire og fem prosent mer for å bo i et slikt område.

Rapporten «Verdien av kulturarv» har også sett nærmere på Fredrikstad. Her er det høy betalingsvillighet for å bo i eller i nærheten av et kulturmiljø. Særlig populær er Gamlebyen i Fredrikstad, og mange ønsker å bo i nærheten av dette kulturmiljøet. I Fredrikstad er kjøperne villige til å betale mellom 14 og 18 prosent mer for en bolig nær Gamlebyen, sammenliknet med boliger andre steder i byen.

Håndverk og vedlikehold

Vi har i dag 7 369 fredete bygg i Norge. I SEFRAK-registeret, som er et nasjonalt register over eldre bygninger og kulturminner, står 515 000 bygninger oppført. Disse brukes som boliger og næringslokaler, og de bidrar til attraktive tettsteder og byer. Når gamle hus skal vedlikeholdes eller oppgraderes, så skaper det økonomisk aktivitet. Det er snakk om store summer, særlig for den spesialiserte delen av bygg- og anleggsbransjen. Eldre bygninger skaper årlig arbeid for minst 9 600 perso-

Det kommer turister til Røros hele året, vinter som sommer. Det skaper inntekter og arbeidsplasser. Foto: Guri Dahl

Det er populært å bo både i og nær Gamlebyen i Fredrikstad.

Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren

ner i 2 600 små og mellomstore bedrifter. Oversatt i kroner og øre betyr det en omsetning for bygg- og anleggsbransjen på 18,7 milliarder kroner.

Reiseliv

Kulturminner som settes i stand og vedlikeholdes blir også viktige attraksjoner for reiselivet. Brukerundersøkelser fra Innovasjon Norge forteller oss at 70 % av utenlandske turister planlegger å besøke historiske bygninger. Kulturminner og kulturmiljøer utløser en betydelig del av omsetningen til den norske reiselivsbransjen. Ifølge *Reiselivsregnskapet* bidrar kulturminner og historiske miljøer med 15 840 arbeidsplasser og en omsetning på 27,1 milliarder kroner årlig.

I undersøkelsen «Verdien av kulturarv» får vi også noen opplysende tall om turisme til kulturmiljøer. På Røros står kulturmiljøtureistenes forbruk for om lag 40 prosent av verdiskapingen i reiselivet og fire prosent av verdiskapingen fra hele næringslivet i kommunen. I det godt bevarte fiskeværet Henningsvær, viser undersøkelsen at kulturmiljøtureistenes forbruk står for om lag halvparten av verdiskapingen i reiselivet. Det vil si 15 prosent av verdiskapingen fra hele næringslivet og 20 prosent av sysselsettingen i kommunen.

Bevaring er lønnsomt

I 2017 fikk også Kulturminnefondet gjennomført en undersøkelse om tilskuddsordninger for kulturminner. Rapporten

«Kulturminnefondets samfunnsnytte» viste hvordan tilskuddsordninger fører til verdiskaping og kvalitetsheving av norske kulturminner. Undersøkelsen slo fast at bevaring av kulturminner bidrar til å øke den totale samfunnsøkonomiske verdien knyttet til kulturminner. Kulturminnefondet har siden oppstarten bevilget mer enn 570 millioner kroner i støtte til over 4 100 ulike bevaringstiltak. Og hver krone som bevilges utløser private midler og privat innsats. For hver krone et prosjekt mottar fra fondet, investeres ytterligere 2,50 kroner på samme prosjekt fra eiere og andre tilskuddsgivere.

Prosjekter som er støttet av Kulturminnefondet gir oss mer enn istandsatte bygninger. Flere bygninger som før sto ubrukte, brukes nå som bolig eller til næring. I tillegg brukes mange av bygningene til reiselivsvirksomhet, som overnatting og servering. Det lønner seg altså for samfunnet å støtte de som vil vedlikeholde og skape næring med utgangspunkt i kulturminner.

Alt i alt

Med stort og smått så sier et forsiktig estimat at våre kulturminner årlig bidrar med 45,8 milliarder i produksjon. Det utgjør nærmere 2 prosent av brutto nasjonalprodukt. De samme kulturminnene bidrar med 25 440 arbeidsplasser, eller om lag 1 prosent av den totale sysselsettingen i Norge.

Men det er ikke alt. For kulturminner gir også opplevelser som ikke kan regnes i

kroner og øre. Kulturminner er lærebøker i stort format, og for mange en viktig del av identiteten til et tettsted eller en by. 230 000 nordmenn er medlemmer av én av 24 operative kulturminneforeninger. Og vi har 600 aktive historielag her til lands. Det de frivillige bidrar med i form av dugnadsarbeid på kulturminner og sosialt samhold i lokalmiljøet, klarer vi ikke å regne verdien av i kroner og øre. Det vi vet, er at 80 prosent av befolkningen i en spørreundersøkelse sier at kulturminner er viktig eller meget viktig for dem.

Kilder:

- MENON-PUBLIKASJON NR. 72/2017, «Verdien av kulturarv»
- Tall og beregninger kvalitetssikret av Oslo Economics AS. 25.10.2017 (SSB tabeller 10 603, 09170, 10603, 09175, 06266)
- 2016 BNLS prognoser. Byggenæringens landsforenings (BNLs) prognoser, utarbeidet av Prognosecenteret
- SSBs nasjonalregnskapsstatistikk tabell 09170
- SSBs tabell 07984 (Sysselsetting, registerbasert) og SSBs tabell 09175 (Nasjonalregnskap)
- SSB Kulturstatistikk. Norges kulturvernforbund. Kulturvern.no.
- Riksantikvaren nasjonale kulturminneregister, Askeladden og SEFRAX-register.
- Spørreundersøkelse 2015, Heritage Of My Environment: Cultural Heritage Values in Local Communities (HOME)

Lærdal er sertifisert som bærekraftig reisemål. Her fra Lærdalsøyri. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

FN og bærekraftig reiseliv

For 30 år siden definerte Brundtlandkommisjonen begrepet «bærekraftig utvikling». Begrepet er fremdeles høyaktuelt, også for utviklingen av reiselivsnæringen.

AV ÅSE BITUSTØL, RIKSANTIKVAREN

I 2017 var det FNs internasjonale år for bærekraftig reiseliv. Det var Brundtlandkommisjonen som definerte bærekraft som en «utvikling som imøtekommer behovene til dagens generasjon uten å redusere mulighetene for kommende generasjoner til å dekke sine behov». Bærekraftig reiseliv bygger videre på denne definisjonen.

I behandlingen av reiselivsmeldingen, «Opplev Norge – unikt og eventyrlig», sluttet Stortinget seg våren 2017 til FNs ti prinsipper for et bærekraftig reiseliv. Bærekraftig bruk av kulturminner har fått et eget avsnitt i stortingsmeldingen. Verdensarv, pilegrimsleder, kongeveger, kystkultur og samisk kultur er omtalt som eksempler på viktige ressurser for reiselivsnæringen. Historiske byer vektlegges som ressurser og fellesgoder for reiselivet. Å besøke historiske bygninger og steder oppgis av turistene som den fjerde viktigste grunnen til å besøke Norge. Undersøkelser viser at kulturturisten er den som gjennomsnittlig legger igjen mest penger.

Veikart mot et bærekraftig reiseliv

De viktigste reiselivsaktørene har samarbeidet om et veikart, «Mot et bærekraftig reiseliv». Her skisseres hva reiselivsvirkosomheter og myndighetene må gjøre og hva som skal til for at reiselivet er bærekraftig i 2050. Bærekraftig reiseliv forutsetter at man tar vare på natur- og kulturverdiene, styrker de sosiale verdiene, får fram stoltheten i lokalsamfunnene, utvikler nye arbeidsplasser og sikrer en verdiskaping som gjør reiselivet økonomisk levedyktig.

Nasjonale turiststier

I 2016 var det mye oppmerksomhet om forsøpling og slitasje ved store turistattraksjoner. Det var også mange oppslag om krevende redningsaksjoner for å hente ned slitne og våte turister uten kjennskap til verken norsk natur eller norsk frilivstradisjon. Dette førte til en bevilgning i statsbudsjettet for både 2017 og 2018 til Nasjonale turiststier. Nå diskuteres det hvilke områder som tåler å tilrettelegges for et stort besøksantall uten at natur og kulturverdiene forringes.

Bærekraftige reisemål

Innovasjon Norge har en sertifiseringsordning for bærekraftige reisemål. Til nå er det bare 15 steder som har oppnådd dette. Merket forutsetter at reisemålet tar vare på natur, kultur og miljø, styrker sosiale verdier og er økonomisk levedyktig. Merkingen gjør reisemålet mer attraktivt for den stadig større gruppen av folk som ikke ønsker å påvirke miljøet negativt. Blant dem som har oppnådd å bli sertifisert er blant annet Røros, Vegaøyene, Svalbard og Lærdal.

Kulturminneforvaltningen og reiselivet

Det er et satsningsområde for kulturminneforvaltningen å ta flere kulturminner, kulturmiljøer og landskap i bruk i reiselivet. Riksantikvaren deler blant annet årlig ut midler til verdiskapingsprosjekter med utgangspunkt i kulturminner. Riksantikvaren har i et samarbeid med Telenor også satt i gang et prosjekt for å måle antall besøkende til viktige kulturmiljøer. Dette vil kunne være nyttig for å målrette tiltak for eiere og næringsdrivende som ønsker å satse på kulturturisme. I tillegg vil det gi verdifull informasjon som vil hjelpe i arbeidet med å respektere lokalmiljøer og kulturminners tålegrenser.

Foto: Privat

Foto: Privat

Foto: Privat

Fra jord til bord på husmannsplassen

Bøensætre er i dag den største og best bevarte husmannsplassen i Østfold. Nå drives plassen etter økologiske prinsipper, hvor samspillet mellom natur, dyr og mennesker settes i fokus.

AV ÅSE BITUSTØL, RIKSANTIKVAREN

Husmannsplassen Bøensætre finner vi på Aremark i Østfold. Området Bøensætre ligger i, er ett av til nå 32 *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. For drøye 100 år siden var det 19 husmannsplasser i området, hvorav Bøensætre var en av de største. Her var det en egen skolestue for barna på husmannsplassene i området. Landskapet er variert med koller, bekker og åkerholmer. Skigarder, steingjerder og gammel beitemark forteller en historie om utnytting av landskapet. Bøensætre har i dag husdyr og helårsbosetting i et restaurert kulturlandskap, med lauvings-trær og blomsterrike enger og bakker. Beitinga til dyra på gården holder landskapet åpent og maten som serveres er særdeles kortreist.

Nytt kjøkken

I prosjektet «Fra jord til bord» har eierne av Bøensætre som hovedmål å formidle kunnskap om kulturlandskap, natur, ville vekster, grønnsakhage, husmannskultu-

ren og selvbergingsprinsippet. Det er opparbeidet en permakulturrhage og det er bygget et funksjonelt kjøkken i den gamle skolestua. Kjøkkenet tilfredsstiller krav fra både Mattilsynet og antikvariske myndigheter og skal aktivt brukes i kurs og undervisning. For Riksantikvaren er vern gjennom bruk et viktig prinsipp, og å gi eierne flere bein å stå på og muligheter til å bruke eiendommen til flere formål er en viktig del av dette.

Bærekraftig økonomi

Det er viktig å sikre anlegget Bøensætre en bærekraftig økonomi gjennom inntekter av kurs- og besøksevirkosomhet. Eierne, Hedda og Egil Kortnes, har også knyttet til seg utenlandske ungdommer som kommer til Bøensætre for å arbeide, lære og bidra til den økologiske driften. Inntektene fra virksomheten brukes til ytterligere istandsetting av husmannsplassen.

Hedda og Egil Kortnes eier og driver Bøensætre.

Foto: Privat

Riksantikvarens verdiskapingsprosjekter

Hver høst oppfordrer Riksantikvaren fylkeskommunene og Sametinget til å fremme søknader om prosjektmidler til verdiskaping. Prosjektene er varierte både når det gjelder tema, kulturminnetyper og organisering. Husmannsplassen Bøensætre har mottatt verdiskapingsstøtte fra Riksantikvaren.

Lyngør i Aust-Agder. Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

Mer liv i uthavnene

I Agder-fylkene samarbeider man for å se om man kan tiltrekke seg flere turister og fastboende til de vakre uthavnene.

AV GEIR TVEDT, RIKSANTIKVAREN

Seilingsleden mellom Østersjøen og Nordsjøen var en viktig handelsrute. Seilskipene hadde behov for nødhavner og ulike tjenester. Uthavnene på Agderkysten ble etablert med aktiviteter knyttet til losing, skipsreparasjon, skipsforsyninger og gjestehus.

Ny bruk av uthavnene

Etter seilskutetiden var ikke behovet for slike tjenester like stort. Mange av uthavnene er godt bevart og er i dag viktige kulturmiljøer på Sørlandet. Fra

1970-tallet ble uthavnene attraktive feriesteder, men kulturmiljøene er i dag under press på grunn av tilpassing til moderne komfort og byggstandarder. På samme tid har det vært en demografisk utvikling i uthavnene, og mange av huseierne er bosatt i andre regioner og har varierende kunnskap om uthavnenes kulturhistorie.

Agder-fylkene

Fylkeskommunene Aust- og Vest-Agder har gått sammen om å arbeide fram en mest mulig koordinert og langsiktig forvaltning av uthavnene fra Lyngør i øst til Kirkehavn i vest. Målet med fylkeskommunenes felles prosjekt er å legge til rette for mer turisme og lokal bruk av uthavnene og på samme tid sørge for god forvaltning av de kulturhistoriske bygningene og miljøene. Prosjektet gjennomfører en studie for å se på mulighetene og begrensninger ved økt turisme, herunder

kartlegge behovet for bedre infrastruktur for besøk. Det er samtidig understreket at prosjektet også skal arbeide for at uthavnene skal være attraktive steder for bosetting.

Mulighetsstudie

Mulighetsstudien som Agder-fylkene nå gjennomfører har Lindesnes (Svinør) og Arendal (Merdø) som pilotkommuner. Dette arbeidet er støttet av verdiskapingsmidler fra Riksantikvaren. Fylkeskommunene arbeider også med andre aktører på ulike nivåer, blant annet kommunene, næringslivsaktører og befolkningen. Det er arrangert folkemøter flere av havnene. Prosjektet er godt forankret i det regionale plansystemet i begge fylkene og inngår i en langsiktig strategisk plan for framtidens uthavner til beste for befolkning, lokalsamfunn, næringene og regionen som sådan.

Rekonstruksjon av kongsgårdsanlegget sett fra havna i øst. Illustrasjon: Arkikon, Ragnar L. Børshelm

Et ukjent kongsgårdsanlegg

Etter årets tre måneder med utgravning vet man at de murrestene som arkeologer fra Kongsgårdprosjektet Avaldsnes kom over i 2012, er del av et kongsgårdsanlegg som ble påbegynt på siste halvdel av 1200-tallet og brant ned i 1368. I over 700 år lå restene ukjent og bevart under hagejord og løsmasser på Avaldsnes.

AV ANETTE SAND-ERIKSEN, KULTURHISTORISK MUSEUM I OSLO (KHM)

Å finne rester etter en kongsgård er ikke hverdagskost, og med tanke på at årets funn tar tallet steinbygde kongsgårdsanlegg fra høymiddelalderen i Norge fra tre til fire, er det kanskje ikke så rart. De tre andre ligger i Bergen, Oslo og Tønsberg. Anlegget på Avaldsnes er altså det eneste anlagt utenfor en av middelalderbyene. Det vitner om hvor viktig stedet var som kongelig administrasjonssenter. Opplysningene om anlegget i de skriftlige kildene er derimot magre og bygget omtales aldri direkte. Det svært høye erstatningskravet – 500 kilo sølv – som Håkon VI fremmet etter at Hanseatene satte fyr på hans gårder ved Karmsundet i 1368, er egentlig den eneste indikasjonen på at det fantes en stor bygningsmasse der.

Location, location, location

Selv om anlegget har vært ukjent frem til nå, er det ikke overraskende at det ble reist her. Ikke bare lå det ruvende

på en høyde og dermed godt synlig fra skipsleia, men Avaldsnes ligger akkurat der Karmsundet ledes inn i en trangere passasje. Denne strategiske plasseringen har gjort det mulig å kontrollere både ferdsel og handel, to faktorer som lenge har generert makt og rikdom i området. Avaldsnes har nemlig lange tradisjoner, og ikke bare har stedet vært sete for flere småkonger, det beskrives også gjerne som Norges eldste kongsete. Det har derfor stått flere kongsgårdsanlegg her. Det var de fra jernalder og vikingtid man var på utkikk i 2012, da arkeologer fra Kongsgårdprosjektet Avaldsnes, under ledelse av professor Dagfinn Skre fra KHM, kom over murrester fra middelalderen. Under rivningslag og hagejord kom et muret, nærmest kvadratisk rom på 50 m² frem. Ved utgravningens slutt ble det dekket til med fiberduk og fylt igjen. Siden da ble det arbeidet med å skaffe finansiering til videre undersøkelse av

Tre engelske sterling av typen Long Cross preget 1279-1489. Foto: KHM

bygningsrestene, og i statsbudsjettet for 2017 ble pengene bevilget. Målsettingen med årets undersøkelse var å finne ut så mye som mulig om steinbygningen, som skulle vise seg å være større enn forventet, og frilegge den for senere konservering.

Bygningen

Murrestene avdekt i 2012 viste seg å være underetasjen i en større bygning med minst en og kanskje to etasjer til i stein

over. Etter at de fleste etterreformatoriske lag og strukturer var fjernet, viste den seg å være omtrent 10 meter bred. Den kunne følges i flaten i cirka 25 meters lengde før den ble avbrutt av moderne forstyrrelser. Underetasjen virker generelt å være mer funksjonell enn påkostet. Med bygningsdetaljer som en bred dør på rundt 1,5 meter vendt nedover mot havna og spor etter en mulig skråning inne i selve rommet, har rommet etter all sannsynlighet vært et lager for varer som kom eller gikk sjøveien. Etasjene over har trolig bestått av ulike oppholds- og arbeidsrom, der to soner mot ildsteder er de tydeligste rominndelingene. Her ble det blant annet funnet bruksgjenstander som bryner, garnsøkke og/eller vevlodd, og for ikke å nevne fire engelske sølvmynter av det som trolig er typen Long Cross preget 1279-1489. I tillegg ble en mynt av samme type funnet i en latrine på utsiden av østmuren. Dosjakta har vært en tømret konstruksjon satt ned i et kutt i grunnfjellet, og blant restene fant vi også en godt bevart øks. Dette er trolig en skogs- eller snekkerøks med en grov dateringsramme til årene 1000-1300.

Anlegg og ødeleggelse

Selv om bygningen er avbrutt av flere moderne forstyrrelser, vet vi at den har fortsatt nordover og vært bygget sammen med det som ble utgravningens andre

Porttårnet sett mot øst. I fremkant ser man hjørnekvadene og døråpningen med dekorert søylebase i kleberstein. Foto: KHM

funn av middelaldermur. Murverket var både kraftigere, høyere og generelt bedre bevart enn bygningsrestene lengre sør og er restene etter et porttårn. Bygningen har flere interessante bygningsdetaljer, deriblant to hjørnekvadere i vestmuren. Sentralt mellom disse var det en fin dør med en pent hugget terskelstein og dekorerte søylebaser i kleber.

De to bygningene har til sammen målt vel 52 meter nord-sør, med ytterlige 8 meter forbindelsesmur bort til Olavskirken, som samlet har utgjort kongsgårdsanleggets østfløy. Tar vi med koret,

har den hatt en total lengde på rundt 70 meter. Frem til nylig visste man ikke om andre kongelige steinbygninger på Avaldsnes enn Olavskirken. Den har nå endelig blitt gjenforent med restene av det kongsgårdsanlegget som ble reist under Norgesveldets storhetstid på 1300-tallet og ødelagt under Hanseatenes herjing og stridigheter med den norske kongen i 1360-årene. Kongsgården på Avaldsnes har således spilt en sentral rolle i konflikten som bidro til å bringe Norge inn i det dansk-norske kongefelleskapet 1380-1814.

Dronefoto over utgravningsområdene. Foto: Linsaa, Tommy Olsen

En sammenrullet blyremse med innrissede runer lå under steiner sammen med en samling dyrebein. Den lå inne i skipet i kirken, trolig gjemt under gulvet. Det er vanskelig å lese hva som står skrevet, men den har blitt studert av professor Jan Ragnar Hagland, som mener at to av ordene kan være de bibelske navnene Mikael og Esaias. Det å finne bibelske navn i slike innskrifter er vanlig. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

Klemenskirken hemmeligheter

Etter mer enn ett års sammenhengende arkeologiske undersøkelser, ble utgravingen mellom Søndre gate og Krabugata i Trondheim avsluttet i oktober 2017. Utgravingen har gitt oss et helt nytt kunnskapsgrunnlag for forskning på Trondheim bys eldste historie.

AV SISSEL RAMSTAD SKOGLUND (RIKSANTIKVAREN), ANNA PETERSÉN (NIKU) OG ERIK JONDELL (RIKSANTIKVARENS FORMIDLINGSPROSJEKT FOR KLEMENSKIRKEN)

Høsten 2016 gjorde arkeologer i Trondheim det sensasjonelle funnet av rester etter Klemenskirken, som vi også skrev om i forrige utgave av «Alle tiders». På det tidspunktet hadde vi også sett at det var store stolpehull under grunnmuren, som indikerte at en eldre kirke hadde stått på samme sted tidligere. Vi lanserte snart teorien om at de kirkene vi hadde funnet kunne være Olav Tryggvasons kongsgårdskirke og Olav Haraldssons Klemenskirke. Ifølge sagatolkninger burde disse to kirkene være å finne i samme område.

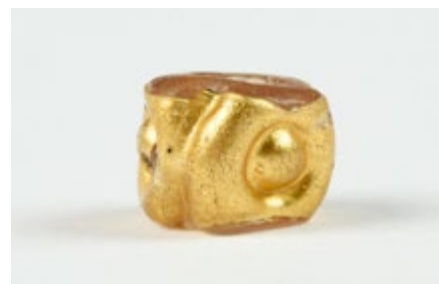
Fire Klemenskirker på samme sted

Utover våren 2017 ble de to kirkene gravd ut. Det skulle snart vise seg at dette bare var begynnelsen. Under disse kirkene ble det nemlig påvist rester etter enda to kirker, slik at vi har bevis for at hele fire kirker her har stått på samme sted. Tydelige brannspor på bygningsrestene tilsier at hver kirke har erstattet den forrige etter brann. Unntaket er den nest yngste kirken, der det ikke er brannspor. Der vet vi ikke sikkert hvorfor det kom en ny kirke. Alle fire har vært trekirker.

De har ulik konstruksjon, men omtrent samme grunnplan.

Den eldste av de fire kirkene hadde godt bevarte stolperester intakt nede i stolpehullene. Dette ga oss mulighet for å bestemme bygningens alder. Stolperestene ble datert ved hjelp av dendrokronologi (årringanalyse), og viser at tømmeret ble felt i årene 1008/1009. Stolpen er gjenbrukt, så kirken må være bygd etter dette, men trolig ikke lenge etter.

Dette plasserer kirken i Olav Haraldssons tid, og gir et bedre grunnlag for tolkningen av kirkene som Klemenskirken. Vi kan imidlertid også konkludere med at vi ikke har funnet Olav Tryggvasons kirke, slik vi først antok, siden denne

Arkeologene fant denne glassperlen i en spebarnsgrav ved restene av den eldste kirken. Den ser blomsterformet ut når man ser den ovenfra, og man ser også runde dekorasjoner fra siden. Perlen er kledd med bladgull, og kan være laget i Midtøsten, kanskje importert fra et bysantinsk produksjonssenter. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

kirken uomtvistelig er yngre enn Olav Tryggvasons korte virketid i Nidaros. Likevel kan vi være på sporet av den. I stolpehullene til den eldste kirken lå det flere deler av en font av kleberstein, muligens et vievannskar. Disse bitene er lagt ned da kirken ble bygd, og kan være en symbolsk videreføring av en eldre (Klemens)kirke i nærheten. Kanskje skjuler Olav Tryggvasons kirke og kongsgård seg i området nord for utgravningsområdet?

Kirkenes kronologi

Datering av tømmer fra den eldste kirken tyder på at denne er bygd tidlig på 1000-tallet. Denne kirken har brent ned etter en relativt kort tid og er deretter erstattet av en ny kirke som vi ikke har sikker datering på. Den tredje og nest yngste kirken er datert ved hjelp av dendrokronologi. Denne er bygd av tømmer som er felt i årene 1221/1222, og vi kan derfor anta at den er bygd på 1220-tallet. Etter at den tredje kirken også brant ned, ble den siste kirken bygget på stedet, kanskje sent på 1200-tallet eller på 1300-tallet. Da den fjerde og siste kirken også brant ned, ble den stående som åpen ruin mens kirkegården fortsatte å være i bruk til 14-1500-tallet. Det arkeologiske materialet tyder på at det ikke ble etablert ny bebyggelse på stedet før sent på 1500- eller tidlig på 1600-tallet.

Kirkegård forteller om middelaldermenneskets liv og død

Omkring kirkene er det gravd ut ca. 270 graver som stammer fra hele perioden. Det er identifisert mange ulike begravelseskikker som vi ikke har mange eksempler på fra før. Det er mange barn som er

Et godt bevart steinalter. All steinen i murverket og alteret er blitt tatt hånd om til fremtidig bruk i utstillingen. Foto: NIKU

Arkeologene fant en godt bevart planke i utgravningsområdet, som viste seg å være et kiste-lokk. Under lå dette komplette skjelettet fra en ung mann, trolig fra 1000-tallet. Skjelettet er svært godt bevart, blant annet med hud på føttene og hjernemasse i skallen. Foto: NIKU

begravet på denne kirkegården, samt at det ser ut til å være et område med høy-statusgraver i østre del av kirkegården. Vi har også sett at kirkegården har vært i bruk etter at den siste kirkebygningen var borte, noe som kan tyde på at stedet hadde en spesiell betydning.

Kaupangen Nidaros

Under den eldste kirken fra 1008/1009 ble det dokumentert rester etter tre faser med bebyggelse av en helt annen karakter. Dette er en såkalt profan bebyggelse fra tiden før den første kirken ble bygd. Det er påvist deler av to parallelle bygningsrekker innenfor et lite område. Husene som er funnet her er mye større enn hus fra samme periode som er funnet i området tidligere. Husene fortsetter utover utgravingsfeltets ytterkant, under stående bygninger mot Søndre gate. Her kan vi forvente at bebyggelsen fra middelalderen ligger bevart i et større område under dagens bygninger.

I tilknytning til den profane bebyggelsen er det blant annet funnet spor av metallhåndverk, sannsynligvis gullsmedvirksomhet. Det er også funnet mer dagligdagse gjenstander som vevlodd og redskap til håndarbeid.

Sett i sammenheng med resultater fra tidligere utgravninger i området, skapes det nå et bilde av en organisert tomtestruktur med bebyggelse som ligger rundt en vik. Denne viken, som har strukket seg inn i området fra Nidelva i øst, er påvist gjennom analyser at den naturlige grunnen under middelalderbyen. Bygningene fra årets utgraving ligger innerst i denne

viken, og det er også her det blir bygd en kirke tidlig på 1000-tallet.

Treverk fra en bygning fra den nest eldste fasen med bebyggelse er årringsdatert, og bygningstømmeret er felt i 980/981. Vi kan altså bekrefte at det har eksistert en veletablert kaupangsbebyggelse i Nidaros før Olav Tryggvasons tid!

Planer for et formidlingsrom

Funnene er så spektakulære og viktige at restene etter kirkene skal bygges inn og vises fram i en egen permanent utstilling i et næringsbygg som oppføres i området.

Det blir nå laget et eget rom til Klemenskirken slik at restene etter kirkene kan vises fram akkurat der de ble funnet. Utstillingen blir en del av et offentlig areal i bygningen, med en kafé ved siden av. Ruinene blir godt synlig fra bygningens første etasje. Det skal bygges en glassbro slik at man kan bevege seg over utstillingen, og en egen trapp vil føre ned til selve ruinene. Kirkeruinene vil også bli godt synlig gjennom store utstillingsvinduer mot Krambugata, som er et gateløp med røtter tilbake til kirkenes tid. Tanken er å skape en illusjon av at man kommer til et arkeologisk utgravningsområde.

Vårt mål er at et besøk i utstillingen skal være en attraktiv og fascinerende opplevelse, både for besøkende og de som tilfeldigvis passerer forbi. Kirkenes historie blir selvsagt utstillingens hovedattraksjon, men de sensasjonelle bygningsrestene fra vikingtiden vil også bli del av historiefortellingen som møter besøkernes når utstillingen åpner i februar 2019.

Pavesegl fra 1200-tallet forteller om dramatisk norgeshistorie

For nesten 800 år siden sendte pave Innocens IV et forseglet brev til Oslo, formodentlig til den daværende biskop Håkon. Brevet og seglet gikk tapt kort tid etterpå, men under utgravningene til Follobanen i august 2017 dukket seglet opp igjen og begynte å fortelle om datidens dramatiske norgeshistorie.

AV BJARNE RØSJØ

Paveseglet som ble funnet i august 2017 består av en liten blyplate som er brettet slik at det danner en liten halvmåne, og er blant de mest oppsiktsvekkende gjenstandsfunnene til nå fra de pågående utgravningene i Oslos middelalderby. Konservatorene ved Kulturhistorisk museum (KHM) måtte bruke en kreativ teknikk for å identifisere avsenderen uten å brette opp seglet: De rensket bort jord fra innsiden av seglet, og presset plastilina inn mellom de to halvdelene.

Da plastilinaen ble lirket ut igjen med et avtrykk, viste det seg at seglet var stemplet med ordene «INNOCENTIUS PP» og romertallet for fire. Dermed var mysteriet oppklart: Seglet hadde hengt

på et brev fra Innocens IV, som var pave fra 1243 til han døde i 1254.

Lager digital modell av middelalderbyen

Arkeologene fra NIKU innledet i 2013 en større utgraving i traseen for Follobanen, som skal stå ferdig mellom Oslo og Ski i 2021. Banen skal gå i en overdekket betongtunnel under en del av Middelalderparken på Sørenga i bydel Gamle Oslo, i det som en gang var Oslos søndre bydel i middelalderen. Allerede i juni 2014 fant arkeologene over 100 skjeletter i graver som må ha ligget ved den gamle Nikolaikirken.

– Det viktigste vi så langt har funnet i 2017, ved siden av seglet, er restene etter gamle steinbygninger. Noen av dem har tilhørt den middelalderske bispegården, mens andre har ligget på utsiden. Litt lenger ned mot havna finner vi også rester etter trebygninger, forteller arkeolog Egil Lindhart Bauer ved NIKU.

De eldste steinbygningene må være fra 1200-tallet, mens trebygningene kan være enda eldre. Arkeologene finner stort sett rester etter kjellere og underetasjer, fordi bygningene enten ble revet eller gikk tapt i en av de mange bybrannene som herjet i middelalderen.

– Steinbygningene på utsiden av bispegården har etter alt å dømme tilhørt den sekulære eliten på den tiden, altså borgere som hadde penger til å bygge i stein i by-

ens mest sentrale strøk, forteller Bauer.

Bedre bilde av byen

De nye utgravningene gir arkeologene en unik mulighet til å danne seg et mer detaljert bilde av Oslo i middelalderen.

– Det ble blant annet funnet små rester av gamle gateløp under utgravninger på 1800-tallet, og nå er vi i ferd med å finne mer av de samme gateløpene. Dermed kan vi si mer om byens infrastruktur i middelalderen. Vi tar vare på noe av treverket vi

Det var arkeolog Solveig Thorkildsen som fant paveseglet under Follobaneutgravningen ved Bispegata. Foto: NIKU

De arkeologiske utgravningene i forbindelse med Follobanen Oslo-Ski er de største i Oslo på over hundre år. Denne steinkjelleren er trolig fra 1200- eller 1300-tallet, og har et godt bevart tregulv og opptil to meter høye steinvegger noen steder. Foto: NIKU

finner, men det er altfor mye til at vi kan konservere alt sammen. Derfor kommer vi isteden til å lage digitale modeller som viser hvordan deler av Middelalderbyen Oslo så ut, forteller Bauer.

Arkeologene har også funnet en rekke gamle mynter som kan brukes til datering, gulltråder som må ha vært deler av stase-

lige klesplagg, og mye lær som blant annet er rester etter gamle sko.

– Blant de mer sjeldne tingene har vi også funnet flere underarmsbeskyttere av den typen som ble brukt av bueskyttere. Disse besto av lær med et innfelt stykke av tre eller bein akkurat der buestrengen traff underarmen, forteller Bauer.

Paven som støttet Håkon Håkonsson

Nasjonallbibliotekets latin-ekspert Espen Karlsen forteller at Riksarkivet har bevart rundt ti pavelige segl fra middelalderen.

– Derfor er det veldig morsomt å finne et slikt segl i Gamlebyen. Det er sannsynlig at seglet hang på et brev fra Innocens

Pave Innocens IV

- Innocens IVs døpenavn var Sinibaldo Fieschi
- Født i Lavagna ved Genova ca. 1180-1190, tilhørte en av Genovas fremste familier
- Studerte i Parma under rettleiding av tre onkler som alle var biskoper
- Vigslet til biskop i Albenga (vest for Genova) i 1225
- Valgt til pave 25. juni 1243. Død i Napoli 7. desember 1254
- Da Fieschi ble pave, hadde pavestolen stått tom i 18 måneder
- Den tysk-romerske keiseren Frederik II var blitt bannlyst av Gregor IX, som var pave fra 1227 til 1241. Frederik tok kontakt med Innocens IV kort tid etter pavevalget for å heve bannlysningen, men den nye paven stolte ikke på ham
- Frederik var fortsatt lyst i bann av den katolske kirken da han døde i 1250.

Kilde: Encyclopædia Britannica
Bilde: Alchetron.com

til den daværende biskop Håkon av Oslo, forteller Karlsen.

Pave Innocens IV er kjent fra norgeshistorien på grunn av hans forbindelse til kong Håkon IV Håkonsson. Det er han som er udødeliggjort i Knud Bergslisens maleri av to birkebeinere på flukt over fjellet fra Rena til Lillehammer i 1206, med den to år gamle Håkon i armene. Håkon ble kronet til konge av Norge i 1217 og regjerte til sin død i 1263.

Paveseglet stammer fra en brytningstid både i pavekirken, i Norge og i Europa for øvrig. Både Innocens IV og Håkon sto nemlig midt oppe i den langvarige konflikten mellom kongemakten og pavemakten. Håkons farfar var ingen ringere enn kong Sverre Sigurdsson, som «talte Roma midt imot» og ble bannlyst av pave Innocens III.

– Men Håkon kan ha tenkt at han trengte pavens støtte for å styrke sin egen

legitimitet, og derfor sendte han rundt år 1245 en petisjon til Lyon og ba Innocens sende en kardinal som kunne krone ham. Kongens brev til paven finnes ikke lenger, men pavens svar er kjent. Han besluttet å sende kardinalen Vilhelm av Sabina til Norge for å krone Håkon IV Håkonsson. Det skjedde i Bergen i 1248, forteller Karlsen.

Hvem var Innocens IV?

Men Innocens IV er mer enn en interessant fotnote i norgeshistorien: Han regnes i dag som en av de store middelalderpavene, tilføyer Karlsen.

– Det hører med til historien at det såkalte Norgesveldet på den tiden var på høyden av sin makt, slik at Norge ble regnet som en av de større maktene i Europa. Pave Innocens IV kan ha ønsket norsk støtte siden han var i konflikt med den tysk-romerske keiseren Fredrik II. Også den konflikten handlet om maktkampen

mellom paven og keiseren, og i 1244 flyktet Innocens til Lyon fordi han ikke følte seg trygg i Roma, forteller Karlsen.

Innocens regnes for øvrig som en stor kirkerettslærd. Han skrev blant annet en berømt kommentar, i fem bind, til den kanoniske rettslæren. Vi vil aldri få vite hva det stod i brevet som seglet fra Follobanens trase hang på, men Karlsen har flere eksempler på andre brev fra den tiden.

– Vi kjenner rundt 50 brev i avskrift eller av omtale i kildene som vedrører Norge og Innocens, herunder noen angående Vilhelm av Sabina. I et av brevene fra Innocens får Håkon beskjed om at han tillates å kreve inn en tidel av rikets kirkelige inntekter i tre år, for å finansiere ett korstog til Det hellige land. Men det korstoget ble det aldri noe av, forteller Karlsen.

Her er paveseglet kort tid etter det ble funnet under utgravningen ved bispeborgen. Foto: NIKU

Jakten på tungtvannskjelleren

Da den industriarkeologiske utgravningen av Hydrogenfabrikken på Vemork startet høsten 2017, var det knyttet stor spenning til om kjelleren lå i ruiner. Det viste seg at tungtvannskjelleren er i god stand.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Hydrogenfabrikken på Vemork sto ferdig i 1929, og var et viktig element i industrieventyret som tok til på Rjukan og Notodden på begynnelsen av 1900-tallet. Den var også åsted for tungtvannsaksjonen natt til 28. februar 1943, trolig den mest kjente enkelthendelsen fra norsk krigshistorie. Hydrogenfabrikken ble revet ved sprengning i 1977.

Utgravningen er del av Norsk Industriarbeidermuseum (NIA)s prosjekt *Jakten på Tungtvannskjelleren–Hydrogenfabrikken på Vemork*. Den industriarkeologiske utgravningen utføres av arkeologer fra Kulturarv i Telemark fylkeskommune. Riksantikvaren har gitt 700 000 kroner i tilskudd til utgravningen. Det skal etter hvert etableres et museumsbygg over de fremgravde bygningselementene.

→ Tungtvannskjelleren er godt bevart. Selv om rommet var blitt noe forandret mellom 1943 og nedrivningen av fabrikken i 1977, viser både spor i betongen og tegninger fra krigen hvordan det opprinnelige rommet har sett ut.

Foto: Tomasz Wacko, NIA

Hydrogenfabrikken på Vemork i 1949.

Foto: Norsk Hydros fotosamling/ NIA

I 2016 sto tre hvalfangergraver på Likneset i fare for å rase i havet på grunn av erosjon, og en sikringsutgraving ble gjennomført. Levningene til en av hvalfangerne bæres til helikopteret som skal frakte dem til museet på Svalbard. Foran er arkeolog Arild Skjæveland Vivås og riksantikvar Jørn Holme.

Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Med døden til følge på Svalbard

Utstillingen «Med døden til følge» presenterer de senere års arkeologiske utgravninger av hvalfangergraver og problematiserer klimaendringenes innvirkninger på kulturminner på Svalbard.

AV SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Utstillingen står på Svalbard Museum ut januar 2018, og er et samarbeid mellom Svalbard Museum, Sysselmannen på Svalbard og Riksantikvaren.

Hvalfangergraver

Livet på Svalbard var hardt, og mange hvalfangere ble begravet på den arktiske øygruppa på 1600- og 1700-tallet. Hvalfangergravene er i dag ansett som unike kulturminner. Samtidig skyter klimaendringer fart, og mange av hvalfangergravene forsvinner raskere langs kystlinjen på grunn av erosjon og biologisk nedbrytning.

Arkeologiske utgravninger

Sysselmannen på Svalbard har gjennomført flere arkeologiske utgravninger av

hvalfangergraver, for å sikre viktig kilde-materiale fra graver som var i ferd med å ødelegges på grunn av erosjon. Gjennom utgravningene undersøker man også om hvalfangstgravene på Svalbard er i ferd med å råtne bort som følge av et varmere klima. Utgravningene er gjort med til-latelse fra Riksantikvaren, og funnene konserveres og oppbevares på Svalbard museum.

Dårligere bevaringsforhold

Utstillingen viser bilder fra utgravninger av en russisk pomorgrav på Bjørnøya (2015), og flere hvalfangergraver på Likneset (2016) og Smeerenburg (2017). Når man sammenlikner funnene med resultater fra utgravninger ved Smeerenburgfjorden som ble gjort på 1980-tallet, blir det tydelig at bevaringsforholdene

har blitt mye dårligere for kulturminnene på Svalbard. Både tekstiler og levninger i gravene som ble funnet på 1980-tallet var oppsiktsvekkende godt bevart i permafrosten. Etter en arkeologisk nødutgravning på Likneset i 2016, så man derimot at nedbrytningsprosessen for materialet i gravene var kommet mye lenger. Kun skjelettene var bevart, samt små fragmenter av tekstilrester. Dette tilskrives i stor grad klimaendringer og mindre permafrost.

Kiste fra utgravningen på Likneset i 2016.
Foto: Sysselmannen på Svalbard

Utstillingen «Med døden til følge» er et samarbeid mellom Svalbard Museum, Sysselmannen på Svalbard og Riksantikvaren.
Foto: Lise Loktu, Sysselmannen på Svalbard

↑ Tekstiler i gravene som ble funnet på 1980-tallet var oppsiktsvekkende godt bevart i permafrosten. Her en jakke og lue fra en nederlandsk hvalfanger. Foto: Svalbard Museum

↓ Funn av sokk fra utgravninger i Smeerenburgfjorden på 1980-tallet. Foto: Svalbard Museum

↑ Funn av sokk fra utgravningen på Likneset i 2016. Foto: Svalbard Museum

Steinalderen i Komsafjellet

I området ved og på Komsafjellet finnes noen av våre eldste arkeologiske kulturminner.
Foto: Line Bårdseng, Riksantikvaren

Komsa-området i Alta har tallrike arkeologiske spor etter forhistorisk bosetting fra en periode på over 10 000 år. «Komsakulturen» var lenge et begrep i arkeologisk forskning.

AV OLAV SVERRE BERNTSEN, RIKSANTIKVAREN OG KRISTIN FOOSNÆS, FINNMARK FYLKESKOMMUNE

På Komsafjellet finnes det mange boplasser fra steinalderen. I 2017 ble området på og rundt Komsafjellet fredet av Riksantikvaren. Det fredete arealet utgjør 1,97 km², noe som gjør fredningen av Komsa til den største områdefredningen av arkeologiske kulturminner som er gjennomført til nå.

Komsa-kulturen

De første boplassene i Komsa ble registrert av Anders Nummedal i 1925. Nummedal var geolog av utdanning og spesielt interessert i strandlinjer og de kvartærgeologiske forholdene i Finnmark. På og ved Komsafjellet registrerte Nummedal seks boplasser. Boplassene lå i en høyde mellom 52-57 m.o.h.

Nummedal foretok flere reiser i fylket i årene 1925-32. Uttrykket «Komsakulturen» ble introdusert av Nummedal og Johannes Bøe i boka «Le Finmarkien» i 1935, og ble brukt om den eldste bosetningsfasen i Finnmark. I utgangspunktet ble funnene oppfattet som paleolittiske boplasser. Paleolittisk tid er den eldste delen av steinalderen, fra cirka 2,6 millioner før vår tid, til slutten av siste istid (cirka 10 000 år før nåtid).

Arkeologisk forskning

Etter 2. verdenskrig endret oppfattelsen av Komsa-kulturen seg. Den ble etter hvert mer oppfattet å representere bosetningsspor fra en immigrasjon som fant sted etter siste istid, med utspring på Kolahalvøya og datert til eldre steinalder. Eldre steinalder er betegnelsen på perioden fra siste istid til ca. 4500 f. kr.

Begrepet Komsakulturen ble brukt i arkeologisk forskning i mange år. Men begrepet brukes lite i nyere arkeologisk faglitteratur. En årsak til dette er at forskningen viste at forholdet i eldre steinalder var mer sammensatt og differensiert enn det man kan få inntrykk av ved å bruke begrepet Komsakultur.

Fredete boplasser

I dag regner vi med at Komsaområdet har hatt kontinuerlig bosetning fra eldre steinalder (ca. 10 000 år siden) til og med nyere tid. Boplassene her anses å være av stor regional, nasjonal og internasjonal kulturhistorisk verdi.

Komsa var lenge ei øy som gradvis ble landfast fra isens avsmelting for ca. 10 000 år siden og frem til for ca. 5-6000 år siden. Komsaøya er på sett og vis steget opp av havet og har hatt to sentrale bosetningsområder, ett på østsiden av øya (Stenseng og Bukta) og ett på vestsiden av øya (Tolleвика og Øvre Komsa). Det er også funnet bosetningsspor på et nes på yttersiden av øya. Innenfor områdefredningen er det også en hellemling og samiske kulturminner (offerstein), og samspillet mellom kulturminner og landskap er et viktig element i fredningen.

Komsafjellet skal tilrettelegges med stier og skilting slik at de spennende historiene som området har å by på kan formidles til lokale og tilreisende. Fredningen vil også bevare den vitenskapelige verdien ved dette helhetlige kulturmiljøet, der kulturminnene kan oppleves i tilnærmet urørt natur.

Mange forbinder Norge med de mange laftehusene. Men selve teknikken har vi lært fra andre. Vi tror at vikingene lærte lafteteknikken i Østerled (Øst-Europa) og tok kunnskapen med seg til Skandinavia. Lafting var i utgangspunktet en primitiv byggeteknikk. På 1200-tallet utviklet vi teknikken her i Norge, og vi ble de teknisk og estetisk beste på lafting i Europa. Foto fra Stave, Hallingdal museum: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

Det europeiske kulturarvåret 2018

Kulturarven i Norge har blitt til, og blir fremdeles til, i møte med andre kulturer. I løpet av 2018 feirer vi den mangfoldige kulturarven vår sammen med resten av Europa.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

EU har besluttet å gjennomføre et europeisk kulturarvår i 2018. Dette markeres i hele Europa, under slagordet «Where the past meets the future». Det europeiske kulturarvåret markeres også i Norge, i et samarbeid mellom Riksantikvaren, Nasjonalbiblioteket, Kulturrådet, Arkiverket og Kulturvernforbundet. I tillegg vil en rekke andre organisasjoner og virksom-

heter benytte året til et dybdykk i kulturarven vår.

Typisk norsk – er ikke bare norsk

Konseptet for de norske markeringene er «Typisk norsk – er ikke bare norsk». Kulturarven i Norge er resultatet av et mangfold av gjensidige og kontinuerlige påvirkninger, kunnskap og impulser fra andre kulturer. Temaer som handel og migrasjon vil brukes til å belyse hvordan kulturarven i Norge er blitt påvirket av andre, men også vise hvordan vi i Norge har påvirket andre nasjoner gjennom eksempelvis varer vi har eksportert eller oppfinnelser og kunnskap vi har delt med andre.

Første verdenskrig

Som del av kulturarvåret vil man i Europa også markere at det er hundre år siden

slutten på første verdenskrig. Første verdenskrig regnes blant de aller største konfliktene i nyere tid, og man anslår at krigen kostet nærmere 18 millioner militære og sivile livet. Norge var nøytralt under første verdenskrig, men fikk – som del av Europa – også merke krigen godt. Norge mistet om lag 2000 sjøfolk fra handelsflåten. Den 11.11 2018 markerer vi i Norge 100-årsdagen for slutten av første verdenskrig, sammen med resten av Europa.

Kilder:

Store norske leksikon
Digitalt museum

Hvalfangstminner i Subantarktis

I første halvdel av 1900-tallet dro nordmenn, hovedsakelig fra Vestfold, avgårde for å fange hval nord for Antarktis.

AV SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Mange nordmenn fant sin arbeidsplass på den nå britiske øya Sør-Georgia, i Subantarktis. Hvalfangsten ga store inntekter og la mye av grunnlaget for at Norge ble en polarnasjon å regne med. Hvalfangsten pågikk i perioden 1904 til 1965.

I et samarbeid mellom britiske og norske myndigheter har enkelte kulturmin-

ner blitt satt i stand, mens andre er blitt dokumentert før de langsomt forvitrer. Riksantikvaren er kulturminnefaglig rådgiver og Det norske Utenriksdepartementet har gitt støtte til dette arbeidet i perioden fra 2012 til og med 2017.

Kulturminnene i Grytviken er en fantastisk opplevelse og har en unik norsk

historie. Området har et stort potensiale for øko-turisme, som på Svalbard, og kulturminnene forteller viktige norske historier i dette internasjonale subantarktiske området. Særlig fordi det inngår sammen med et unikt dyreliv og spektakulære naturomgivelser.

Skipet Petrel ble bygget i 1928 på Nylands Mek. Nå ligger hun her og venter på bedre tider. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Hvalfanger stasjonen i Grytviken på Sør-Georgia var i aktivitet fra 1904 til 1965. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Det er strenge sikkerhetstiltak på Sør-Georgia. Alle støvler, klær og sekker må vaskes, og alle matvarer som skal i land må renses. Her er de ansatte på King Edward Point i gang med dagens Bio Security. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Millioner av kongepingviner holder til i Fortuna Bay i Sør-Georgia. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Bestanden av pelsel er på vei opp. Det yrer av liv på Sør-Georgia. Baby-seler må også hvile. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Portugal er et av landene som vil satse på å bruke EØS-midler på kulturminneprosjekter.

Foto: Fernando og Sergio Gomes Guerra © Riksantikvaren

EØS-midler og kulturminneprosjekter

I 2016 signerte regjeringen avtalen om en ny periode med EØS-midler, og stadig flere land beslutter nå hva de ønsker å bruke de nye EØS-midlene på. Til nå har seks land bekreftet at de vil ha kulturminnesamarbeid over landegrensene.

AV ELLEN VÅLAND MAURITZEN OG ANJA HEIE,
RIKSANTIKVAREN

Dette er gode nyheter for norske fagmiljøer som ønsker seg ny kunnskap og inspirasjon. Også under den forrige avtalen om EØS-midler fikk flere norske aktører sjansen til å samarbeide med fagmiljøer utenfor Norges grenser. Håndverkere fra Norsk håndverksinstitutt på Lillehammer reiste flere ganger fram

og tilbake over Østersjøen for å styrke håndverkkompetansen i Latvia og Norge. Stavanger Sjøfartsmuseum og Maritimt Museum i Klaipeda samarbeidet når historien om sildefrakt mellom Stavanger og Klaipeda skulle fortelles. Ansatte ved Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) dro hele veien fra Pasvikdalen i Finnmark til Ungarn for å etablere en ny urtehage basert på kunnskap fra middelalderens klosterliv.

Dette er bare noen av de mange eksemplene på norske håndverkere, skoleelever og ansatte i kommuner, fylkeskommuner og museer som har reist ut i Europa for å delta i samarbeidsprosjekter som er finansiert av EØS-midlene. Felles for alle er at norske aktører på kulturminnefeltet har reist ut for å dele kunnskap og erfaringer med samarbeidspartnere i andre europeiske land. Tilbake til Norge har de kommet med faglig påfyll, internasjonal erfaring og nye perspektiver. Et viktig as-

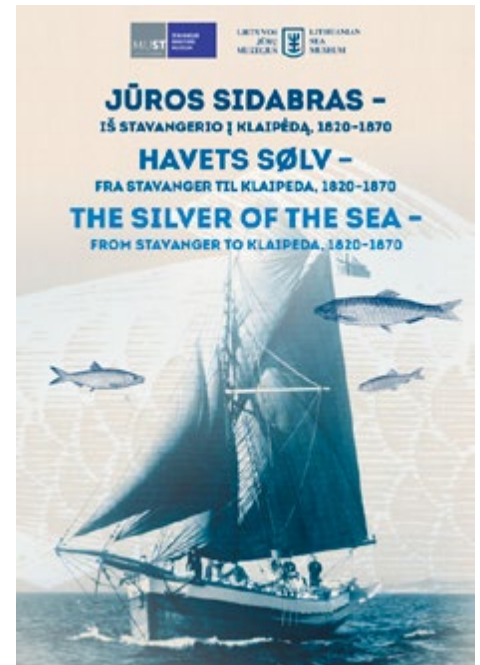
pekt ved mange av prosjektene er å skape nytt liv i kulturminnene og dermed også verdiskaping og nye arbeidsplasser i mottakerlandet. Samtidig har det vært viktig å overføre gamle håndverkstradisjoner til nye generasjoner og mellom landegrensene.

Nye midler, nye muligheter

Nå kommer det nye muligheter til samarbeid over landegrensene gjennom EØS-midlene for perioden fram til 2021. Riksantikvaren deltar som partner på oppdrag fra Utenriksdepartementet i kulturarvprogrammene under EØS-midlene i utvalgte land i Europa. I 2018 og 2019 lyses det ut midler for rekke land. Foreløpig har Estland, Tsjekkia, Slovakia, Romania, Portugal og Bulgaria besluttet å bruke en del av sine EØS-midler til kulturminneprosjekter, og flere land kommer til.

↑ Målet med EØS-prosjektet «Old Road to New Paths», som er et samarbeid mellom Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) og Ópusztaszer National Heritage Park i Ungarn, var å etablere en urtehage ved ruinene til et middelalderkloster og et læringscenter for bruk av urter. Ragnar Våga Pedersen, kommunikasjonsdirektør hos NIBIO, er opptatt av internasjonalt samarbeid og at de ansatte ved forskningsinstituttet må ut i verden for å lære og få nye impulser. Gjennom prosjektet har NIBIO også fått økt kompetanse i hvordan en kan sette virksomheten inn i en kulturhistorisk kontekst ved å bruke stedets historie i formidlingen og bygge videre på tradisjonell bruk av urter. Foto: Anja Heie, Riksantikvaren

➤ Maritimt Museum i Klaipeda i Litauen holder til i gamle Neringa fort. Gjennom EØS-midlene har Stavanger Maritime Museum og Maritimt Museum i Klaipeda i Litauen ikke bare samarbeidet om restaurering av museet i Latvia, men også laget en utstilling sammen om sildefrakt mellom Stavanger og Klaipeda. At utstillingskatalogen også var på litauisk, satte den litauiske befolkningen i Stavanger stor pris på. - Museet i Klaipeda er fremoverlent og har høy kompetanse, og vi har hatt stor nytte av den faglige utvekslingen knyttet til museumsdrift, historie og formidling. For eksempel har vi tatt i bruk deres modell for museumsverksted for barn på vårt museum i Stavanger, forteller Bitten Bakke, direktør ved Stavanger Maritime Museum.

↑ ➤ «Hva kan vi få igjen for det», var et viktig spørsmål for Eivind Falk, leder for Norsk håndverksinstitutt ved Lillehammer museum, da de vurderte å inngå et samarbeid med *Association of the Memorial Museums* i Latvia gjennom EØS-midlene. Målet med prosjektet var ikke bare å restaurere bygninger som er knyttet til det latviske dikterekteparet Rainis og Aspazija. Bygningene ble også tilpasset museumsformål. Et viktig mål for dem var dessuten å styrke håndverkskompetansen i Norge og Latvia. Foto: Anja Heie, Riksantikvaren

EØS-midlene

EØS-midlene er Norges, Islands og Liechtensteins bidrag til sosial og økonomisk utjevning i Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS). Støtten skal også styrke forbindelsene og samarbeidet mellom giverlandene og mottakerlandene.

I 2018 og 2019 vil det komme nye utlysninger av EØS-midler til kulturminneprosjekter i flere europeiske land. Norsk kulturminnesektor kan delta som partner i prosjektene.

[Les mer på riksantikvaren.no/EOS-midlene](http://les-mer-pa-riksantikvaren.no/EOS-midlene)

Ikonene i Transilvania

Museikon er et nytt ikonmuseum i Romania. Med norske EØS-midler har regionen fått en ny attraksjon, til glede for både lokalbefolkning og tilreisende.

AV SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Romania og Norge har gjennom EØS-ordningen samarbeidet i tre år om å lage et ikonmuseum, kalt Museikon. 52 ikoner og 15 manuskripter er restaurert og satt i stand. Museumsbygningen fra 1700-tallet var inntil nylig et militærsykehus, men er nå også restaurert og satt i stand som museum. Museikon befinner seg i Alba Iulia, i Transilvaniaregionen i Romania, og åpnet 1. desember 2017 for publikum.

Fra Bergen til Transilvania

I forbindelse med EØS-prosjekter er det vanlig at institusjoner i giverlandene og mottakerlandene samarbeider. Dette gjør at man får utvekslet kunnskap og erfaringer, til nytte for fagmiljøer i begge land. Universitetet i Bergen har hatt en viktig rolle i Museikon-prosjektet. Med fagdirektør Henrik von Achen i spissen, har Universitetsmuseet i Bergen samarbeidet med rumenske fagfolk om de vakre ikonene. Museet i Bergen arrangerte en midlertidig utstilling av ikonene i 2016, og inviterte til formidlingskurs med sine rumenske samarbeidspartnere. Von Achen kan fortelle at deltakelsen i prosjektet har oppfylt alle ting de ønsket. Museikon har utviklet seg utrolig positivt fra start

til slutt, og Universitetsmuseet i Bergen har kunnet vise sin utstillingspraksis og utveksle kunnskap om hvordan man lager museum. Samarbeidet har vært godt, og nå står museet klart for publikum.

Glad professor

En av de som var aller gladest på åpningsdagen, var dr. Ana Dumitran. Hun er professor i historie, men også museograf. I tillegg har hun en doktorgrad i History of the Church in Transylvania. Da hun oppdaget ikonene fra Transilvania-regionen, som ikke hadde blitt registrert og forsket på, visste hun med en gang at dette måtte hun arbeide med. Det var det etniske og det tradisjonelle som tiltrakk henne, i tillegg til det religiøse aspektet. Hun var i lang tid ganske alene om å arbeide med ikonene, men Den ortodokse erkebiskop Irineu i Alba Iulia ble etter hvert en viktig bidragsyter.

Kristus, jomfru Maria og helgenene

Kunnskap om eldre og sentrale ikoner fra regionen har ikke vært samlet på ett sted, før nå. Dr. Ana Dumitrian reiste rundt for egen regning til kirker, samfunnshus, kulturhus og menighetshus for å finne ikonene og samle informasjon om malerne som hadde malt dem. I perioden fra 1890-årene og fram til 1950, var det om lag 300 malere som var aktive. Og det kommer stadig

nye malere til, fordi ikontradisjonen er høyst levende. Dumitran forteller mer enn gjerne om alle skattene i museet og om ikon-tradisjoner i Transilvania-regionen.

Dr. Ana Dumitran

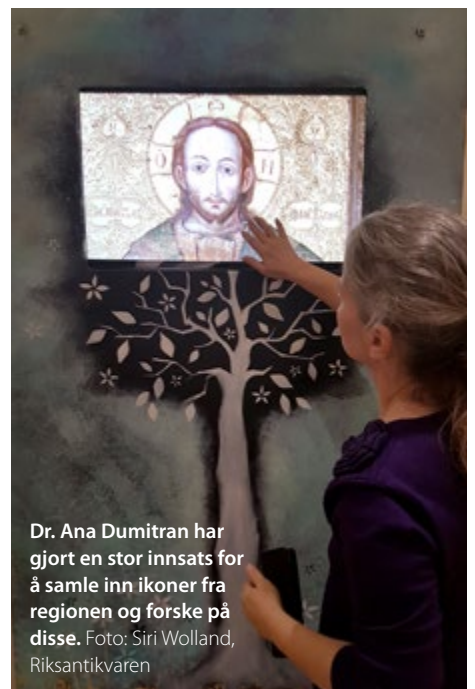
– I den rumensk-ortodokse tro spiller helgener en stor rolle. Først tilber man Kristus og jomfru Maria, og deretter finner man fram til sin egen helgen. Alle disse ikonene, både gamle og nye, store og små, henger i kirker, kontorer, i menigheter, og de kan ligge i skuffer og skap, forteller Dumitran.

Umulig å velge

Dr. Ana Dumitran er ansatt ved Det nasjonale unionsmuseet i Alba Iulia, og etter å ha jobbet iherdig med denne ikon-, og manuskript-samlingen, kan hun nå være fornøyd med vel gjennomført museumsåpning. 52 ikoner er istandsatt og manuskripter er samlet og istandsatt. På spørsmål om hvilket ikon som er hennes favoritt, sier hun diplomatisk, at det er de alle, på hver sin måte. I dag er hun glad og lykkelig, men snart vil hun tilbake til forskningen. Hun har 2-3 bøker til hun må skrive om temaet.

Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Dr. Ana Dumitran har gjort en stor innsats for å samle inn ikoner for regionen og forske på disse. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Ikonene er en viktig del av den lokale kulturen, og fremtidige generasjoner vil ha stor glede av at ikonenes historie nå er skrevet ned. Museet sørger også for at barn som besøker utstillingen får lage sine egne ikoner.

Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

← En glad gjeng! Den formelle åpningen av Museikon ble foretatt av de lokale partnerne i Alba Iulia, Det nasjonale unionsmuseet ved museumsdirektør Gabriel Rustoiu, den ortodokse erkebiskop Irineu i Alba Iulia, president Ion Dumitrel, i the Alba County Council, og Direktøren Bogdan Stefan Trimbaciu fra Det rumenske kulturdepartementet, og Riksantikvarens representanter. Gabriel Tiberiu Rustoiu, direktør ved The National Museum of the Union i Alba Iulia, kan fortelle at dette er det første nye museet som er åpnet i Romania på mange år.

Foto Riksantikvaren

» Viktig for regionen

Father Olivier Botoi er en rumensk-ortodoks prest og kulturell rådgiver hos den ortodokse erkebiskopen i Alba Iulia. Han konkluderer med at de til nå ikke har hatt et eget sted for religiøs kunst. Han tror at

museet også kan bli et mål for pilegrimer. I tillegg er han opptatt av at de unge kan ta del i denne ikon-tradisjonen, og her har museet en viktig rolle.

– Her kan de se og lære, i tillegg lage og male sitt eget ikon i maleverkstedet.

Det rumenske folket er et religiøst folk, og ikontradisjonen er viktig for oss, konkluderer fater Oliviu.

Casa Vicens i Barcelona

Syv av den katalanske arkitekten Antoni Gaudís bygninger i Barcelona står på UNESCOs verdensarvliste. I november ble et av disse praktverkene, Casa Vicens, åpnet for publikum.

AV SIRI WOLLAND, RIKSANTIKVAREN

Antoni Gaudí (1852-1926) er særlig kjent for sine bygg uten rette linjer og kanter, som kjennetegnes av naturlige former. Han ble tidlig inspirert av jugendstilen eller Art Nouveau, og stilen ble kalt katalansk modernisme i Spania. Gaudí var opptatt av tradisjonelt katalansk håndverk i smijern, mur og keramikk, med blomster og plantemønster. Gaudí er kanskje mest kjent for kirken Sagrada Familia med sine mange tårn og utsmykninger, og som ennå ikke er ferdig bygd. 2026 skal det spesielle kirkebygget stå ferdig.

Casa Vicens har i disse dager åpnet dørene for publikum. Dette er Gaudís første verk, som han tegnet og bygget for industrimannen Manuel Vicens i årene 1983-88. Huset har vært i privat eie til

nå. Gaudí tegnet private hus for noen få, og bygningene fikk navn etter huseier. Familien Vicens eide en keramikkfabrikk og huset har mange keramiske dekorasjoner. Bygningens interiør er mauriskinspirert, særlig røykerommet. Ornamenteringen i takene viser planter og blomster i et vell av farger.

I 1925 laget arkitekten Juan Sierra de Martínez et tilbygg på huset. Tilbygget ble laget i samme stil som Gaudís opprinnelige uttrykk. På utsiden er tilbygget i dag uendret. På innsiden er vegger og tak på den delen av huset som ikke er Gaudís, gjort hvite og nakne. Disse kontrasterende rommene gir øynene hvile fra Gaudís overdådige univers og brukes til visnings- og utstillingslokaler, butikk og café. Barcelona har definitivt blitt en attraksjon rikere!

Noregs maritime stjerner

Då den nyrestaurerte M/S «Polarstar» kom heim til Brandal i august 2017, vart ho hylla som den stjerna ho er.

AV ERIK SMÅLAND, RIKSANTIKVAREN

«Polarstar», eller «ishavets grand old lady» som ho vart kalla, er eit retteleg eventyrskip som har vore med på det meste. Ho vart bygd i Glasgow i 1948 for Martin Karlsen i Brandal som selfangstskute til bruk i Vestisen kring Grønland og ved New Foundland. Brandal var ishavbygda framfor nokon, og her hadde dei drive selfangst i generasjonar. «Polarstar» var den første ishavsskuta bygd av stål, og var meir moderne og betre utstyrt enn dei gamle trebåtane. Lasteromma hadde fryseri, og tilhøva for mannskapet var like gode som på handelsskipa. Skuta vart sjøsett under namnet «Polarfart», men då reieren forstod kvifor verftsarbeidarane flirte slik under sjøsettinga vart namnet raskt endra til noko som tok seg betre ut på engelsk.

«Polarstar» fekk ikkje mykje kvile utanom fangssesongen. Gjennom åra har

«Polarstar» mellom anna gjort teneste som seismikkskip i oljeletinga, og er såleis vårt einaste farty som representerer denne viktige industrien. I den tidlege oljetida hadde ein ikkje spesialskip, og ei brokut samling farty vart leigd inn til bruk i leiting, forsyning og som stand-by skip. «Polarstar» har òg gjort teneste som selsmannsskip frå 1979 til 1988. Ho har kontrollert undervasskabelen mellom Canada og Storbritannia og innimellom har ho også vore ekspedisjonsskip for ulike ekspedisjonar i Nordishavet. «Polarstar» vart også første fangstskuta som braut den gamle uskrivne lova om å ikkje ha med grisar, geiter, hanskar, ryggsekkar eller kvinnfolk på slike turar. I 1975 vart stuert Liv Skarbakk med til New Foundland som første kvinne på selfangst.

Men alle eventyr har sin slutt. I 2008 låg «Polarstar» og venta på skjærebrennarar og «spikardauden». I siste sekund fekk dagens eigar, Willy Nettet, berga skuta og teke henne til Stettin der han driv ein mekanisk verkstad. Her vart skuta sikra medan restaureringa vart planlagt og Riksantikvaren kontakta. Når ein tek til med slikt arbeid syner det seg oftast at det vert langt meir omfattande enn først

tenkt. Slik også her. Men Willy Nettet er van med store kompliserte oppdrag og hadde ein profesjonell organisasjon med dyktige fagfolk.

I august 2017 sette «Polarstar» kursen heim att til Brandal. Heile skuta hadde då vore saumfaren og nær 70 år gamle tekniske komponentar hadde vore tekne på land før dei vart sette på plass att i nær fabrikkny stand. «Polarstar» er ei retteleg suksesshistorie, både vernefagleg og kulturhistorisk. Og ikkje minst som eit lokalt kulturminne i ei bygd som ein gong var senter for ei viktig norsk polarnæring. Heimehamna er naturlegvis ved Ishavsmuseet i Brandal.

M/S «Hvaler»

Verneflåten har fleire komande stjerner. Mange skip er under istandsetting i åra framover.

M/S «Hvaler» er i dag einaste attverande lokalruteskip frå austlandskysten. Sør- og Austlandet låg betre til rette for jarnbaneutbygging enn tilhøva vest- og nordpå, der planar om jarnbane aldri vart anna enn luftige draumar. Etter kvart som jarnbanen åt seg fram nedetter begge sidene av Oslofjorden vart ruteskipstrafikken der avvika, og mange av båtane selde til Vestlandet der lokalskipstrafikken framleis var i ekspansjon. Berre i nokre få område på Sør- og Austlandet overlevde einskilde lokalskipsruter fram mot vår tid. Som ved Fredrikstad, der Hvalerøyene danna eit kystlandskap av nær vestlandsk karakter med mange busette øyar utan vegsamband og med stor turisttrafikk om sumaren.

I 1892 vart D/S «Hvaler» levert frå Fredrikstad Mekaniske Verksted til Fred-

«Hvaler» var ein typisk lokaldampar frå siste del av 1800-talet, slik vi fann dei langs heile kysten. Skipet gjekk gjennom mange av lokalskipsflåten sine typiske ombyggingar, med stadige små og store moderniseringar i freistnad på å halde tritt med tida. I 1948 fekk «Hvaler» dampmaskina bytta ut med ei moderne dieselmaskin. Det var eit stort økonomisk løft for selskapet, og resten av båten fekk i hovudsak vere som før. Men maskina sikra at «Hvaler» kunne sigle vidare gjennom enno nokre generasjonar. Men etter 94 år i rute vart ho omsider innhenta av tida i 1976. Foto: Ukjent (bildet er trolig tatt ein gang på 1950-tallet)

«Polarstar» var til stor del restaurert i Polen. Der rekk pengane noko lengre enn her heime, og reparasjon av det gamle kan framleis vere rimelegare enn å kjøpe nytt. «Polarstar» kom heim til Brandal i august 2017. Foto: Eirik Småland, Riksantikvaren

rikstad-Hvalerøenes Dampskibsselskab, og ho gjekk i rute fram til 1976. Etter nokre år med opplag og forfall vart det gjort freistnader på å setje «Hvaler» i stand att. Først som øvingsskip for Østfold maritime skule, seinare som fartyvernprosjekt. I 1993 vart skipet kjøpt av Stiftelsen D/S Hvaler, som sette skipet i hus på land for ei gjennomgripande og tidkrevjande restaurering. Riksantikvaren kom på bana med rettleiing og støtte for å sikre austlandskystens einaste attverande lokalruteskip frå 1800-talet. No er «Hvaler» komen på sjøen att, og arbeidet med innreiinga er snart ferdig. Nytt båtdekk vert montert og arbeidet med maskina går raskt framover. Vona er å kunne vitje Hvalerøyane att sumaren 2018. Då er det over 40 år sidan sist.

M/S «Grytøy»

Skipa som betjente bygderutene var små motorskip, oftast med treskrog. Etter at eksplosjonsmotoren hadde synt seg tilstrekkeleg påliteleg like etter 1900, vart rutefart ei attåttnæring for mange, og fiske- eller frakdebåtar vart med enkle grep tilpassa rutefart. Folk hadde ikkje så store krav den gongen. Bygderutene gjekk

oppom alle småplassar, ofte utan skikkeleg kai, og tok avstikkarar utanom ruta for å hjelpe folk i eit knipetak. Desse skipa var talrike før konsesjonslovane gav dei store ruteselskapa nær monopol i sine distrikt etter andre verdskrigen.

Grytøy-Harstad fergeselskap vart skipa i 1944. I 1954 vart M/S «Grytøy» levert frå Vaagland båtbyggeri på Nordmøre. For si tid var «Grytøy» eit retteleg stasfarty med god plass og tidshøveleg innreiing inspirert av dei samtidige sjøbussane. «Grytøy» hadde plass til ein bil på vers over framdekket, men kunne knapt reknast som noko bilferje av den grunn.

I 1974 vart Grytøy-Harstad Fergeselskap teke over av regionselskapet Troms Fylkes Dampskipsselskap (TFDS). Dei selde «Grytøy» til private i 1982, og no starta eit omflakkande tilvære. Via Trøndelag enda ho til slutt opp i Oslofjorden, der ho til slutt vart lagt opp i heller dårleg stand. I 2012 kom ei gruppe interesserte frå Harstad til for å synfare gamle «Grytøy» som låg forkomen og markspist i Asker. Som einaste interesserte fekk det nyskipa venelaget kjøpe «Grytøy» for kr. 15.000,-. Etter ein vellukka tur

nordetter kysten kom «Grytøy» heim til Harstad under opninga av Festspela i Nord-Noreg i juni 2012.

Men tida krev sitt, særskild frå gamle trebåtar. Det var naudsynt med ei større restaurering før «Grytøy» kunne frakte folk att. No er prosessen godt i gang hjå Nordnorsk Fartøyvernssenter i Grangangen. Skroget nærmar seg fullføring, arbeidet med dekk og overbygg er i gang og Wichmann-maskina er teken på land for full gjennomgang. Om få år skal vesle «Grytøy» frakte nye generasjonar Grytøybuarar og Harstadværingar – men no i meir avslappa former enn då ruta starta ute i Grøtavær klokka 5 om morgonen.

Bevaringsprogrammet for fartøy

Riksantikvaren gir kvart år tilskot til antikvarisk istandsetjing og vedlikehald av freda og verneverdige fartøy.

I 2017 fordelte Riksantikvaren 61 millionar kroner til fartøyvern.

Det er omlag 240 fartøy på Riksantikvarens verneliste. 14 av dei er freda.

Internasjonal klimainnsats for kulturminner i nord

Norge skal samarbeide med Island, Irland, Russland, Sverige og Skottland for at vi skal stå rustet til å sikre kulturminner og -miljøer når klimaet endrer seg.

AV MARTE BORO, RIKSANTIKVAREN

Nå begynner vi å merke klimaendringene – det blir våtere, varmere og vil lere vær. Og i Arktis stiger temperaturen raskere enn noe annet stede på kloden. Klimaendringene har også betydning for bevaringen av kulturminner. Bygninger og arkeologiske kulturminner står i fare

for å ødelegges eller forsvinne raskere, eksempelvis på grunn av råde eller erosjon.

Adapt Northern Heritage

Prosjektet *Adapt Northern Heritage* starta opp sommeren 2017 og skal foregå fram til juni 2020. Gjennom prosjektet skal det lages et vurderings- og veiledningsverktøy for bedre forvaltning av kulturminner og

kulturmiljøer i et endret klima. I tillegg skal det holdes kurs og etableres et nettverk slik at deltakerne kan utvikle og dele kunnskap også i tida etter at prosjektet er avslutta.

Prosjektet tar utgangspunkt i ni ulike kulturminner eller kulturmiljøer. Med utgangspunkt i disse vil det bli utviklet et web-basert verktøy. Dette vil bli utprøvd

← Threave Castle i Skottland er ett av stedene som studeres nærmere i *Adapt Northern Heritage*.

Foto: © Historic Environment Scotland.

og demonstrert gjennom utvikling av risiko- og sårbarhetsanalyser og tiltaksplaner. For Norges del vil kulturminner på Svalbard og i Aurland kommune i Sogn og Fjordane få utviklet slike tiltaksplaner. De ni utvalgte lokalitetene har kulturminner av mange slag, fra landskap til arkeologi, infrastruktur og mur- og trebygninger, og et bredt spekter av klimarelaterte utfordringer. Det handler om erosjon på grunn av mindre havis i nord, kraftigere flommer, havnivåstigning og kraftigere springflo, men også om raskere nedbrytning av tre- og murbygninger i et varmere og råere klima hvor råtesopper og insekter trives godt. Et annet eksempel kan være økt nedbør som gir mer jordsig og dermed større utfordringer for fundamentene på bygninger. Disse «demonstrasjonsanleggene» vil gjøre det mulig å teste ut metoder og bidra til god veiledning og etter hvert også tjene som modell for liknende tiltak andre steder.

Langt mot nord

Programmet retter seg særlig mot utfordringer småsamfunn og små kommuner har i de nordlige områdene av Europa. Mindre kommuner har gjerne færre res-

surser. En viktig del av prosjektet er derfor god og enkel veiledning og kunnskapsformidling slik at det blir enklere å komme fram til gode vurderinger og gode planer for å sikre kulturminner og kulturmiljøer.

Mange er med

Adapt Northern Heritage er et internasjonalt samarbeidsprosjekt som delvis er EU-finansiert. I tillegg er myndigheter og institusjoner i deltakerlandene med på spleiselaget. Til sammen 15 institusjoner deltar i prosjektet som ledes av Historic Environment Scotland, med støtte fra Riksantikvaren, Minjastofnun Ísland (Cultural Heritage Agency of Iceland) og NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning). I tillegg deltar blant andre Riksantikvarieämbetet i Sverige, Sysselembetet på Svalbard, Aurland kommune, og Northern Federal University Lomonosov Higher Engineering School i Russland.

↓ Aurland kommune i Sogn og Fjordane deltar i prosjektet. Her fra Otternes bygdetun i Aurland.

Foto: Marte Boro, Riksantikvaren

Vil klimaovervåke gamle bygninger

Riksantikvaren starter nå opp et prosjekt for å overvåke konsekvensene av klimaendringene på fredete bygninger.

AV MARTE BORO, RIKSANTIKVAREN

Våre eldste bygninger har vært utsatt for varierende klima gjennom mange hundre år. Men de klimaendringene vi venter oss over de neste tiårene, vil utsette bygningene for nye og større belastninger. Et varmere og våtere klima kan få store konsekvenser, men samtidig er det også mulig at nettopp disse bygningene, som har stått i varierende vær og vind i lang tid, vil takle klimaendringene relativt godt.

Garmokirka på Maihaugen, Skoger Gamle kirke ved Drammen, Raulandstua på Folkemuseet og Bugården på Bryggen i Bergen er alle med i miljøovervåkningsprosjektet. Foto: NIKU

Fasit om 50 år

Det nye miljøovervåkningsprogrammet skal se på hvordan klimaendringene slår ut for våre eldste og mest verdifulle bygninger; bygninger fra middelalderen og bygninger på verdensarvstedene Røros og Bryggen i Bergen. En slik overvåking vil gi oss grunnlag for bedre forvaltning både av disse svært verdifulle bygningene, men også andre tradisjonelt bygde hus.

Programmet heter «Miljøovervåking av konsekvensene av klimabelastningene på fredete bygninger», og man regner med at overvåkingen vil gå over nærmere 50 år. Det er med andre ord fremtidens kulturminneforvaltning som vil sitte igjen med hele fasiten. Prosjektet starter nå opp med å overvåke fire bygninger; Garmokirka på Maihaugen, Skoger Gamle kirke ved Drammen, Raulandstua på Folkemuseet og Bugården på Bryggen i Bergen.

Overvåkning

Det er en utfordring å overvåke bygningene på slik måte at vi klarer å oppdage endringer og samtidig være noen lunde sikker på at endringene ikke er et resultat av dårlig vedlikehold, endring i bruken eller liknende. Når vi skal overvåke bygninger så lenge, må vi også ta høyde for at det blir gjort vedlikeholdsarbeider og noen ganger også endringer. Vi skal besøke bygningene hvert femte år i lang tid framover.

Overvåkingen starter opp med en grundig oppstartsregistrering for å etablere det som kan kalles et null-punkt, slik at man har noe å sammenligne med senere. Vi registrerer en del punkter som går igjen fra hus til hus. Men ingen bygninger er like, og på hvert enkelt hus registreres det også noen tilleggspunkter, på steder hvor bygningen er ekstra sårbar. Disse områdene blir grundig dokumentert slik at vi neste gang vi undersøker kan se om noe har endra seg. Det er også satt ut

Klimapanel blir montert under gulvbjelkene i Skoger gamle kirke. Foto: Marte Boro, Riksantikvaren

«klimapaneler» på loft og i krypkjellere som måler temperatur og fuktighet slik at vi kan følge med på endringer i miljøet, endringer vi vet kan bety fare for skader over tid. På disse panelene er det også montert treklosser slik at vi kan følge med på muggvekst eller andre tegn på skader.

Prosjektet er bestilt av Riksantikvaren, mens selve arbeidet utføres av NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) og Mycoteam.

Bevaring av stavkirkene i fremtidens klima

De 28 bevarte stavkirkene er Norges viktigste bidrag til verdens arkeitekturav. Hvordan vil de tåle et våtere, varmere og villere klima i fremtiden?

AV HANNE MOLTUBAKK KEMPTON, NIKU

I tillegg til å ha stor symbol- og opplevelsesverdi, er stavkirkene våre viktige historiske kilder til byggeteknikk, religion, kunstneriske uttrykk og samfunnsendringer. I perioden 2014 til 2016 ble alle stavkirkene undersøkt og vurdert av Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) på oppdrag fra Riksantikvaren. Det var behov for å utvikle en metode for vurdering av skaderisiko forbundet med klimaendringer.

Alle stavkirker undersøkt

Metodikken i arbeidet var basert på undersøkelser og dokumentasjon av kirkenes nåværende tilstand og tidligere skade- og reparasjonshistorikk. I tillegg ble kirkenes omgivelser vurdert og det ble innhentet informasjon fra kirkeverger og andre med lokalkunnskap. Tilgjengelig informasjon om forventede klimaendringer fram mot 2100 var også en del av vurderingen for hver lokalitet.

Som et resultat av prosjektet fikk alle stavkirkene en individuell rapport som blant annet inneholdt anbefalinger om overvåking og tiltak for å møte fremtidige klimautfordringer. Og i 2017 fikk NIKU forsknings- og utviklingsmidler fra Riksantikvaren for å ta oppdraget et skritt videre, løfte blikket og sammenstille resultatene fra de enkelte kirkene og problematisere hvor risikoutsatte disse kulturminnene faktisk er.

Sakte nedbrytning og akutte hendelser

Ved sammenstilling og vurdering av funnene fra alle stavkirkene er det noen tendenser som peker seg ut. Framskrivninger av klima i Norge frem mot 2100 viser at det vil bli økte nedbørmengder, færre dager med snø og høyere temperaturer. Dette vil ha store konsekvenser også for stavkirkene. Blant annet vil det kunne føre til raskere utvikling av eksisterende skader, men også gi nye problemer med skadedyr, mugg og råte der dette ikke har vært et problem tidligere. Større vannmengder i omgivelsene og eventuelt nye og flere føringsveier for vann i landskapet kan gi dreneringsutfordringer og øke faren for ras og erosjon. Mer og kraftigere vind er også et mulig risikomoment for flere av stavkirkene.

Bilde detalj: Torpo stavkirke. Her ser vi vannslitasje på treverk over lang tid. Foto: Tone Marie Olstad, NIKU

Hva kan gjøres for å sikre stavkirkene?

NIKU har trukket frem flere tiltak som kan bidra til å gjøre stavkirkene bedre rustet til å takle klimaendringene. Jevnlige vedlikehold og sikring av kirkenes «værhud», det vil si tak, vegger og vinduer, vil alltid være et forebyggende tiltak mot klimarelaterte belastninger. Å sikre at vann ledes bort fra bygningskroppen og fundamenteringen er nødvendig for alle stavkirkene.

Det anbefales også at stavkirkene gjennomgås hvert 10-20 år. Undersøkelsene har vist at de samme skadene kommer igjen gjennom historien. I tillegg får vi stadig mer og bedre kunnskap om fremtidens klima og konsekvenser av dette. Dagens klimamodeller er mindre egnet for beskrivelse av regionale og lokale forhold, og det kan bli nødvendig å vurdere utvikle nye metoder for risikovurdering.

Bilde kirke: Torpo stavkirke i Ål i Buskerud. Foto: Tone Marie Olstad, NIKU

Skallan-Rå i Troms er eit fjordlandskap med intakt teigstruktur. Området ligg ved Kvæfjorden på den sørlege delen av Hinnøya. Landskapet er eit utprega landbruksområde som har bevart dei karakteristiske lange, smale teigane frå steinvorrane og nausta i fjæra til sommarfjæsa oppe i den slake lia. Her er òg spor frå bronsealderen og førromersk jernalder. Foto: Robert Nygård.

Sørkedalen med Bogstad gråd er ei bynær skogsbygd. Herregarden Bogstad har ei lang og rik historie, mellom anna som krongods og politisk samlingspunkt omkring 1814. Her er òg andre gardar og tidlegare husmannsplassar. Variasjonen i naturtypar er stor både i nærområda til gardsanlegget og omlandet i Sørkedalen, med våtmark, kulturpåverka naturtypar og fleire skogtypar.

Foto: Erik Unneberg

Mange nasjonalt verdifulle naturtyper er registrerte i kulturlandskapet i Hjørdal og Svartdal i Telemark. Særleg er det artsrike slåttenger og store areal med haustingsskog og naturbeitemark her. Bratte fjellsider omkransar gamle gardsklynger i dalbotnen, midtli-gardar oppe i frodige dalsider, og småbruk og husmannsplassar i bakliar og trongare sidedalar.

Foto: Ingvill Garnås Kulturlandskapsenteret

Ti nye utvalde kulturlandskap

Jordbrukslandskapet er skapt gjennom busetting og bruk av landskapet gjennom fleire tusen år. Med ordninga *Utvalde kulturlandskap i jordbruket* tar vi vare på fleire slike jordbrukslandskap.

AV RAGNHILD HOEL, RIKSANTIKVAREN

Jordbruket er i endring, og med det endrar også jordbrukslandskapet seg. Landskapa har blitt forma gjennom fleire tusen år med busetting og bruk. At vi framleis

bruker desse landskapa, er særleg viktig for bevaring av kulturarv og naturmangfald. *Utvalde kulturlandskap i jordbruket* er ei felles satsing og eit spleiselag mellom landbruks- og miljøforvaltinga. Til no har 22 utvalde kulturlandskap vore del av sat-

singa. Men i 2017 vart budsjettet utvida og ti nye landskap kom med. Dermed har vi hausten 2017 32 slike landskap i Noreg, og truleg kjem fleire til i framtida.

Formålet med satsinga er å sikre ei lang-siktig forvaltning av dei utvalde områda, med både biologiske og kulturhistoriske verdier. Tilskot til drift og vedlikehald er forankra i planar og frivillige avtalar mellom grunneigarar og staten. Bygningar og andre kulturminne vert sette i stand og areal vert rydda og skjøtta.

↑ Engeløya i Nordland er eit gammalt kulturlandskap med mange spor etter menneske frå langt tilbake i tid. Landskapet med oppdyrka strandflatar ved foten av høge fjell er typisk for store deler av Nordlandskysten. Mange verdfulle naturbeitemarker og store slåttemarkar vert skjøtta. Steigen kyrkjestad frå mellomalderen, ein høvdinggard frå tidleg mellomalder og Sigardshaugen, Nord-Noregs største gravhaug, ligg òg på Engeløya.

Foto: Berit A. Staurbakk

↘ Ormelid i Sogn og Fjordane er ein representant for dei særmerkte høgdegardane på Vestlandet. Tunet og innmarka på høgdegarden ligg 450 meter over havet på ei dalhulle inst i Fortundalen. Dei to stølane Nedstestølen og Øvstestølen ligg 563 moh og 831 moh. Her finn ein dyrkingsspor og strukturar frå tidleg landbruksdrift og førhistoriske busetjingsspor. Den freda bygningsmassen på Ormelid er godt bevart. Tunet har seks bygningar, frå 1600-, 1800- og 1900-talet. Foto: Leif Hauge©

Utvalde kulturlandskap i jordbruket

Landbruksdirektoratet, Miljødirektoratet og Riksantikvaren er med i det sentrale sekretariatet for satsinga *Utvalde kulturlandskap i jordbruket*. Direktorat og regionale etatar samarbeider med kommunar og grunneigarar.

Dei ti nye utvalde landskapa er:

- Værne kloster, Rygge kommune, Østfold
- Sørkedalen med Bogstad gård, Oslo kommune, Oslo
- Leveld, Ål kommune, Buskerud
- Hjartdal og Svartdal, Hjartdal og Seljord kommunar, Telemark
- Havrå gard, Osterøy kommune, Hordaland
- Ormelid, Luster kommune, Sogn og Fjordane
- Alnes på Godøya, Giske kommune, Møre og Romsdal
- Kvelia-Kvesjøen, Lierne kommune, Nord-Trøndelag
- Engeløya, Steigen kommune, Nordland
- Skallan-Rå, Kvæfjord kommune, Troms

Riksantikvarens budsjett 2017

Kap./Post		Tildelte midler (i 1000 kr)
1429.01	Driftsutgifter	146 462
1429.21	Spesielle driftsutgifter	51 243
1429.22	Bevaringsoppgaver	24 304
1429.50	Tilskudd til samisk kulturminnearbeid	3 541
1429.60	Kulturminnearbeid i kommunene	2 000
1429.70	Tilskudd til automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner	33 564
1429.71	Tilskudd til fredete kulturminner i private eie, kulturmiljø og kulturlandskap	147 015
1429.72	Tilskudd til teknisk og industrielle kulturminner	56 545
1429.73	Tilskudd til bygninger og anlegg fra middelalder og brannsikring	45 952
1429.74	Tilskudd til fartøyvern	61 883
1429.75	Tilskudd til fartøyvernssenterene	15 757
1429.77	Tilskudd til verdiskapingsarbeid på kulturminneområdet	8 000
1429.79	World Heritage List, nasjonale oppgaver	52 036
Sum kap. 1429		648 302

Medieomtale i 2017

Medieomtalen av Riksantikvaren ligg på om lag 6000 artiklar kvart år, så også dette året. I 2017 har det vore mykje merksemd om arkeologiske funn. Dei tre store arkeologi-sakene har vore Klemenskirken i Trondheim, nye funn ved Bispeborgen i Oslo og oppdaginga av ein kongsgard på Avaldsnes. Av nyare arkeologi var det òg ei stor sak då tungtvasskjellaren på Rjukan vart funnen intakt.

Kulturminnesaker som har skapt diskusjon i 2017 er særleg jarnbaneutbygginga på Hamar, der Riksantikvaren si motsegn fekk mykje merksemd. Både byutvikling og saker om verdsarv har vore framme i pressa gjennom heile året. Saker frå Riksantikvaren som har fått omtale i lokal- og regionaviser over heile landet, er rangeringa av kommunane si kulturminneforvaltning, og fordeling av tilskot til bygningar, fartøyvern og teknisk-industrielle kulturminne. Dei nye retningslinene for metallsøking som kom i sommar har vore mykje omtalt. Fredinga som har blitt særleg mykje omtalt er fredinga av Bandakkanalen i Telemark, og fredinga av bygningar i Statskog sin landsverneplan.

På sosiale medium hadde Riksantikvaren ein stavkyrkje-maraton i sommar, der vi presenterte bilete av ei stavkyrkje kvar dag i juli. Det vart populært både på Facebook og Instagram, både i inn- og utland. På Instagram har Riksantikvaren fått mange nye følgjarar som set pris på vakre bilete av kulturminne.

#Hack4no 2017

AV ANDERS OLSSON, RIKSANTIKVAREN

Fredag og lørdag 27. og 28. oktober 2017 deltok Riksantikvaren for fjerde gang på innovasjonsdagene #hack4no på Hønefoss. Arrangementet trekker hvert år mer enn 500 innovasjonsinteresserte personer – utviklere, designere, studenter og gründere, i tillegg til kodeinteresserte barn.

Under #hack4no brukes gratis åpne data fra det offentlige for å eksperimentere med og programmere nye apper, tjenester og andre digitale løsninger. I 2017 stilte 14 offentlige etater opp og presenterte sine åpne data under arrangementet.

Hensikten er å stimulere til innovasjon og nye forretningsideer, samt å fremme forståelse for teknologi blant barn og unge. Ny teknologi gjør det mulig at flere kan finne fram til og oppleve våre felles kulturminner på en ny og kanskje annen måte, og Riksantikvaren deltok som datatilbyder for at legge til rette for dette.

Det var kø til idé-pitching ved åpningen på dag 1. Foto: Anders Olsson, Riksantikvaren

De vinnende lagene fra årets utgave var innoventer knyttet til leteaksjoner, storfeproduksjon, demokrati, nordlysturisme og bilkjøring, med fokus på bruk av åpne offentlige data i slike digitale tjenester.

Les mer på www.hack4.no

Både unge og gamle deltok på Hack4.no.

Foto: Ole Magnus Grønli, Kartverket

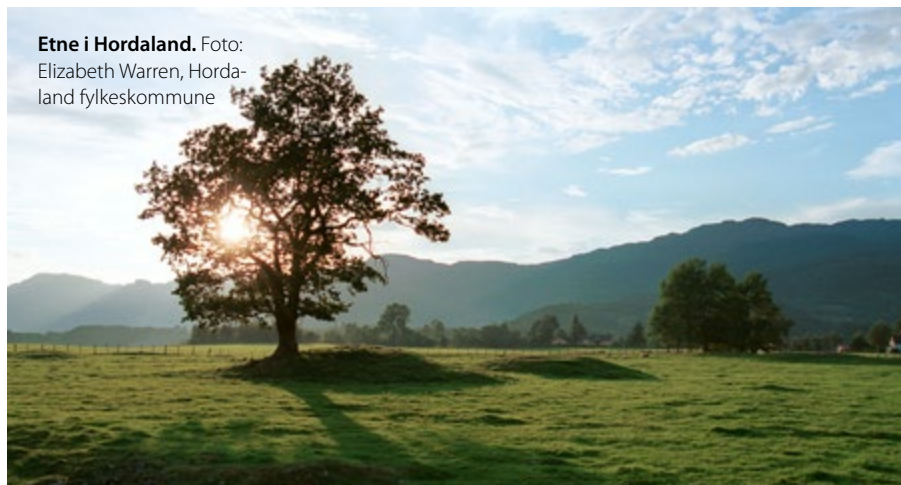

Registrering av kulturhistoriske landskap

AV CECILIE ASKHAVEN, RIKSANTIKVAREN

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA) er et register som skal bidra til at vi får oversikt over landskap av nasjonal kulturhistorisk interesse og gi økt kunnskap og bevissthet om landskap i kommuner og relevante sektorer. Registeret skal legge til rette for forutsigbarhet og gode prosesser i kommunenes arbeid med landskap i arealplanleggingen.

Det skal velges ut landskap med viktige kulturhistoriske verdier i alle fylker, og foreløpig er registre på plass i Østfold og Hordaland. I Troms er forslagene til landskap på høring, og Oppland, Akershus, Buskerud og Agder-fylkene er i gang med

Etne i Hordaland. Foto: Elizabeth Warren, Hordaland fylkeskommune

arbeidet. I 2018 vil mange fylker starte opp.

Riksantikvaren utarbeider registeret på oppdrag fra Klima- og miljødepartementet. Arbeidet gjøres i nært samarbeid med regional kulturminneforvaltning. Aktuelle kommuner blir involvert i en

tidlig fase og deretter gjennom høring. Landskapene legges fortløpende inn i Askeladden, og det nasjonale registeret skal etter planen være ferdigstilt innen utgangen av 2020.

Samiske bygninger i Norge kartlagt

I 2017 ble registreringsprosjektet for samiske bygninger ferdig.

Sametinget har, i samarbeid med Riksantikvaren og Klima- og miljødepartementet, identifisert og registrert samiske bygninger bygd før 1925. Formålet har vært å skaffe oversikt over fredete samiske bygninger i Norge. Registreringsprosjektet har gitt mye nytt og interessant materiale for forskning fremover, og flere kan nå få kunnskap om den samiske bygningsarven.

Samiske kulturminner finnes i et stort område i Norge, fra Hedmark i sør til Finnmark i nord. Eksempler på samiske kulturminner er gravplasser, offerplasser, gammetufter, fangstanlegg, oppbevarings-, melke- og merkeplasser for reindrift, sagnsteder og ulike typer bygninger. Store deler av bygningsmassen i de samiske kjerneområdene i Finnmark og Nord-Troms ble brent ned i sluttfasen av andre verdenskrig. Derfor er det desto viktigere å ta vare på de fredete samiske bygningene som er igjen.

Rundt 900 fredete samiske bygninger er registrert gjennom prosjektet. Registreringene viser at mer enn 70 % av bygningsmassen er i god eller middels god stand. Over 74 prosent av bygningene er med stor sannsynlighet bygd i perioden

H.K.H. Kronprins Haakon var til stede ved avslutningsmarkeringen for det samiske bygningsregistreringsprosjektet, på Gállogieddi friluftsmuseum i Evenes. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

1850-1925. Det vil si at bygninger eldre enn 1850, for ikke å snakke om eldre enn 1800, er uhyre sjeldne blant de samiske bygningene.

Resultatene fra registreringsprosjektet blir viktige for det videre arbeidet med bevaringsprogrammet for samiske kulturminner, der prioriterte bygninger skal settes i stand og vedlikeholdes.

Masi i Kautokeino kommune, Finnmark. Den gamle posthytta står ved Luoddikohka på Turi-gården som et minne om den gamle postveien mellom Alta og Kautokeino som gikk forbi her. Den er en automatisk fredet samisk bygning. Foto: Ingegerd Holand, Riksantikvaren

Barn i lek i et snødekt Bergen. Fotograf og årstall er ukjent, kanskje du kan hjelpe oss?

Kulturminnebilder

I Kulturminnebilder publiserer Riksantikvarens arkiv bilder og tegninger som publikum kan bruke fritt. Her finner du gamle og nyere bilder av ulike kulturminner fra hele landet.

AV LENE BUSKOVEN, RIKSANTIKVAREN

Vi har digitalisert mange av de eldste bildene i arkivet. Helt siden Riksantikvaren ble opprettet, har fotodokumentasjon vært en viktig oppgave og i arkivet finnes fotografier tatt av kjente fotografer, som for eksempel Knudsen, Lindahl og Wilse. De nyere bildene er tatt av Riksantikvarens antikvarer og saksbehandlere. Det er også lagt ut en del digitaliserte tegninger tegnet av kjente arkitekter som

Bull, Grosch, Schirmer og von Hanno, for å nevne noen.

Bildene er inndelt i ulike typer kulturminner som gårdsanlegg, kirker, byer, industri og stavkirker blant annet. Bildene er søkbare med navn på kulturminnet, steder, fotografens navn, hvis dette er kjent, og emneord.

I 2017 er rundt 1500 bilder fra før 1920 blitt digitalisert og lagt til i Kulturminnebilder. Nå består Kulturminnebilder av rundt 30 000 bilder. Vi legger ut flere bilder fortløpende etter hvert om de er ferdig digitalisert og katalogisert. De aller fleste bildene er høyoppløselige og alle kan lastes ned. Bildene kan brukes fritt, men skal krediteres med fotografens eller opphavsmannens navn og eier.

kulturminnebilder.ra.no

Retningslinjer for privat metallsøking

AV JOSTEIN GUNDERSEN, RIKSANTIKVAREN

Høsten 2016 sendte Riksantikvaren et utkast til retningslinjer for privat metallsøking på høring til regionalforvaltningen og metallsøkermiljøene. Vi fikk tilbakemeldinger fra de aller fleste, og mange gode innspill. Sommeren 2017 var arbeidet med felles nasjonale retningslinjer for privat bruk av metallsøker ferdig.

Privat metallsøking fører hvert år til oppdagelsen av en rekke flotte arkeologiske gjenstander. Men samtidig kan også privat metallsøking føre til skader på automatisk fredete kulturminner dersom hobbyen ikke utføres med aktsomhet. Arkeologiske funn forteller om vår felles historie, og de tilhører fellesskapet. Et godt samarbeid mellom private metallsøkere og kulturminneforvaltningen er viktig for at privat metallsøking skal komme fellesskapet til gode. Dette forutsetter tydelige retningslinjer i tråd med kulturminnelovens bestemmelser. Du kan lese mer om metallsøking på Riksantikvarens nettsider. Der kan du også laste ned retningslinjene, foreløpig kun på norsk men om ikke lenge også på engelsk.

Foto: Vibeke Lia, Vestfold fylkeskommune

Olavskorset i Gulen tilbake på plass

AV EVA WALDERHAUG, RIKSANTIKVAREN

Medlemmer av Gulen vikinglag foran Olavskorset på markeringen i august. Foto: Eva Walderhaug, Riksantikvaren

Vi kjenner til 40 store, frittstående steinkors fra slutten av vikingtid og middelalder på Vestlandet. I Eivindvik i Gulen markerer to slike kors trolig samlingsområdet for det opprinnelige Gulatinget. For fem år siden ble Olavskorset fra rundt år 1000 skadet og delt i to under trefelling på kirkegården. Spørsmålet var dermed om korset skulle gjenreises i friluft, plasseres i et vernebygg eller oppbevares på museum? Saken vakte sterke følelser og både vernehensyn og lokalsamfunnets ønsker måtte tas i betraktning. Etter sterk oppfordring fra Gulen kommune og en

grundig prosess, vedtok Riksantikvaren i samforståelse med Sogn og Fjordane fylkeskommune å sikre og gjenreise korset ved Eivindvik kirke. Olavskorset ble så fraktet til Stavanger for restaurering ved Arkeologisk Museum, der en spesialtilpasset støttesøyle av stål ble utformet. Korset ble deretter festet til søylen uten fysiske inngrep og gjenreist på opprinnelig plass. I 2017 markerte Gulen kommune restaureringen av korset.

Fredingar i 2017

I 2017 har Riksantikvaren freda 22 bygningar og anlegg i ulike delar av landet. Danserestauranten i Elverum, Bakke lensmannsgård i Flekkefjord, Holmefjordboden i Bergen, Møllergata skole i Oslo, Rikstrygdeverket i Oslo, Tollboden i Kragerø og Heimdalstrand i Balestrand

er blant anlegga som er freda dette året. I tillegg er 20 eigedommar i Statskog sin landsverneplan freda ved forskrift: skogskoier, skogvokterbustadar, funksjonærhusvære og fjellgardar. Områdefredinga av Komsa i Alta, der det er arkeologiske funn heilt tilbake til steinalderen,

vart òg gjort i 2017. Og ikkje minst vart Bandakkanalen freda i år, i 150-årsjubileet for Telemarkskanalen. Fredinga omfattar ei rekke kulturminne på strekningen frå Ulefoss til Dalen, deriblant seks sluseanlegg og åtte brygger.

Granneset fjellgard i Rana kommune er ein av Statskog sine bygningar som vart freda i 2017. Foto: Statskog

Møllergata skole er den eldste skulen i Oslo. Skulen sto ferdig i 1860, og vart tatt i bruk våren 1861. Foto: Anders Amlø, Riksantikvaren

Eigaren av Holmefjordboden i Bergen har gjort ein stor innsats for å ta vare på dette viktige kulturminne som fortel om handelen med tørrfisk. Foto: Hordaland fylkeskommune, Kultur- og idrettsavdelinga.

Ny brosjyre om tekniske og industrielle anlegg

15 industrianlegg er del av Riksantikvarens bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminne. Ei ny brosjyre fortel den spanande historia om anlegga og korleis dei vert sett i stand og formidla til publikum.

Tekniske og industrielle kulturminne er spor etter industriell kultur som er av historisk, teknologisk, sosial, arkitektonisk eller vitenskapelig verdi. Tekniske og industrielle kulturminne omfattar bygningar og produksjonslinjer med maskineri, transport og annan infrastruktur, så vel som stadar brukt til sosiale aktivitetar, slik som religiøse byggverk, bustadar, skolar, rekreasjons- og grøntanlegg.

Dei komplekse anlegga gir til saman ei spanande forteljing om norsk næringsliv og industrihistorie. Gjennom bevaringsprogrammet til Riksantikvaren får dei prioriterte anlegga stønad til istandsetting, forvaltning, drift og vedlikehald. Dette blir skildra i den 32 sider lange brosjyren, som er laga av Riksantikvaren i samarbeid med dei ulike anlegga.

Dei fleste av anlegga fungerer i dag som levande museum, der ein kan få innblikk i industrihistoria og produksjonslinja. Er du interessert i tekstilhistorie, er Sjølingstad Uldvarefabrik og Salhus Tricotagefabrik stader vi anbefalar at du vitjar. Andre stader der du kan få eit innblikk i gamle produksjonsprosessar, er Atlungstad brenneri og Klevfos Industristadmuseum. Om du derimot vil oppleve kulturminne og reise samstundes, kan Rjukanbanen eller Haldenkanalen vere gode alternativ.

Du finn brosjyren på Riksantikvarens nettsider. Som trykksak er brosjyren tilgjengeleg hjå dei 15 anlegga.

Fetsund lensar i vinterskrud. Tømmerfløyting var grunnleggjande for trelastindustrien og ein av Noregs første bærande industrier. Foto: Fetsund lensar

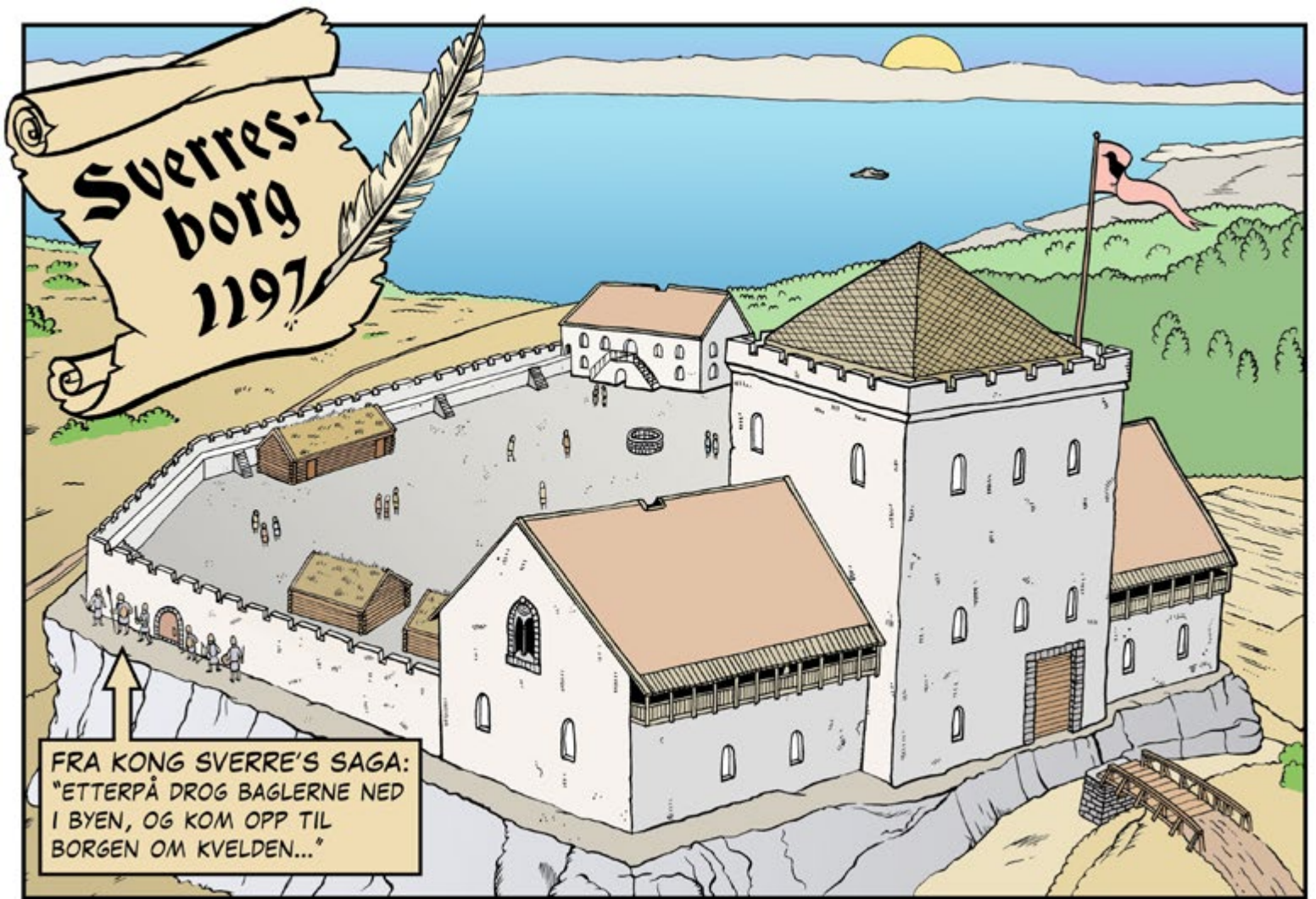
Ny bok om kommunikasjonsarbeid

Kommunikasjonseininga hos Riksantikvaren har samla sine erfaringar med kommunikasjon i offentlig sektor i ei praktisk handbok. Boka «Vær synlig» kom ut på Gyldendal Akademisk forlag våren 2017. Boka inneheld ei oversikt over praktiske verktøy og metodar som kan brukast i alt frå mediehandtering og beredskapsarbeid, til strategi og måling av kommunikasjonsaktivitetar. Ho rettar seg mot alle som jobbar med kommunikasjon i offentlig sektor, det vere seg stat, fylke, kommune eller andre typar verksemdar. Boka inneheld mange døme frå Riksantikvarens arbeid, men òg frå andre stader.

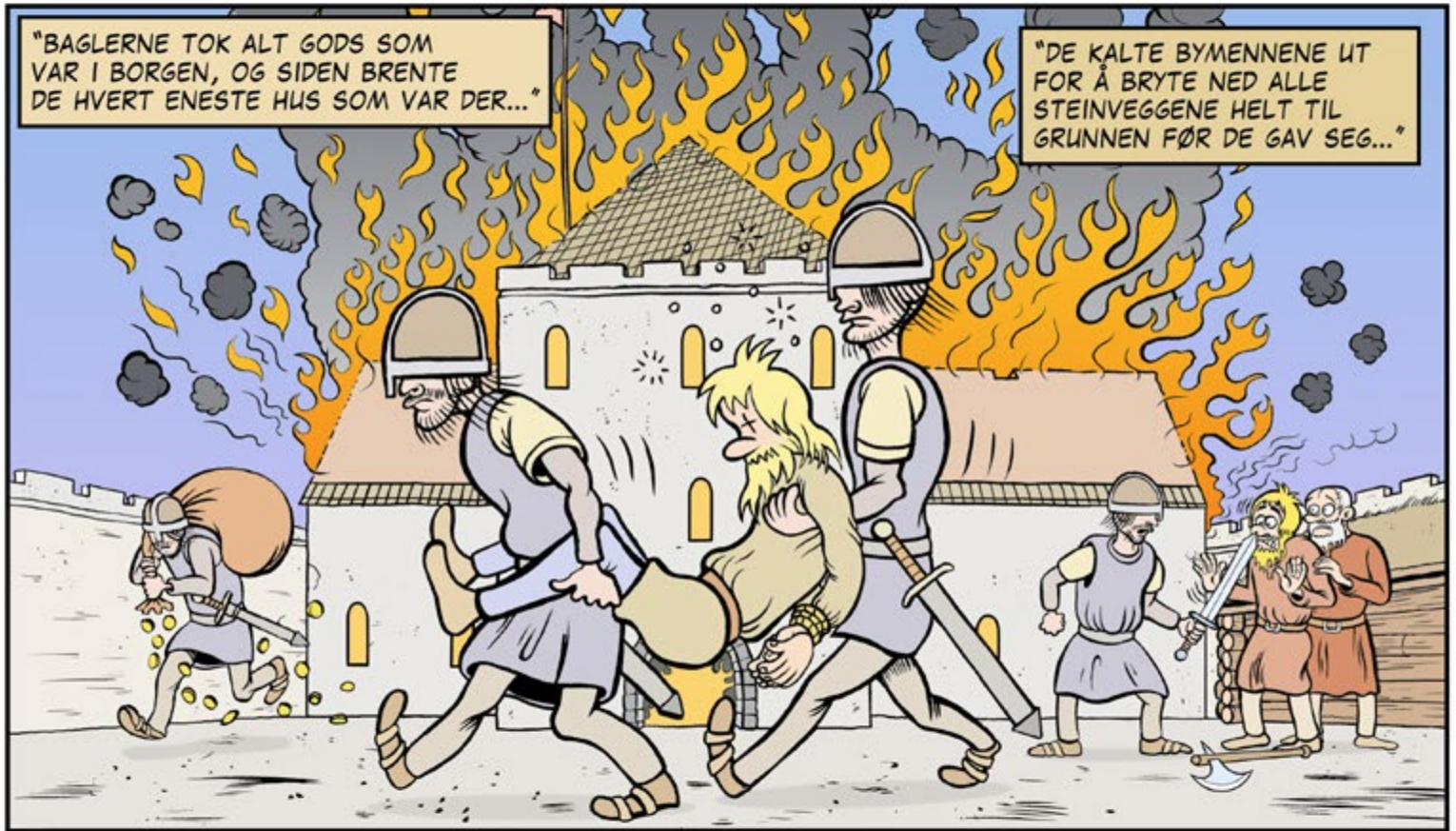
Vær synlig – kommunikasjon i offentlig sektor

Siri Wolland, Karen Thommesen og Turid Årsheim
Oslo: Gyldendal Akademisk 2017

"DET VAR PÅ DEN TIDEN AT BORMENNENE SATT VED KVELDSMATEN..."

"BAGLERNE TOK ALT GODS SOM VAR I BORGEN, OG SIDEN BRENTE DE HVERT ENESTE HUS SOM VAR DER..."

"DE KALTE BYMENNENE UT FOR Å BRYTE NED ALLE STEINVEGGENE HELT TIL GRUNNEN FØR DE GAV SEG..."

"DE TOK EN DØD MANN OG SLENGTE I BRØNNEN. SÅ HEV DE STEIN NEDI TIL DEN VAR FULL"

lobotom 17

